

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ТЕТЯНА ОЛИНЕЦЬ

**КРОСКУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ
СУЧАСНОГО СТУДЕНТА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

Кам'янець-Подільський
2020

УДК 378.091.212:17

ББК 74.580+87.75

О-54

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 4 від 25 червня 2020 року)

Рецензенти:

Журба К.О. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Кучинська І.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Шкільна І.М. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Олинець Т.

О-54 Кроскультурні цінності сучасного студента: теоретико-методологічний аспект : монографія [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.

Монографія присвячена проблемі формування кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти. У роботі проаналізовано філософські, психологічні та педагогічні аспекти досліджуваної проблеми. Уточнено сутність і структуру кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти. Розроблено критерії і показники, виявлено рівні сформованості означених цінностей. Визначено, обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти (налагодження діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній роботі, застосування інтерактивної методики формування кроскультурних цінностей у виховній діяльності, підготовка викладачів та кураторів академічних груп до формування кроскультурних цінностей).

Для науковців, викладачів і студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти.

УДК 378.091.212:17

ББК 74.580+87.75

© Олинець Т.В., 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПЕРЕДМОВА

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНИХ
ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ**

**1.1.1. Кроскультурні цінності молоді у
філософському осмисленні**

**1.1.2. Психологічний дискурс у
дослідженні кроскультурних
цінностей студентської молоді**

**1.1.3. Педагогічна теорія та практика
виховання кроскультурних цінностей
у студентської молоді в сучасних
умовах**

**1.2. Понятійний апарат дослідження
кроскультурних цінностей
студентської молоді**

**1.3. Структура і функції формування
кроскультурних цінностей студентів у
зкладах вищої освіти**

РОЗДІЛ 2. СТАН СФОРМОВАНOSTI КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**2.1. Діагностика сформованості
кроскультурних цінностей студентів у
виховній діяльності закладів вищої
освіти**

**2.2. Готовність педагогів до
формування кроскультурних
цінностей у сучасних умовах**

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**3.1. Педагогічні умови формування
кроскультурних цінностей студентів у
виховній діяльності закладів вищої
освіти**

**3.2. Підготовка викладачів і кураторів
студентських груп закладів вищої
освіти до формування
кроскультурних цінностей**

**3.3. Організація позааудиторної
діяльності на основі діалогічного
підходу з формування кроскультурних
цінностей студентів закладів вищої
освіти**

**3.4. Інтерактивні методи виховання
кроскультурних цінностей у закладах
вищої освіти**

**3.5. Аналіз результатів дослідно-
експериментальної роботи**

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Додаток А. Програма спостережень за реальними проявами вихованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти

Додаток Б. Список літератури з проблеми кроскультурного виховання студентів закладів вищої освіти для самостійного опрацювання

Додаток В. Список творів художньої літератури, у яких порушується проблема кроскультурної взаємодії

Додаток Д. Художні фільми з кроскультурної проблематики

Додаток Е. Зміст спецкурсу для студентів «Кроскультурні цінності сучасного педагога»

Додаток Ж. Буклет «Кроскультурна комунікація»

Додаток З. Приклад кроскультурного інтегратора

Додаток И. Тренінгове заняття «Будьмо толерантними»

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наукове електронне видання на CD-ROM

ОЛИНЕЦЬ Тетяна Василівна

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
теорії та методики початкової освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

**КРОСКУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

Один електронний оптичний диск (CD-ROM).
Об'єм даних 15,1 Мб. Обл.-вид. арк. 10,1. Підп. 27.11.2020. Тираж 10. Зам. № 909.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

В – високий рівень

ЗВО – заклад вищої освіти

Д – достатній рівень

ІД – ініціативна (внутрішньо умотивована) діяльність

ЕГ – експериментальні групи

КГ – контрольні групи

К-сть – кількість

Н – низький рівень

С – середній рівень

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЄС – Європейський Союз

МВФ – Міжнародний валютний фонд

НАТО – (**NATO** – North Atlantic Treaty Organization) Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний альянс

ПЕРЕДМОВА

Інтеграція України у європейський простір можлива лише на основі рівноправної взаємодії та діалогу представників різних етносів і культур. Така взаємодія спрямована на зближення, порозуміння, вироблення спільних ідейно-світоглядних настанов. Однак на сучасному етапі свого розвитку українське суспільство вимушене протистояти утилітарним етнічним стереотипам, проявам нетерпимості, сепаратизму, агресії. За таких обставин зростає роль формування кроскультурних цінностей у сучасної молоді.

Концептуальні засади формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти знайшли своє підтвердження у Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції національного виховання студентської молоді.

Заклади вищої освіти є осередком збереження і збагачення культурних цінностей, чому сприяють організація навчальної і виховної роботи, науковий потенціал, студентська мобільність, залученість у євроінтеграційні процеси, просвітницькі й гуманістичні цінності. Виховна діяльність таких навчальних закладів охоплює студентів різних культур, етносів через неформальне спілкування, взаємодію, вироблення і завоювання спільних особистісних надбань як основи майбутньої професійної діяльності, що протистоїть ксенофобії, расизму, міжетнічній і міжконфесійній ворожнечі.

Формування кроскультурних цінностей у студентської молоді обумовлене як глобалізаційними процесами, так і нагальною потребою у взаємодії, обміні досвідом, інформацією, здобутками, вирішенням спільних проблем, що є чинником соціально-економічного зростання, підвищення якості життя.

Питанню співіснування та взаємодії різних культур приділяли увагу українські вчені і громадські діячі – М. Дашкевич, М. Драгоманов, Г. Сковорода, сучасні філософи – В. Малахов, В. Кремень.

Теоретичні засади дослідження кроскультурних цінностей у психологічному дискурсі представлено у працях західних психологів (Дж. Беррі, Дж. Деверо, А. Кребер, М. Мід, Е. Хол, Дж. Хонігман, Д. Трагер); польських (Ю. Козелецький); сучасних українських (І. Бех, Н. Буркало, Н. Іванова) учених.

Проблему формування кроскультурних цінностей у педагогічній науці висвітлювали Г. Ващенко, С. Русова, К. Ушинський, П. Юркевич та інші. У радянські часи окремі аспекти зазначеної проблеми розглядали О. Захаренко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Різні грані кроскультурного виховання розкрито в роботах українських (Н. Авшенюк, Г. Назаренко, В. Оржеховська, М. Перотті, Д. Попова, А. Солодка, К. Чорна) та зарубіжних (А. Гофрон, Г. Жиру) педагогів.

Останнім часом здійснено ряд дисертаційних досліджень з проблеми формування кроскультурних цінностей, зокрема: формування цих утворень у молодших школярів на теренах АР Крим (С. Алієва), формування готовності у студентів ЗВО до спілкування у мультикультурному середовищі (Л. Гайсіна), полікультурна освіта студентської молоді в університетах США (Я. Гулецька), педагогічні умови впливу культурного середовища ЗВО на формування моральних цінностей студента у контексті мультикультурної освіти (А. Єфремов), методологія і методика кроскультурного дослідження освітньої мотивації сучасних школярів (Л. Ілюшин), формування кроскультурної компетентності майбутніх вчителів (Т. Колосовська), етнопедагогічні чинники мультикультурної освіти (Г. Палаткіна).

Однак проблема формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти ще недостатньо розроблена в педагогічній теорії і практиці. Це може спричинити небажані девіації та деформації у моральному становленні молодих людей, невміння будувати діалог із представниками інших культур.

Актуальність досліджуваної проблеми підтверджена рядом *суперечностей* між:

- об'єктивною потребою суспільства у формуванні кроскультурних цінностей у молоді та недостатньою теоретико-

методологічною обґрунтованістю формування таких цінностей у студентів закладів вищої освіти;

- значним потенціалом виховного процесу закладів вищої освіти та його неефективним використанням у формуванні кроскультурних цінностей студентів;
- потребою формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти та методичною нерозробленістю проблеми.

Актуальність питання і вищезазначені суперечності зумовили вибір теми монографії: «Кроскультурні цінності сучасного студента: теоретико-методологічний аспект».

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення діалогічного (М. Бахтін, В. Біблер, А. Солодка), культурологічного (В. Андрущенко, О. Савченко), гуманістичного (І. Бех, К. Журба, О. Сухомлинська, К. Чорна) наукових підходів; ідеї впливу глобалізаційних процесів на розвиток культури і освіти (В. Кремень, В. Малахов); наукові доробки щодо кроскультурної компетентності (Я. Гулецька, Т. Колосовська); кроскультурні концепції поведінки особистості в іншокультурному середовищі (Д. Мацумото, М. Мід, Г. Тріандіс, Е. Холл та інші); теоретичні положення і принципи кроскультурної взаємодії (А. Кребер, Дж. Мердок, М. Мід, Дж. Хонігман); праці вчених про особливості виховання студентської молоді (В. Андрущенко, В. Тепла).

Автор висловлює щирі вдячність рецензентам монографії: доктору педагогічних наук Журбі К. О., доктору педагогічних наук, професору Кучинській І. О., кандидату педагогічних наук Шкільній І. М. за слушні зауваження, рекомендації та цінні поради.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1.1. Кроскультурні цінності молоді у філософському осмисленні

Глобалізаційні процеси охоплюють усі сфери життя сучасної цивілізації, пронизуючи її на рівні економіки, політики, освіти, культури, що виявляється у взаємовпливі та взаємопроникненні культур, спільному доступі до інформації, духовних і матеріальних надбань людства та обумовлює формування у молоді світогляду на основі кроскультурних цінностей.

Формування кроскультурних цінностей є надзвичайно актуальним у наш час і ставить нові вимоги до молодих людей, вимагаючи від них високої мобільності, знання своєї та іншої культури, адекватної поведінки у незвичних ситуаціях, готовності до співпраці і взаємодії тощо.

Хоча проблема кроскультурних цінностей не одразу набула розвитку у філософії, окремі її аспекти не раз привертали увагу вчених і політичних діячів.

Підвалини до появи кроскультурних цінностей закладено в період Античності працями Аристотеля, Геродота, Платона, які були зацікавлені у просуванні еллінської культури в інші країни та у взаємозбагаченні новими здобутками у різних сферах життєдіяльності.

Інтерес до зіставлення, вияву єдності і відмінностей народів виявлявся у середньовічній філософії. Зокрема Августин Аврелій розвинув ідею християнської філософії, яка би об'єднувала у вірі усіх християн, маються на увазі слова Христа «щоб всі були як одно», які він тлумачив так: «Але сказано так для того, щоб під усіма ми розуміли весь рід людський; із усіма мовами, із усіма звичаями, ... з безмежним розмаїттям знань і бажань, із усіма відмінностями, які тільки є у людей» [38, с. 60]. Таким чином, А. Аврелій розглядав християнську віру як міжкультурну цінність, здатну об'єднати різні народи і країни.

Втім, епоха Середньовіччя визначала певну закритість Європи до кроскультурних контактів, що пояснювалось пануючим на той час феодальним устроєм та прив'язаністю селян до землі, їхньою залежністю від волі феодала. «Світ середньовічної людини був невеликим, зрозумілим та зручним для спостереження. В цьому світі не було невідомих областей, небо було так само добре вивчено, як і земля, ніде не можна було заблукати. Перехожий, який збивався з дороги.., знаходив рідні місця, зустрічав знайомі обличчя» [34, с. 300]. Однак, саме в цей період популярності набуває паломництво до святих місць, хрестові походи, які розгортались за межами батьківщини і визначали характер кроскультурної взаємодії на той час. У філософії Середньовіччя не було якогось усталеного погляду стосовно взаємодії різних культур, що доводять погляди Максима Сповідника про єдність світу та Іоана Дамаскіна, переконаного у тому, що з двох природ не може утворитись одна складова. Полемічним бачиться релігійне підґрунтя звинувачень окремих народів у працях М. Гарнцева «Проти аріянів», «Проти несторіянів».

В епоху Ренесансу культурні контакти та культурна взаємодія набувають привабливості через можливість розширити уявлення про світ, багатства культур, нові враження, пригоди, здобуття морального досвіду, етичного збагачення.

Ідея значущості взаємодії культур характеризує погляди Е. Роттердамського (1466-1536 рр.) і викладена у листі Йонасові Йодоку від 10 травня 1521 року в якому він висловлює бажання бути корисним не лише німцям, а й французам, іспанцям, англійцям, чехам, рутенцям, і якщо зможе, то й навіть туркам і сарацинам, що свідчить про глибоке розуміння необхідності і значущості взаємодії та взаємозбагачення різних культур, визнання тих процесів, які лежать в основі сучасного розуміння кроскультурних цінностей [158, с. 4].

З точки зору нашої проблеми цікавим видається есе «Про подорожі» та «Досвіди та настанови» Ф. Бекона, де він робить спробу узагальнення ролі і значення подорожей у пізнанні різних культур, вважаючи, що вони відіграють важливу роль у кожному віці: в юності слугуючи «доповненню освіти», а в зрілому віці для – «поповнення досвіду» [16, с. 390]. При ознайомленні з чужою культурою, вчений радив відвідувати політичні установи – «королівський двір, особливо під час прийому послів», юридичні установи – «суд, коли там розглядаються справи», місця релігійного призначення – «церковні консисторії, храми та

монастирі з пам'ятниками, які там знаходяться»; наукові заклади, – «бібліотеки, коледжі, диспути та лекції, якщо ті трапляються»; економічні установи (торговельні склади, морські порти); культурні – театри, зібрання скарбів, кунсткамери тощо. На його думку, не слід нехтувати і показовими заходами, урочистими процесіями, святкуваннями, весіллями, похоронами, а також і «публічними покараннями». Тобто гідними уваги є усі сторони життя чужої країни, про які «належить прискіпливо збирати відомості» [16, с. 390]. Вчений радить не поспішати приєднуватись до гурту співвітчизників, а, навпаки, знаходити добре співтовариство серед місцевих жителів. Знайомства, заведені під час подорожі варто підтримувати листуванням.

Він сформулював правила поведінки у чужій країні, які дозволяють уникнути конфліктів, непорозумінь через незнання іншої культури, що полягають у необхідності уникнення сварок, суперечностей, що зазвичай виникають серед людей напідпитку, через жінок, невдале місце чи необережне слово; підкреслював важливість знання мови країни, до якої збирається подорожуючий, чи хоча би найважливіших слів і фраз, що стануть у пригоді.

Окрім цього, інтерес для нашого дослідження становлять положення Ф. Бекона про чинники, які заважають представникам різних культур порозумітися, знайти спільну мову і стоять на заваді виробленню спільних цінностей, так званих ідолів, які він розкриває у своїй праці «Новий Органон». До таких ідолів філософ відносить ідоли роду, печери, ринку, театру (теорій). Де ідоли роду (усього людського роду) – це неправильні уявлення про світ. Ця обмеженість виявляється у тому, що беруться до уваги лише ті факти, які можуть слугувати для підтвердження потрібної думки. Для запобігання шкоди, заподіяної ідолами роду, вчений радить зіставляти інформацію органів чуттів із предметами навколишнього світу.

Ідоли печери (світогляду) – спотворенні уявлення про дійсність, в основі яких суб'єктивне сприйняття кожної людини.

Ідоли ринку – виникають у місцях найбільшого скупчення людей на ринках, площах, у розмовах, коли в одні і ті ж слова люди вкладають різний зміст.

Ідоли театру (теорій) – догми, які виникають у результаті некритичного запозичення ідей, що призводить до драм або життя у вигаданому світі [107, с. 167]. Таким чином, філософ показав, як різноманітні чин-

ники заважають порозумінню, налагодженню культурних контактів, натомість є причиною прихованої чи неприхованої ворожнечі між різними народами, що своєю чергою створює перепони до взаємовигідних контактів та розвитку.

У працях І. Канта розкривається «культурний контекст» ціннісного ставлення до людини на основі «почуття блага, співчутливе ставлення до оточення і можливість спілкуватися з ним з тим, щоб людство таким шляхом перетворилося в товариство людей, які співпрацюють та взаєморозуміють одне одного» [56, с. 18]. Його моральні імперативи є фундаментом гуманізму, на основі якого будуються контакти між різними народами і культурами. Натомість, нехтування ними, ставлення до людини як до засобу може перетворити не лише людей, а й етноси на бранців на своїй землі, призвести до домінування одних народів над іншими.

У дослідженнях А. Сміта (1723-1790 рр.), прихильника ліберальної доктрини *lasser-faire*, «Дослідження природи і причин багатства народів» та «Теорії моральних почуттів чи Досвід дослідження законів, що керують судженнями» [167] аналізуються економічні чинники взаємодії та обміну між культурами через мистецтво, професійні уміння і навички, кмітливість, вільну конкуренцію. Ефективність взаємодії різних народів та представників різних культур визначається політикою держав, приватними інтересами їх очільників, упередженнями, які сформувались упродовж історії та різним життєвим досвідом. Вчений також зважає і на те, що необхідність такої взаємодії обумовлена географічним розташуванням, кліматичними умовами, природними ресурсами, розвитком виробництва. Учений підкреслює користь від такої взаємодії для всіх сторін і всіх верств населення будь-якої країни, оскільки це дозволяє вирішити чимало проблем, збагатитися цінним досвідом, розширити власний світогляд, підвищити рівень культури тощо.

Важливою для сучасного кроскультурного дослідження є методика розуміння у контексті герменевтики, що базувалась на єдності життєвих станів, процесів, їх виявів (об'єктивація життя) і безпосередньо розуміння, розроблена наприкінці XIX століття філософом-ідеалістом В. Дільтеєм. Причому В. Дільтей пов'язував внутрішні переживання особистості з зовнішніми проявами культури, намагався виявити взаємозв'язок і взаємодію світу особистості з макрокосмом (культурою), що відображено в його працях «Категорії життя» [64], «Описова психоло-

гія» [65]. На думку вченого, пізнання культур передбачає багаторівневий аналіз, який включає емоційно-суб'єктивний та раціоналістичний чинники життєдіяльності людей. Таке історичне розуміння культур має на меті співпереживання цінностей цих культур через пізнання способу життя відмінного від звичайного та їх інтеріоризацію і пропонує наступний метод «включеного спостереження», що передбачає вживання в іншу культуру.

Ідеї вченого знайшли підтримку у працях його послідовників: у психології – А. Кребера, М. Мід; у педагогіці – Г. Літта, Г. Ноля, Е. Шпрангера. Незважаючи на те, що у «філософії життя» В. Дільтея нерозкритими залишились шляхи її втілення, вона заслужила високої оцінки І. Кона, який писав: «Дільтеївська теорія розуміння – одна з перших спроб теоретично обґрунтувати проблему розшифрування значення і смислу (на відміну від «зовнішньої» структурної детермінації) на противагу абстрактним еволюціоністським схемам, здійснивши методологічну установку на розробку конкретно-історичних типів, що відображають специфіку відповідних епох» [80, с. 87-88].

У контексті проведеного дослідження доцільно згадати неофрейдистську концепцію Е. Фромма стосовно цілей і завдань особистісного становлення у демократичному суспільстві, яке створює економічні, культурні та політичні умови для розвитку і самореалізації людини. Водночас кожен повинен навчитися взаємодіяти з іншими людьми. Зокрема, він відзначає, що «всі люди схожі між собою в силу спільного існування і внутрішньо притаманних їм дихотомій екзистенційного плану; однак кожна людина унікальна, бо кожна по-своєму, властивим лише їй шляхом, вирішує виникаючі перед нею проблеми. Саме це розмаїття особистостей вже є характеристикою людського існування» [191, с. 53]. На думку Е. Фромма, людей різних культур може об'єднати великомасштабна централізована організація; розгалужене планування всередині кожної системи; кібернетизація, гуманістичне планування; активізація людини, гуманізоване споживання, які служать передумовами для вироблення спільних цінностей. До таких цінностей вчений відносить гуманістичні цінності, спрямовані на об'єднання людей, відданість життю і людству, визнання цінності кожної людини.

Кроскультурна проблематика проглядається у творі філософа-екзистенціаліста Ж-П. Сартра «Мухи», де переконливо доводиться необхідність кроскультурних цінностей у житті сучасної людини через

вивчення всього нового у найширшому сенсі – науки, культури, форм життєдіяльності інших культур, наслідків їх взаємодії, обміну духовними цінностями тощо.

Проблема взаємодії культур та їх ізоляції стала стрижневою у роботі ще одного філософа-екзистенціаліста А. Камю «Чума», де звертається увага на такі негативні явища, як пригноблення людей, їхню обмеженість та ізольованість, певну відірваність від світу санітарно-поліцейськими кордонами, що обмежує кроскультурні контакти між людьми та прирікає їх на здичавіння через відсутність культурно-духовних зв'язків.

Розвиваючи концепцію осьового часу, К. Ясперс відмічає певну універсальність та єдність простору і часу, життєвих форм, інститутів, віри, уявлень. «Можливо, єдність історії виникає тому, що люди здатні порозумітися в ідеї єдиного, в єдиній істині, у світі духу» [47, с. 209].

У вітчизняній філософії також розглядалися різноманітні аспекти кроскультурних цінностей, які визначали взаємовідносини народів, взаємовплив і взаємопроникнення культур. Філософським підґрунтям у сучасному розумінні кроскультурних цінностей є погляди Г. Сковороди, який добре розумів, якої шкоди у сприйнятті здобутків іншої близької культури завдають забобони, суперечки, відкрита ворожнеча: «Із забобонів народилися нісенітниці, секти, суперечки, ворожнечі міжусобні й дивні, ручні й словесні війни, дитячі страхи. Немає більш жовчного й твердішого марновірства і немає нічого більш нахабного, як шаленство, розпалене сліпим, але ревним глупого повір'я жаром тоді, коли ця єхидна, воліючи безглузду й недостатню брехню, ніж милість і любов, забувши почуття людинолюбства, жене свого брата, дихаючи вбивством, і цим сподівається служити Богові» [166, с. 9]. У байці «Кріт та лінкс» він засуджував прагнення до вищості народу над народом, країни над країною, вбачаючи в цьому небезпеку втрати рівноваги, миру [165, с. 118-120].

Дискутуючи з Я. Дашкевичем, автором праці «Борьба культур и народностей в литовско-русском государстве в период династической унии Литвы с Польшею», М. Драгоманов аналізує життєдіяльність, віру різних народів, їхнє прагнення до першості, причини непорозумінь і конфліктів: «На світі дійсно є різні народи, або людські породи, котрі відрізняються одні від других найбільше мовою, почасти лицем і тілом, звичаями, одежею, струментами і т.д. В старі часи, коли люди були менше розсудні, ніж тепер, то між різними народами були часто сварки не тіль-

ки за здобич, а просто через те, що неподібне в однім народі вважалось людям другого за щось смішне або й відразливе, і народи жахались один одного або ворогували проміж себе...» [67, с. 57]. Учений доходить висновку, що значна частина міжнаціональних конфліктів була зумовлена не лише різною культурою, світобаченням, а й вірою, причому в цьому плані він звинувачує саме священнослужителів, які прагли розширити власну сферу впливу, статків та висловлює думку, що простим людям було завжди простіше порозумітися, ніж їхнім правителям.

Досліджуючи проблеми взаємовпливу культур, В. Біблер у численних працях «Культура. Диалог культур» [29], «На гранях логіки культури» [30], «Нравственность. Культура. Современность» [31], «От научения – к логике культуры. Два философских введения в XXI век» [32], «Философско-психологические предположения школы диалога культур» [33], відзначає, що кожна культура розвивається у логічному і змістовному діалозі з іншими, що поклато початок розроблення у психології і педагогіці методик діалогу культур.

Розв'язуючи проблему моралі і моральності у сучасному вимірі, В. Малахов звертає увагу, що саме загальнолюдська моральність зобов'язує нас поважати розмаїття людського життя і культур та сприяє їхньому розвитку, збагаченню людського досвіду, виявленню нових можливостей. «Неможливо бути людиною моральною, нехтуючи моральними цінностями власної культури й не поважаючи особливості ціннісного світу представників інших людських спільнот. Саме загальнолюдська мораль повстає проти ідеї «загальнолюдини», абстрактного самозакоханого індивіда, відірваного від національних, культурних, спільнотних коренів» [127, с. 75-76]. За переконанням автора лише через зв'язки з іншими культурами краще розкривається сенс людяності, а в імперативі взаємності лежить золоте правило етики. Таким чином, у взаємодії і взаємодоповненні виробляється не лише інтегральна цілісність людства, як і неповторність кожної нації чи культури. «Сучасна українська культура не просто виявилася б біднішою, а й втратила б дещо у власній своїй ідентичності, якби поруч не існували культури російська, польська, білоруська, єврейська – вже це одне...має спонукати справжніх патріотів України зичити цим суміжним культурам добра, прагнути до згоди й співпраці з ними» [127, с. 76-77]. Філософ хоча і не вживає терміну «кроскультурні цінності», однак добре розуміє значущість взаємодії та взаємозв'язок різних культур у сучасних умовах.

Досліджуючи глобалізаційні процеси у роботі «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі», В. Кремень звертає увагу на той факт, що сьогодні є актуальною не якась конкретна цивілізаційна парадигма, а швидше режим співіснування з іншими, утворюючи так звану інтерсуб'єктивну єдність світової спільноти. Водночас процес глобалізації сповнений суперечностями та протиріччями, які виявляють недостатній рівень культури як на глобальному, так і на особистісному рівнях. Вирішення цієї проблеми філософ вбачає у поліпшенні системи освіти і зростанні освіченості громадян. «У рамках української держави, наприклад, підвищення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян можливе за умови відповідного аксіологічного спрямування навчального процесу» [106, с. 186]. Однак визначаючи аксіологічне спрямування, вчений радить враховувати реалії сьогодення і можливі перспективи суспільства, що дозволить визначити найважливіші цінності і пріоритети, а також подолати суперечності.

У своїй статті «Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації» філософ аналізує кризу мультикультурних цінностей у країнах ЄС, пояснюючи її небажанням приїжджих з інших країн інтегруватися у суспільство, а також рухами правих та ультраправих. У цьому контексті В. Кремень звертає увагу на роль державної освіти, яка має бути спрямована на досягнення національного консенсусу в суспільстві. «Врешті-решт, розуміння того, що формування мультикультурного суспільства – це не асиміляція, не розкочегарювання «плавильного котла», а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної й культурної ідентичності при взаємній повазі культур і звичаїв одне одного» [108, с. 6].

Схожі погляди містяться і в праці А. Толстоухова «Людська особистість за доби глобалізації: імперативи і перспективи», який відзначає гостру потребу узгодження системи освіти і виховання особистості студентів у контексті пріоритетів міжнародної і міжкультурної взаємодії. «Нова, прийдешня система цінностей є фундаментом для становлення планетарного мислення, що ґрунтується на ідеях коеволюції. У її пошуках важливу роль може відіграти новітній напрям у філософському осмисленні життя, пов'язаний із розробленням гуманістичної проблематики» [182, с. 283]. Характеристиками нового світобачення є варіативність, поліпарадигмальність, альтернативність, загальнолюдська перспектива.

1.1.2. Психологічний дискурс у дослідженні кроскультурних цінностей студентської молоді

Велику увагу дослідженню проблеми кроскультурних цінностей приділяли і психологи. Зокрема у 1954 р. була опублікована праця Е. Хола і Д. Трагера «Культура як комунікація», в якій автори запропонували термін «міжкультурна комунікація», що відображала сферу людських відносин. В іншій роботі «Німа мова» (1959 р.) Е. Хол не лише показав зв'язок між культурою і комунікацією, а й дійшов висновку стосовно необхідності відповідного навчання і виховання. Вивчення іншої культури на основі імпліцитних проявів, включаючи такі складові як час і простір, на думку вченого, має здійснюватися на формальному (мораль, етикет), неформальному (ситуації) і технічному (закони, правила) рівнях. Водночас сам термін та ідея кроскультурних цінностей знайшли свій подальший розвиток у роботах Л. Самовара, Р. Портера «Комунікація між культурами» (1972 р.), де формується зазначений науковий напрям.

Засновники психолого-антропологічного напрямку Дж. Хонігман та М. Мід дійшли висновку щодо його сутності, яка полягала у вивченні мислення, почуттів, особливостей діяльності в умовах різних культур. У своїй праці «Культура і особистість» [228] Дж. Хонігман вивчає взаємовплив та взаємозалежності психологічного здоров'я дітей у різних регіональних, кастових, класових спільнотах, культурах тощо. Особливу увагу вчений звертає на «моделі особистості» під якими він розуміє певний спосіб мислення, переживань, активності. Саме моделі поведінки є тим чинником, який детермінує особистість у тій чи іншій культурі.

В антропологічних дослідженнях А. Кребера пропонується динамічна теорія міжкультурної взаємодії, в якій не лише розкриваються поняття культурного ареалу і культурного патерну, а й доводиться положення, згідно з якими культура може змінюватися шляхом обміну культурними елементами. На думку вченого, засвоєння кроскультурних цінностей можливе за умови розуміння культури зсередини, що здійснюється не лише на раціоналістично-поняттєвому рівні, а й на емоційно-психологічному рівні емпатії чи співпереживання [230, с. 108].

Погляди А. Кребера знайшли підтримку у працях Дж. Мердока «Група міжкультурних обзорів», «Общий знаменатель культур» та «Фундаментальные характеристики культуры», де він вперше форму-

лює принципи кроскультурного підходу як системного порівняльного аналізу і бере участь у створенні «Ареальної картотеки людських стосунків» (Human Relations Area File – HRAF). Дж. Мердок разом з колегами з Йельського університету розробили класифікацію універсалій (з 88 позицій), що мали певну кроскультурну цінність, до якої увійшли: їжа, одяг, майно, мистецтво, родинні зв'язки, політика, смерть, віросповідання, дитинство, перевезення та ін.

У модернізованому психоаналітичному ключі здійснював свої дослідження Дж. Деверо, послідовник З. Фрейда, та Г. Рохейма («Походження і функції культури», «Психоаналіз і антропологія. Культура, особистість і несвідоме»). Полеміка з ним стосовно драми життя і загибелі західноєвропейської культури знайшла висвітлення у творі О. Шпенглера «Закат Європы» [197; 198] на тлі взаємодії багатовікової європейської культури з технобюрократичною цивілізацією, де американський вчений доводить, що взаємопроникнення культур не веде до їх загибелі, наголошуючи на можливостях культурних патернів, розглядаючи їх в якості потужних чинників еволюції.

У 1972 р. було створено Міжнародну асоціацію кроскультурної психології (International Association for Cross-Cultural Psychology – IACCP). З 1970 року видається «Журнал кроскультурної психології».

Американські дослідники А. Редкліфф-Браун і Р. Шведер розглядають кроскультурну психологію у контексті загальної психології. «Головною силою в загальній психології є ідея про центральний пристрій, процесор. Цей процесор, як вважають, стоїть вище, над або поза тим, чим він оперує. Він утягує і культуру, і контекст, і стимульний матеріал у свій зміст» [236, с. 80]. Він також звернув увагу на той факт, що психологи під кроскультурними дослідженнями мають на увазі культуру різних народів, тоді як антропологи виокремлюють культуру індустріальних (США, Західна Європа) та доіндустріальних суспільств.

Зокрема Р. Редфілд, Р. Лінгтон і М. Херсковіц вважали кроскультурні цінності результатом безпосереднього, тривалого контакту груп з різними культурами, що виявляється у зміні патернів культури однієї чи обох груп [236].

З давніх часів війни, стихійні лиха, пошуки щастя і допитливість змушують людей до переміщення по планеті. Більшість з них – мігранти – залишають рідні місця назавжди в пошуках кращої долі через соціально-економічні і політичні причини. Своєю чергою, дипломати, ді-

лові люди, студенти тривалий час живуть у чужих країнах. Окрім того, туристи, учасники наукових конференцій опиняються на тривалий час у незвичному оточенні [213].

Зокрема канадський психолог Дж. Беррі класифікував наслідки кроскультурних контактів, які визначають стратегію поведінки та сприйняття чи несприйняття іншої культури, у такий спосіб:

1) інтеграція (кожна із взаємодіючих груп зберігає свою культуру, але підтримують тісні зв'язки між собою);

2) асиміляція (група втрачає свою культуру, але підтримує контакти з іншою культурою);

3) сепаратизм (група зберігає свою культуру, але відмовляється від контактів з іншою культурою);

4) маргіналізація (група втрачає свою культуру, але не встановлює тісних контактів з іншою).

Таким чином, на думку Дж. Беррі, залучення до кроскультурних цінностей зводиться до збереження і підтримання власної культури, участі у міжкультурних контактах та включення до іншої культури [217]. Водночас, психолог зважає на проблеми не в самій культурі, а саме у міжкультурній взаємодії. Оптимальним вирішенням цих проблем з точки зору Дж. Беррі є «бікультуралізм», який найкраще сприяє інтеріоризації кроскультурних цінностей, інтеграції в іншу культуру без втрати багатств власної [214].

Опиняючись у новому для себе середовищі, людина відчуває вплив іншої культури, що створює ситуації нерозуміння поведінки чи дій інших людей, що продиктована вимогами цього суспільства і цієї культури, яка є відмінною від нашої власної культури [125].

Так, негативні наслідки входження до нової культури були визначені К. Обергом «культурним шоком» та Дж. Беррі «стресом акультурації». Відповідно до цього Г. Тріандіс [242; 243] виділяє п'ять етапів адаптації до нової культури:

Перший етап, так званий «медовий місяць», супроводжується ентузіазмом, великими надіями, чому сприяють гостинний прийом на новому місці, певні привілеї.

На другому етапі візитери зіштовхуються з певним дискомфортом: житлові умови, громадський транспорт, кримінальна ситуація, брак знання мови і звичаїв, нерозуміння місцевих жителів та несприйняття

ними. «У цей період візитер або мігрант намагається втекти від реальності, спілкуючись переважно із земляками й обмінюючись з ними враженнями про незрозумілу поведінку й звичаї людей країни перебування (проживання)» [174, с. 17].

На третьому етапі культурний шок досягає свого апогею, і тоді візитери повертаються додому раніше зазначеного терміну. Цей період супроводжується депресією, хворобами та ін. Хоча мають змогу краще ознайомитися з культурою, мовою, користуються соціальною підтримкою.

На четвертому етапі на зміну депресії приходить впевненість та пристосованість до нових умов життя.

П'ятий етап є завершальним і свідчить про стабільні зміни індивіда і його відповідності вимогам конкретного суспільства.

Досліджуючи кроскультурні цінності крізь призму імпліцитно-експліцитної теорії «айсберга», Ф. Клакхон, Ф. Стродбек, зазначили, що вони є основою мотивів, якими особистість керується у житті.

Актуальними залишаються, виділені А. Маслоу, буттєві і дефіцитарні цінності. Причому, до дефіцитарних цінностей психолог відносив фізіологічні, матеріальні, потреби в безпеці, самоствердженні, приналежності до кола близьких людей, тоді як до буттєвих – мегапотреби людської гідності, свободи, самоактуалізації [129].

Так, Е. Шпрангер розробив феноменологічну типологію цінностей, де цінність виступає основною характеристикою особистості, за допомогою якою людина сприймає світ. За Е. Шпрангером існують теоретичні, економічні, естетичні, соціальні, політичні та релігійні цінності [154].

На думку Д. Мацумото, кроскультурні дослідження допомагають виявити відмінності між культурами, де культура визначається як соціопсихологічна перемінна. «Багато психологів розглядають кроскультурну психологію, яка еволюціонує, як галузь культурної психології, коли культуру включають, як необхідний і важливий інгредієнт, у профілюючу психологію» [131, с. 22]. На думку вченого, кроскультурні дослідження мають проводитись на основі рівноцінності і враховувати культурні і позакультурні чинники (релігійні, соціоекономічні, лінгвістичні, демографічні, стереотипи поведінки і реагування), а також радить уникати порівняння, зменшити нерівноцінність даних і правильно інтерпретувати їх.

Не залишилися осторонь цієї проблеми і вітчизняні психологи. Так, в основу культурно-історичної теорії Л. Виготського (1896-1934 рр.) покладено принцип історизму, «вростання в культуру», тобто інтеріоризацію певних культурних цінностей. Зокрема «вростання в культуру» – це те, що інтегрує в собі процеси творчого засвоєння культури як основи, результатом чого є створення нових форм поведінки; саморозкриття, самозмінення, самореалізація особистості в матеріалі культури; специфічне перетворення самої культури в зоні найближчого і віддаленого розвитку дитини. Таким чином, Л. Виготський виокремлює триєдиний процес, який задає спрямованість психічного розвитку дитини [114, с. 116] і засвоєння нею культурних і міжкультурних цінностей.

На відміну від культурно-історичної концепції Л. Виготського та А. Лурія сучасна цивілізація є багатокультурною, неоднорідною, «мозаїчною», тому у роботах сучасних вчених особлива увага звертається на етнічну специфіку та її співвідношення з суспільно-культурним та природно-біологічним середовищем.

Інтерес для нашого дослідження має психологія ставлень, розроблена В. М'ясищевим, згідно з якою ставлення розглядаються у якості найбільш специфічної характеристики особистості, що відображає її буття у макро- і мікросоціумі. На думку психолога, виховання особистості, в першу чергу, є процесом виховання її ставлень до оточуючого у мінливому світі, де не лише міняється «картина світу», а й цінності. «В цьому сенсі ставлення людини – це потенціал, що виявляється у свідомій активній вибірковості переживань і вчинків людини, що ґрунтується на її індивідуальному і соціальному досвіді» [137, с. 344]. Інтеріоризуючи ті чи інші цінності, людина виявляє свою здатність до взаємодії з оточуючими, рівень суспільного і морального розвитку. Таким чином, ставлення не лише відображають характер особистості, а й сферу її діяльності. За В. М'ясищевим, ставлення і спілкування обумовлені потребами людини, хоча і мають різну природу, однак стають основою її життєдіяльності і є тим містком, який об'єднує її зі світом, створює передумови для більш глибокого розуміння інших людей, відмінних від себе.

Важливим аспектом вироблення кроскультурних цінностей є занурення в іншу культуру чи життя в ній. Таке перебування у чужій культурі потребує певної адаптації. На думку Н. Буркало, «міжкультурна адаптація – це складний процес, завдяки якому людина досягає відповідно-

сті (сумісності) з новим культурним середовищем, приймаючи його традиції як свої власні, і діє відповідно до них» [42, с. 64]. Окрім того, автор виділяє внутрішню сторону адаптації, до якої відносить почуття задоволення й повноти життя і зовнішню, яку визначають як участь індивіда в соціальному і культурному житті нової групи. Психолог виділяє основні характеристики взаємодіючих культур, серед яких:

- ступінь подібності або розбіжності між культурами;
- особливості культури, до якої належать переселенці і візитери;
- особливості країни перебування.

Розвиваючи цю проблему, Н. Іванова, І. Мнацаканян виходили з того, що міжкультурна адаптація супроводжується зміною ідентифікаційних, ціннісно-мотиваційних характеристик і протікає успішніше, якщо людина намагається реалізуватися у професійному просторі, має позитивні етнічні стереотипи, толерантна стосовно представників інших етнічних груп.

Водночас, на думку дослідників, показниками успішної міжкультурної адаптації є:

- сприйняття себе як члена нової культурної групи (чи близької людини);
- позитивне сприйняття групової приналежності;
- почуття задоволення і повноти життя в нових соціокультурних умовах;
- участь в соціальному і культурному житті нової групи;
- повноправна міжособистісна взаємодія з її членами» [78, с. 92].

Українська дослідниця О. Гущина, аналізуючи кроскультурні аспекти гендерних особливостей, звертає увагу на базові моменти, якими виступають цінності та ідентифікація за шкалою «свій-чужий», що визначають відмінності у сприйнятті різних культур. Психолог зазначає, що «цінності, як правило, породжуються тими чи іншими потребами та поведінкою членів соціуму і є історично обумовленими. Ціннісні системи проходять власний непростий шлях розвитку у межах кожної історико-культурної групи, і спроби нав'язати їй аналогічну систему іншої групи практично ніколи не бувають успішними (представники групи, якій чужі цінності нав'язуються, не можуть досягти у цій системі такого ж ус-

піху, як їх корінні носії, що своєю чергою породжує комплекс національної меншовартості, відчуття безвиході)» [58, с. 148].

Досліджуючи етнічні відмінності і культуру, І. Данилюк відмічає, що «у різних народів ціннісні категорії і уявлення можуть настільки різнитися, що надто бажане і позитивне серед членів одного суспільства може зневажатися і відкидатися членами інших суспільств. Те, що в одного народу вважається священним або морально обов'язковим, у іншого може вважатися неприйнятним і аморальним. Те, що в одній культурі є раціональним, в іншій вважається міфологічним» [59, с. 72-73]. Як правило, люди, які опиняються в іншому культурному середовищі, викликають здивування. Водночас зорієнтованість на міжкультурні цінності може спричинити втрату власних цінностей. Психолог виділяє людинотворчу (гуманістичну), інтегративну, регулятивну, захисну, знакову, ціннісно-орієнтаційну функції культури.

Натомість, польський психолог Ю. Козелецький виділяє п'ять основних ієрархій цінностей, до яких відносить:

Діонісійську ієрархію, спрямовану на гедонізм, споживання, розваги, комфорт, задоволення;

Геркулесівську ієрархію, яка передбачає домінування прагматичних цінностей престижу, самоствердження, влади;

Прометеївську ієрархію, яка визначає спрямованість на суспільні та моральні цінності;

Аполлонівську ієрархію, яка характеризується цінностями творчості, інтелекту, естетики;

Сократівську ієрархію, де пріоритетними є сенс життя, саморозуміння, саморозвиток, самовдосконалення, самоактуалізація [93, с. 112-125].

1.1.3. Педагогічна теорія та практика виховання кроскультурних цінностей у студентській молоді в сучасних умовах

Аналізуючи моделі «емігрантської» педагогіки – асиміляцію, інтеграцію, полікультурну освіту, антирасистську освіту та міжкультурну освіту, Г. Алтухова доходить висновку, що міжкультурна освіта є новою концепцією, згідно з якою культурні відмінності виступають не критерієм для дискримінації чи відчуження іншого світу, а швидше відкривають можливості для продуктивної співпраці та навчання. Якщо термін «полікультурність» характеризує ситуацію як «те, що є», то поняття «міжкультурність» означає «те, що має бути». «Міжкультурна освіта виражає ідею взаємного визнання і діалектичного взаємозв'язку, динамічного процесу взаємодії і взаємозлиття різних культур» [4, с. 158]. Дослідниця також аналізує основні принципи європейської міжкультурної освіти: взаємоприйняття; солідарність; повага до культурних відмінностей; ліквідація націоналістичного мислення, етнічних стереотипів і забобонів, які є актуальними і для України.

Досліджуючи українську культуру, Г. Згуровський зазначив, що її неможливо зрозуміти без античної, візантійської, російської, білоруської, польської, литовської, німецької, єврейської, вірменської та інших культур [75]. Це також стосується навчання у вузі, де навчаються представники різних культур; навчальних дисциплін та особистих контактів, що сприяють глибинному, внутрішньому діалогу; кращим взаємозв'язкам, усвідомленню української культури як складової загальнолюдської культури і цивілізації.

На думку І. Бежа, кроскультурні цінності репрезентують культурну самосвідомість, у якій поєднуються етико-національні пріоритети та інокультурні надбання. У цьому контексті вчений звертає увагу на те, що «виховання є загальною формотворчою основою морально-духовного розвитку особистості, і саме воно визначає його суспільну якість: здійснюватиметься цей розвиток на полюсі добра чи зла. Образно кажучи, людина зрештою «ліпить» себе як особистість із матеріалу культури, який організовано постачає їй вихователь, суспільство загалом» [21, с. 31]. Однак навчально-виховний процес закладів вищої освіти визначає емпірично пристосовницька стратегія зі стримуючою

позицією особистості щодо іншої культури, яка не заперечує її існування. І. Бех радить змінити ситуацію через культурно-моральний розвиток особистості та впровадити акумулятивно-ціннісну міжкультурну стратегію, яку визначають:

- розгляд культур цінностей як систем відкритих проблем. Вихованець має усвідомити (на основі вирішення певних моральних задач) генезис і становлення ціннісної структури конкретної культури;
- на основі операції узагальнення він відкриває сутність іншої культури, а емпіричні прояви двох різних культур опановуються на основі сходження від загального до конкретного» [24, с. 30]. Таким чином, акумулятивно-ціннісна міжкультурна стратегія будується на орієнтації на чуттєве вживання особистості в іншу культуру, а не пристосування до неї, орієнтації на міжкультурне розвивальне нарощування, а не взаємообмін міжкультурних знань та орієнтації на особистісну творчість як надання суб'єктивної значущості кожній міжкультурній події.

Окрім того, ученому вдалось сформулювати закони, які має враховувати сучасна педагогіка у кроскультурному вихованні, серед яких:

- закон випереджального морально-духовного розвитку щодо розвитку інтелектуального;
- закон, згідно з яким провідною мотивацією навчання мають бути вершинні смислоціннісні орієнтири;
- закон розвитку вищих емоційних переживань (моральних, естетичних, інтелектуальних) як перепона переживанням нижчим, біологічним;
- закон оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури;
- закон піклування людини про навколишній світ;
- закон ідентифікації вихованця зі значущим дорослим;
- закон занурення в емоційні стани.

Вагомий внесок у розвитку зазначеної проблеми належить Д. Ефендієву, який досліджував кроскультурні цінності сім'ї, особливості впливу на дітей, їхнє виховання, виявляв особливості впливу на дітей батька і матері з різною етнічною приналежністю. Автор доводить, що такий підхід дозволяє краще зрозуміти близьких людей, уникнути серйозних помилок у стосунках подружжя і молодих людей, які збираються побратися. Зокрема Д. Ефендієв розмежовує відмінності «інтернаціо-

нальної сім'ї» і «національної сім'ї», розглядаючи першу як прояв загальнолюдського змісту сім'ї, а другу як частину світового культурного буття, що відображає рівень і розвиток конкретного народу, а також усвідомлення своєї єдності чи відмінності від інших сімей [203, с. 43].

У педагогічній науці також спостерігається зростання інтересу до проблеми виховання кроскультурних цінностей у підростаючого покоління, що обумовлено викликами часу та духовними потребами молодих людей.

Основоположник вітчизняної педагогічної науки К. Ушинський на практиці відстоював необхідність вивчення специфіки виховання (особливої ідеї виховання) у різних народів, розкриваючи у них спільне і відмінне, що дозволило йому зробити висновок про роль християнства, науки, освіти як таких, що здатні об'єднували людей різних національностей в різні історичні періоди. Однак, «незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, свої особливі засоби досягнення цієї мети» [184, с. 47]. Аналізуючи характеристичні риси німецького, швейцарського, англійського, французького, американського виховання, педагог виявляє їхній взаємовплив, використання досвіду в нових умовах з урахуванням іншої ментальності, а також те, специфічне і своєрідне, що відрізняє одну національну систему виховання від іншої. У роботі «Педагогічна подорож до Швейцарії» [185] К. Ушинський глибоко аналізує питання вивчення рідної та іноземної мови в елементарній, секондарній та вищій школі, де перевага надається рідній мові, як умови забезпечення і впровадження принципу народності, тоді як у вивченні іноземної мови, на його думку, потрібно використовувати порівняння, як метод пізнання іншої культури.

У своїх працях «Ідеї та факти з історії педагогіки», «Читання про виховання» П. Юркевич намагався осмислити вплив культур на виховання особистості. Наступність в історії культур вчений бачив не у сліпому запозиченні, а сприйнятті досягнень, які мають велике значення для всього людства та повинні послужити його прогресу. На його погляд, найбільш цінними для усіх людей незалежно від національності є моральна ідея Бога в ізраїльтян, моральна ідея у філософії у греків, моральна ідея в юриспунденції у римлян, які зрештою визначають загальнолюдський моральний ідеал [203, с. 29]. Проаналізувавши виховні традиції Заходу і Сходу, П. Юркевич поділяє усю історію виховання на

дохристиянський і християнський періоди, де в «дохристиянський період мали значення лише національні якості особистості, відповідно виховання здійснювалося на основі національних цінностей. У християнський період виховання відбувається на загальнолюдських началах» [202, с. 53-54]. Таким чином, вчений зумів показати ті глибинні цінності, які об'єднують різні народи і визначають їхню мораль та ставлення один до одного.

Ще С. Русова звернула увагу на те, що виховання не ставить за мету сформулювати енциклопедиста, але покликане навчити дитину розуміти культурну спадщину свого народу і всіляко збагачувати її. На її думку, «та людина, яка свідомо ознайомилася з расовими [здобутками] свого народу або своєї раси, ставиться з повагою до охорони їх в сучасному житті» [158, с. 95]. Вона підтримала тезу Р. Тагора, сформульовану ним у праці «Nationalisme», стосовно того, що кінцевою метою історії людства не може бути ані безбарвний неясний інтернаціоналізм, ані ідолопоклонний культ нації до самої себе.

У боротьбі за гуманістичні цінності С. Русова підтримує Р. Тагора у його словах: ми стоїмо перед такою альтернативою: або різні групи людей далі будуть одна одну нищити, або вони знайдуть правдивий ґрунт для примирення, для взаємної допомоги. Ті, що обдаровані міцною силою любові, що мріють про духовне об'єднання, ті, що мають найменше ненависті до чужинців, ті, що інстинктивною симпатією вміють поставити себе на місце інших, ті й будуть найздібніші, щоб грати пануючу роль в майбутні часи. Навпаки ж ті, що лише зміцнюють і розвивають свої бойові інстинкти, свою нетолерантність, ті будуть позбавлені влади» [158, с. 254].

Цінною, з точки зору нашого дослідження, є думка Г. Ващенко щодо розуміння ролі традицій у культурі та цивілізації, які передаються із покоління в покоління. «Традиція у житті суспільства – це те ж саме, що пам'ять у житті і розвитку окремої людини. Коли б людина забувала все те, що вона приймає й переживає, вона не була б людиною, а стояла б на рівні найнижчих тварин. Через традицію передається мова, що є найціннішим скарбом людства і разом з тим найкращим засобом традиції» [46, с. 184]. Він також поділяє положення О. Потебні, викладені у праці «Мова і мислення», згідно з якими існує стійкий зв'язок між мовою, мисленням і психікою людини. Різниця між різними мовами полягає не лише у різному звучанні слів, а й у їхній семантиці, що робить

неможливий дослівний переклад без знання особливостей іншої культури.

Також Г. Ващенко, розмірковуючи над проблемою вимушеного переселення українців, зумовленого діями радянської влади, звертає увагу на таке явище, як ностальгія чи туга за рідним краєм.

На його думку, будь-яка взаємодія з іншими етносами і народами має будуватись на основі доброго ставлення і пошани до них, поваги їхніх прав і гідності. «Від такого співжиття кожен нарід виграє в економічному, культурному й політичному відношеннях. Історія доводить, що ті народи, які мали широкі зв'язки з іншими народами та жили з ними мирно, досягли високого економічного, культурного і політичного рівня» [46, с. 186]. Загрозою співпраці і взаємодії культур є шовінізм, бажання одних народів керувати іншими на підставі своєї вищості, обіцяючи якись права поневоленим народам, що викликає спротив і боротьбу народів за свою свободу.

За радянських часів проблема кроскультурних цінностей не розглядалася окремо, але окремі її аспекти висвітлювалися в контексті інтернаціонального виховання, що знайшло своє відображення у працях А. Макаренка, В. Сухомлинського. Хоча тогочасна педагогіка перебувала під пресом комуністичної ідеології й змушена була засуджувати інший суспільний устрій та спосіб життя, що не завадило педагогам знайомити дітей із розмаїттям культур народів світу.

Важливим надбанням для педагогів-практиків є досвід роботи В. Сухомлинського у Павлишській школі, відображений у роботі «Серце віддаю дітям», зокрема його уявні «подорожі» з дітьми навколо земної кулі, які супроводжувалися демонстрацією картин і діафільмів. Діти знайомилися з історією і культурою не лише союзних республік, а й різних країн світу. В. Сухомлинський писав про це: «Спочатку ми побували в країнах вічного літа. День за днем діти знайомилися з природою, побутом, працею і культурою народів Єгипту, Індії, Цейлона, Індонезії – слухали розповіді, дивилися кінофільми, присвячені цим країнам. Вони нібито переносилися під стрункі пальми, відчували пекучу жару тропічного сонця і прохолоду злив, спостерігали за життям трудівників. Захоплюючою була «подорож» до країни пірамід – в Єгипет. Потім ми відправились у «подорож» по сусіднім країнам – побували в Скандинавії, в країнах Центральної Європи, в Турції, Ірані, в Афганістані, в Японії. Так само здійснили «подорож» до Африки і до Південної Америки, Канади,

США, Австралії, Антарктиди» [175, с. 151-152]. Важливим аспектом виховної роботи з дітьми було ознайомлення з музичною і фольклорною спадщиною різних народів. У ході виховної роботи діти знайомилися з казками та художніми творами народів світу, що безумовно мало великий вплив на розвиток їхнього світогляду і світосприйняття.

Досвід В. Сухомлинського використав і розширив О. Захаренко, який вважав, що «менталітет нації буде видозмінений – про це потурбується суспільство, його керівники. Завдяки Інтернету і телебаченню є перспектива поєднання культури України з культурами інших країн. Буде можливість збагатити культуру одного народу за рахунок інших» [73, с. 151]. У цьому зв'язку актуальності набуває виховання у дітей толерантності, уміння чути і розуміти інших, а не лише обстоювати власну думку, що породжує конфлікти. Педагог аналізує досвід американських педагогів, їх значення для української педагогіки.

Розробляючи принципи гуманізації відносин дітей раннього юнацького віку, В. Білоусова запропонувала принцип плюралізму, який дозволяє побудувати виховний процес «з урахуванням унікальності кожного індивіда, його своєрідності; спиратися в роботі з вихованцями на діалог і поліфонію мислення, приймати нестандартні, полярні точки зору і переконання» [37, с. 53]. Реалізація зазначеного принципу дає змогу юнакам і юнкам набути необхідного досвіду і навичок життя з іншими людьми на засадах взаєморозуміння, мирного врегулювання конфліктів, визнаючи за іншими право бути іншим, поваги до гідності і власних переконань, світобачення, дотримання моральних, релігійних, культурних та інших традицій.

Досліджуючи вплив засобів масової інформації на сучасну молодь, Д. Попова доходить того висновку, що «культурні цінності відмінні у різних народів у зв'язку з конкретними історичними, географічними і соціальними умовами, однак при цьому моральний кодекс людського буття є абсолютним і непідвладним місцю і часу. Тільки на цьому шляху можна знайти ті гуманістичні цінності, які повинні супроводжувати людину на всіх етапах її життєвого шляху...» [151, с. 34]. Таким чином, дослідниця розглядає кроскультурні цінності у контексті загальнолюдських, усвідомлюючи їхню значущість у житті сучасної молоді, де важливу роль відводить вчителю, покликаному виховувати дітей, формувати у них світогляд і систему ціннісних координат.

Аналізуючи зарубіжний досвід підготовки майбутніх вчителів, Н. Авшенюк у статті «Міжкультурний вимір розвитку навчального плану педагогічної освіти в Європі», наводить, представлені у документі Європейської комісії «Підвищення якості педагогічної освіти», компетентності (міжособистісну, психолого-педагогічну, спеціально-предметну та методичну, організаційну, міжкультурну) та основні функції, які визначають блоки (учитель-інструктор, учитель-наставник, учитель-координатор, учитель-дослідник), що може забезпечити міжкультурну компетентність, яка «передбачає володіння вчителем знаннями про різноманітні культури та освітні системи, а також дає йому можливість пристосувати свій стиль викладання до інших культурних контекстів, пізнавати глобальний контекст освітньої галузі, допомагати учням усвідомлювати й поділяти демократичні й соціальні цінності, національні традиції, європейські культурні цінності в контексті глобальних людських цінностей. Сформована міжкультурна компетентність уможлиблює врахування вчителем особливостей багатокультурного навчального середовища» [2, с. 99-100]. Педагог звертає увагу і на те, що кожен блок складається з семи елементів, серед яких обов'язковим є міжкультурний курс, який має міждисциплінарний характер, є наскрізним у системі підготовки майбутніх учителів, визначаючи її інтернаціональну сутність. Таким чином, Н. Авшенюк вважає за необхідне впроваджувати у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів міжкультурний елемент, що дозволило би студентам поглибити знання про культурне розмаїття, опанувати іноземні мови, готуватися до роботи у мультикультурному учнівському середовищі тощо.

Схожих поглядів дотримується і М. Журба, який наполягає на тому, що у закладах вищої освіти потрібно ознайомлювати студентів з інформацією про етнічну та культурну багатоманітність, інтегрувати її в усі навчальні дисципліни, що дасть змогу кожному студентові розібратися в національних і загальнолюдських цінностях. Майбутні вчителі мають бути дослідниками, педагогами, психологами, технологами, організаторами, медиками, артистами. Для розв'язання цих завдань вчителеві необхідні «ґрунтовна підготовка, високий рівень сформованості професійних компетенцій, навички критичного мислення та багатоперспективності, толерантність і зваженість у прийнятті рішень» [72, с. 15].

Цікавим у контексті нашого дослідження видається спільний радянсько-американський проект 90-х років «Глобальне мислення в сві-

товому процесі як проблема викладання», в рамках якого проводилося опитування за анкетною «Про світ, професію і про себе». У спільній статті Дж. Хазарда (США) і С. Вершловського (Росія) йшлося про те, що американці і росіяни живуть у буремному і складному світі, у них різне минуле, свої традиції і цінності, але багато чого їх об'єднує, як мешканців однієї планети, як педагогів. Вони добре розуміють, що від спільних зусиль учителів різних країн багато в чому залежить майбутнє дітей, а отже й суспільства. Але для цього необхідно навчитись краще розуміти одне одного і прагнути до співробітництва [48]. У представлених судженнях пропонуються спільні кроскультурні цінності (природа, мир, людина, нація, здоров'я, спорт). Як для американських, так і для радянських вчителів важливим є мир на Землі, запобігання ядерній катастрофі, відповідальне ставлення людини до всього живого, любові до своєї родини, дітей тощо. Більшість респондентів зійшлася у тому, що майбутнє народів полягає у їх єднанні, спільній відповідальності за майбутнє людства.

Кваліфікований педагог, на думку А. Перотті, має знати про етносоціальне та етнокультурне розмаїття регіону, в якому мешкає, про міжетнічні, міжкультурні та міжконфесійні відносини в межах країни та за кордоном, про взаємозбагачення культур у результаті взаємодії, відігравати активну роль у роботі свого навчального закладу, цікавитися ситуацією у своїй країні та світі, експериментувати, розробляти власні дидактичні матеріали та методи роботи [149, с. 102]. Ефективними у вихованні кроскультурних цінностей є лекції, короткотермінові курси і семінари, інтерактивні технології.

Питанню кроскультурних цінностей надається велика вага у політиці ЄС, що знайшло відображення у Декларації Фаро про стратегію Ради Європи з розвитку міжкультурного діалогу (2005 р.), Опатійській декларації Конференції міністрів культури (2003 р.), Афінській декларації міністрів освіти (2003 р.), де акцентується увага на міжкультурному діалозі, співпраці та взаємодії, що має на увазі вироблення спільних шляхів вирішення проблеми, пошук спільних цінностей, які об'єднують різні нації і народи.

Зокрема Експерт Ради Європи, консультант з питань освіти із Великої Британії Дж. Хаймер сформулював стандарти, яким мають відповідати майбутні вчителі, які працюватимуть з дітьми різних національностей. Майбутні вчителі повинні навчитися:

- демонструвати повагу до соціального, культурного, мовного, релігійного та етнічного походження учнів;
- спілкуватися з батьками та опікунами;
- враховувати та підтримувати потреби учнів, стимулювати їх до розвитку;
- враховувати інтереси учнів, їхню мову та культурне оточення;
- створювати таке навчально-виховне середовище, яке б допомагало учням почувати себе захищено і впевнено;
- враховувати гендерний чинник учнів різних етнічних груп для того, щоб створити умови для їхнього прогресу;
- піддавати сумніву стереотипні погляди [189, с. 18].

На його думку, сучасне кроскультурне навчання і виховання мають враховувати:

- культурне і расове розмаїття у країні не є чимось новим;
- культура тече у двох напрямках, де домінантна культура впливає на культуру меншин і навпаки;
- потрібно торкатися і вирішувати суперечливі і болючі теми;
- виховання спрямоване на формування мультикультурної особистості;
- сприяє здатності учнів мислити критично;
- визначає кваліфікаційні стандарти вчителя.

Доповнюють положення Дж. Хаймера стратегії, окреслені М. Саксе, експертом Ради Європи, представником Міністерства у справах освіти і культури Баварії, Федеративної Республіки Німеччини, згідно з якими молодий вчитель має навчитися:

- ретельно аналізувати свою поведінку в класі;
- усвідомлювати, що етнокультурні розбіжності можуть збагатити його уроки;
- визнавати, що мультикультурні ситуації в класній кімнаті розвиватимуть його власну ідентичність;
- бути особливо зацікавленим у збереженні різноманітності;
- поважати лінгвістичну множинність [160, с. 23].

Водночас він пропонує дотримуватися принципів, відповідно до яких:

– «Міжкультурний діалог має бути частиною нормальної щоденної педагогіки.

– У поглядах релігійних та етнічних меншин потрібно бачити не загрозу основній релігії чи державній ідеології, а частину національного багатства.

– Роль учителя в тому, щоб чесно презентувати відмінні перспективи, оскільки, як відомо, в суспільстві за увагу змагаються багато голосів.

– Міжкультурний контекст освітнього середовища – це не лише навчання більш як однієї мови, а й бачення того, як мови творять світоглядні традиції або які соціальні чи культурні наслідки пов'язані із цими мовами.

– У закладах освіти, особливо в школах мають працювати люди різного походження.

– Умови роботи навчальних закладів мають відповідати потребам усіх культур» [160, с. 23].

Вчений і експерт Ради Європи із Румунії М. Манеа вважає, що життя у мультикультурному суспільстві має деякі переваги, які полягають у тому, що люди легше можуть знайомитись із представниками багатьох культур, їх способом життя, традиціями, звичками та виділяє п'ять компетентностей, якими має володіти сучасний вчитель:

- концептуалізація (інтеграція навчальних предметів із законами та вимогами щодо освіти);
- діагностика (встановлення чинників, які сприяють чи перешкоджають досягненню поставлених результатів);
- координація (взаємодія всіх суб'єктів виховання);
- комунікація (використання усної, писемної та недійної форм взаємодії);
- інтегративна взаємодія (демонстрація професійної відповідальності).

Зазначені компетентності здатні забезпечити:

- готовність мати справу з учнями, що розмовляють різними мовами і мають різне походження;
- врахування гендерних і культурних особливостей;
- забезпечення толерантності та суспільної злагоди;
- вирішення навчальних і поведінкових проблем учнів [118, с. 4].

Радою Європи було прийнято ряд документів на захист міжкультурного виховання, до яких відносяться Заключна Декларація 21-ї сесії Постійної Конференції європейських міністрів освіти (Афіни, 10-12 листопада 2003 р.), спеціально присвяченої міжкультурній освіті, Вроцлавська Декларація (9-10 грудня 2004 р.) щодо нового контексту культурного співробітництва в Європі, План Дій, прийнятий на третьому Саміті Голів Держав та Урядів (Варшава, 16-17 травня 2005 р.), що безпосередньо стосується діалогу між культурами та питань релігійної різноманітності.

Зокрема у п.11 Афінської Декларації міністри освіти з різних країн Європи звернулися до Ради Європи з наступними проханнями:

- «продовжувати концептуальні дослідження з міжкультурної освіти;
- розробляти і запроваджувати методику, придатну для інтеграції в освітню програму підготовки викладачів у педагогічних університетах та в межах післядипломної освіти;
- визнати потенціал міжкультурної освіти як інструменту;
- сприяння визнанню державами-членами факту, що управління різноманітністю – це проблема, яка стосується не лише шкіл, але й суспільства в цілому...» [155, с. 10-11] і свідчить про нагальну потребу впровадження у виховний процес вищих навчальних закладів сучасних методик і технологій, які б забезпечували інтеграцію та взаємодію різних культур.

Польський педагог А. Гофрон зазначив: «Освіта відповідальна за побудову більш солідарного світу. Вона має творити новий гуманізм, у якому домінуватиме етнічний компонент, а знання про культуру та духовні цінності різних цивілізацій, шанобливе ставлення до них посядуть належне місце як необхідна перевага глобалізації, що не обмежиться лише суто технічними та господарськими аспектами. Усвідомлення спільної долі є основною підставою будь-якої міжнародної співпраці» [221].

Автор граничної педагогіки, канадський вчений Г. Жиру, відстоює постмодерністські позиції у педагогіці і виступає за плюралізм у стосунках викладачів і студентів, а також розглядає культуру як можливість конструювання різноманітних, зокрема й гетерогенних границь, «де різні історії, мови, досвіди, думки перемішуються серед різних відносин влади і домінування» [220, с. 61]. У формуванні кроскультурних ціннос-

тей студентів особливу роль відводить трансгресії, що визначає спільну діяльність викладача і студента (інтерактивну і інтерсуб'єктну), спрямованої на те, аби «поєднувати поняття культури, думки і відмінності спільно для того, щоб створити пограничну зону, де різні суб'єктивності та ідентичності існують як частина педагогічної практики, яка сприяє поширенню політики демократичного суспільства» [220, с. 63].

Таким чином, поняття «кроскультурних цінностей» є інтегративним похідним таких дисциплін як філософія, культурологія, психологія, педагогіка та ін. Хоча сам термін увійшов у науковий обіг порівняно недавно, проблема перетину та взаємодії культур, вироблення спільних кроскультурних цінностей існувала у всі часи життєдіяльності людства. Відсутність чіткого визначення і єдиного підходу у його розумінні свідчить про актуальність досліджуваної проблеми та інтерес до неї сучасної педагогічної науки.

1.2. Понятійний апарат дослідження кроскультурних цінностей студентської молоді

Необхідність формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти обумовлена глобалізаційними процесами у світі, з одного боку, а з іншого українською інтеграцією до Євросоюзу, що позначається на зближенні освітніх систем, потребою у спеціалістах, які б могли співпрацювати з представниками різних етносів і культур.

Вивчення проблеми формування кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності у закладах вищої освіти передбачає визначення базового поняття дослідження.

Незважаючи на свою поширеність у філософії, психології, педагогіці, термін «кроскультурні цінності» не знайшов належного висвітлення у більшості сучасних словників і довідників, і тому нерідко вживається як синонім до слів «міжкультурний», «мультикультурний», «транскультурний», «полікультурний».

Найбільш вживаним терміном на теренах Америки та Австралії є термін «*мультикультурний*», що набув поширення у 1960-х-70-х рр. ХХ ст., характеризуючи багатосегментність суспільства, його культурну неоднорідність, численні культурні відмінності, та став частиною політики Америки, Австралії, Канади, пов'язаної з посиленням імміграційних потоків у цих країнах, боротьбою національних і сексуальних меншин за свої права. [213]. Зокрема у Білій Книзі міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності» зазначається, що «мультикультуралізм (так само, як і політика асиміляції) розуміється як особливий політичний підхід..., тоді як терміни «культурне розмаїття» і «багатокультурність» означають емпіричний факт існування різних культур та їхню взаємодію в межах певного простору і соціальної організації» [35, с. 14]. Критики мультикультуралізму відмічають зростання рівня культури емігрантів на тлі падіння рівня культури країни, що загалом веде до усереднення та руйнації культурних пластів [225].

Термін «*полікультурний*», як правило, використовують на пострадянському просторі, тоді, коли мова йде про множину співіснуючих культур. Західні вчені розуміють під зазначеним поняттям життя різних народів, етносів на одній території, що не передбачає певного контакту, за якого терпиме ставлення до інших не є ціннісним і не означає їхнього визнання [215]. Польські вчені С. Качор, Є. Нікіторович застосо-

вують термін «полікультурний» у тих випадках, коли йдеться про різні культурні, етнічні, релігійні групи, що існують в одній державі, тоді як термін «*міжкультурний*» характеризує інтеграцію та зближенням різних культур на основі універсальних цінностей. На їхню думку, міжкультурність або *інтеркультурність* є результатом відкритої, регулярної взаємодії різних культур, національних і конфесійних груп, що живуть на одній території і добре розуміють особливості стилю життя, цінностей і норм інших [221, с. 9]. Вивчаючи культурологічні концепти освітології у Польщі, С. Сисоєва зазначає, що принципи полікультурної і міжкультурної освіти переважно реалізуються через участь в освітніх і дослідницьких програмах, міжнародних проектах, спільне навчання польських та іноземних студентів, запровадження відповідних програм, консультації студентів і викладачів, післядипломні курси з полікультурної освіти [164]. На думку бельгійського вченого М. Леурін, «*транскультурний*» так само, як і «інтеркультурний» характеризує міжнародне співробітництво і міжнародну співпрацю, однак цей рух є однонаправленим як перехід від однієї культурної ситуації до іншої [222, с. 344].

Хоча термін «інтернаціональний» був поширеним за радянських часів та визначав особистісну комунікацію між представниками різних культур, П. Бейтлан – редактор Європейського журналу з міжкультурного навчання («*European Journal for Intercultural Learning*») доводить необхідність використання зазначеного терміну поряд з терміном «міжнародний», не вбачаючи між ними суттєвої різниці, «оскільки всі нації у світі взаємозалежні, і майже всі країни світу можна вважати полікультурними» [240, с. 18]. «Кроскультурний» визначає існування культур на їх перетині, у взаємодії та взаємовпливі одна на одну. «Кроскультурні дослідження дозволяють описати процес взаємодії культур. Вони припускають не просто культурне різноманіття в рамках одного суспільства або соціальної групи, але й сприяють взаємодії між націями або культурними групами» [9, с. 86].

Формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти передбачає певну кроскультурну грамотність, що формується, з одного боку, під впливом педагогів, навчальних курсів, науково-пошукової діяльності, виховної діяльності ЗВО, а з іншого, – у певних життєвих ситуаціях, стихійному спілкуванні тощо.

Підтвердженням нашої думки є дисертаційне дослідження В. Рошупкіна, який доводить, що формування кроскультурної грамотності

студентів здійснюється на основі відповідних цінностей і поєднується з розвитком у них рефлексії та кроссформуючої здатності до рефлексії з приводу кроскультурних цінностей, усвідомлення цінності своєї та іншої культури через міжпредметні зв'язки, зорієнтованості студентів на цінності та ціннісні стосунки на основі наступності, послідовності, систематичності у залученні їх до культури. Вчений доводить, що «для розуміння «чужої» культури необхідно виходити з прийнятої в ній системи цінностей, яка може не співпадати з системою цінностей рідної культури; а також розвиток у них позитивного ставлення до рідної та іншої культури, ціннісного бачення фактів і явищ обох культур (основа інтерпретації цінностей культури)» [159, с. 167].

Кроскультурна грамотність є важливою умовою у формуванні кроскультурної компетентності, що характеризує використання здобутих знань, умінь, навичок в особистісній та у майбутній професійній діяльності. У виховному процесі закладу вищої освіти кроскультурна компетентність формується за допомогою оцінювального, порівняльного та пошукового етапів, що сприяє розширенню світогляду та морального досвіду студентів, здатності порівнювати інші культури з рідною, використовувати на практиці здобутки інших культур.

До причин несформованості кроскультурних цінностей у студентів Т. Колосовська відносить: несформованість кроскультурної компетентності; нерозробленість педагогічних умов; превалювання формального підходу до виховання студентів; неузгодженість змістовного і методико-технологічних аспектів кроскультурного виховання в умовах професійно-педагогічної підготовки; відсутність чітких методик визначення рівня сформованості у студентів знань, мотивів і поведінки.

Ми також погоджуємось з положенням Т. Колосовської стосовно того, що кроскультурна компетентність є інтегральною якістю особистості, яка включає знання про порівняння й адаптацію культурних відмінностей і універсалій, уміння ретранслювати іншу культуру, досвід творчої педагогічної діяльності у сфері міжкультурного навчання, професійно значущі характеристики особистості [95, с. 8]. На основі субкомпетенційного аналізу Т. Колосовська визначає інформаційно-порівняльний, культурно-краєзнавчий, особистісно-творчий, діяльнісно-професійний структурні компоненти. На її думку, педагогічними умовами формування кроскультурних цінностей є моделювання інформаційного культурно-специфічного середовища; імплікація академічного,

знаково-контекстного і міжкультурного навчання; гармонізація методів і засобів виховання тощо.

З огляду на наше дослідження, інтерес становить визначення С. Алієвої, котра визначає кроскультурні цінності у глобальному і локальному вимірі: «У глобальному розумінні – це сукупність ідеалів, цінностей, вірувань, відносин між людьми, норм поведінки, етикету, які сформувались на перетині двох або більше культур (етносів, народів) у результаті їхнього взаємоспілкування, взаємозбагачення. У локальному розумінні – це ті загальні цінності, що виникають у взаємодії, взаємовпливі і взаємопроникненні двох культур і більше одна в одну... Такі цінності є свідомим вибором особистості й умовою функціонування демократичного українського суспільства, відображають позитивне ставлення до інших культур, людей, життя в цілому та регулюють норми і правила поведінки у суспільстві» [3, с. 43]. До кроскультурних цінностей дослідниця відносить відкритість, контактність, толерантність, почуття власної гідності, індивідуальність, автономність, свободу, рівність, справедливість, альтруїзм. До структурних компонентів кроскультурних цінностей С. Алієва відносить когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльно-поведінковий, саморегулятивний, які відображають особливості виховання дітей.

Розглядаючи кроскультурні цінності, як такі, що сформувались у членів різних груп з певним ідентифікованим досвідом і відображають передбачувані відмінності і спільне у поведінці, Р. Бріслін керується етико-емічним підходом. Де етика (etics) досліджує спільні для всіх народів закони, можливості порівняння людської поведінки в умовах різних культур, формування принципів, справедливих для кожної окремої культури і всіх, з урахуванням їх особливостей, тоді як еміка (emics) вивчає різні аспекти загального бачення, які не зовсім зрозумілі людям однієї країни, що намагаються порозумітися з представниками іншої країни [241]. Таке використання етико-емічного підходу є основою завоювання кроскультурних цінностей.

У визначенні базових кроскультурних цінностей ми також опиралися і на діалогічну стратегію взаємодії Г. Балла, що визначає різні аспекти людського життя і є спрямованою на формування відповідної поведінки у молоді. На переконання психолога «діалогічна стратегія протистоїть набагато більше розповсюдженим стратегіям впливу, а саме імперативній і маніпулятивній, які розглядаються у якості монологічної

стратегії» [10, с. 352]. У діалогічній взаємодії як між об'єктами, так і суб'єктами Г. Балл радить опиратися на універсалії, до яких відносить повагу до партнера, його думки, рішень, свободи і гідності; прийняття партнера таким, яким він є, і орієнтації на його найвищі досягнення (реальні і потенціальні) та перспективу, яка відкривається перед ним; повагу до себе окремої особистості і нації; згоди (конкордантності) учасників діалогу щодо основних цінностей, норм, цілей; толерантності, яка б опиралась на презумпцію прийнятності. Згадані універсалії базуються на положеннях гуманістичної етики й утверджують її як єдино можливу у кроскультурній взаємодії.

Розвиваючи цю думку, О. Гулинська у кроскультурних цінностях виділяє цінності індивідуалізму і колективізму, що визначають особливості взаємодії людей у різних культурних комплексах, де співпраця і конкуренція характеризують міжособистісні стосунки, альтруїзм, прагматизм – професійні, почуття обов'язку, лояльність, індивідуальну ініціативу, мотивацію – управлінські тощо. Залежно від засвоєних кроскультурних цінностей особистість надає перевагу індивідуалістичній чи колективістській моделі поведінки, які вона використовує у своїй життєвій практиці, різноманітних ситуаціях [55].

Діалогічність як механізм забезпечує функціонування кроскультурних цінностей через рівноправний зв'язок між різними національними культурами, культурами різних регіонів, міжкультурними цінностями різних поколінь. Діалогічність є невід'ємною властивістю самої культури, сутнісною характеристикою буття індивіда в культурі і водночас пов'язана з конкретним історичним простором та часом взаємодії культур, розвитком зв'язків між ними.

Своє бачення діалогічності запропонував М. Бахтін (1895-1975), який розглядав культури як «особистості», які ведуть між собою віковий «діалог». Його бачення було близьким і В. Біблеру, який вважав, що культура існує там, де є дві культури. «Де одна «культура», я з нею зростаюсь, – і тоді вже культури не має, є цивілізація» [28, с. 377].

Діалогічність може бути зовнішньою і внутрішньою, синхронічною та діахронічною, тобто «в століттях і між століттями». У цьому плані можна говорити про діалог минулого і сьогодення, про культуру батьків і дітей.

Якщо раніше міжкультурну взаємодію забезпечувала невелика кількість людей, то сьогодні з розвитком сучасних технологій, Інтернету,

освіти, економіки у цьому процесі задіяна переважна кількість населення. За словами В. Біблера, у житті сучасних людей відбувся «перехід від ідеї «людини освіченої» до ідеї «людини культурної» [28, с. 384]. Сталися зрушення у бік розуміння культури як діалогу культур, для якого значущим є кожен суб'єкт, кожен момент буття. Більш того, людина сучасної культури «не має свого міцного культурного місця, вона представляє сучасну культуру лише тою мірою, якою здатна щоразу вирішувати усі смисли ...» [28, с. 388], тобто здатна жити на межі, на перетинах, «між» різними можливостями, на горизонті різних культур одночасно.

Людство створює різні культури, і само є продуктом взаємодії різних культур, в діалозі і за допомогою діалогу творять себе, одночасно створюючи єдину і різноманітну загальнолюдську культуру. Кожна культура, залучена до діалогу, розкриває свої смисли, стає зрозумілішою і доступнішою для інших.

Діалогічність, таким чином, виступає невід'ємною властивістю самої культури, сутнісною характеристикою буття індивіда в культурі. Одночас діалогічність пов'язана з конкретним історичним простором та часом взаємодії культур, розвитком між ними зв'язків. «При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкрити цілісність, але вони взаємно збагачуються» [11, с. 354].

До механізмів формування кроскультурних цінностей відноситься культурна ідентичність, що характеризує самовідчуття особистості та її приналежність до конкретної культури. Зокрема поняття культурної ідентичності лежить в основі «цивілізаційного порядку» С. Хатінгтона, яку він визначає як «граничне ми». На його думку, цивілізаційна ідентичність обумовлена конфуціанською, японською, ісламською, індуїстською, латиноамериканською, африканською, православно-слов'янською та західною цивілізацією, що окреслює можливі зіткнення та конфлікти в лініях розлому зазначених цивілізацій, що він пояснює їхніми відмінностями, беручи до уваги історію, мову, культуру, релігію, традицію; посиленням взаємодії, що сприяє усвідомленню спільного і відмінного між цивілізаціями; розмитістю традиційної ідентифікації та ослабленням держави; зростання цивілізаційного самопізнання відбувається з роздвоєнням ролі Заходу [57, с. 365-366]. Кожна культура протягом тривалого часу виробила власні цінності, однак універсальними стають

лише ті цінності, які з'явилися у результаті взаємодії різних культур і відображають позитивний досвід такої співпраці, що базується на відкритості, взаємній довірі і розумінні.

Польський учений Є. Нікіторович визначає культурну ідентичність як почуття гідності за належність до своєї групи, зазначаючи, що сучасна людина одночасно належить до багатьох культур. Рівень її ціннісного ставлення до себе обумовлює ціннісне ставлення до інших [234, с. 52].

Сучасна культурно-освітня політика Європи переконує у тому, щоб бути європейцем потрібно залишатися німцями, поляками французами, італійцями, і в тому числі українцями, говорячи про кроскультурні цінності, потрібно, перш за все, оволодіти цінностями своєї культури, але лише та культура може успішно розвиватись у сучасних умовах, яка розвивається завдяки культурним взаємозв'язкам і взаємовпливам [188].

З огляду на це, до найважливіших кроскультурних цінностей відносяться: рівноправ'я, толерантність і комунікативна культура.

Рівноправ'я є важливою кроскультурною цінністю, що характеризує міжкультурну взаємодію і відношення між різними народами і етносами, що закріплено в Конституції України та міжнародними документами, серед яких Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо» (2012 р.), де увага акцентується на інтеграційних тенденціях; розвитку національно-культурних різноманітностях; процесах демократизації; протистоянні проявам ксенофобії, расизму, шовінізму; забезпеченні рівних шансів для всіх незалежно від расової чи національної приналежності; утвердження права всіх людей та правовий захист [156].

Рівноправ'я є необхідною умовою для розвитку різних культур як у межах однієї країни, так і у світі, де неприпустимим є поділ культур на другорядні і сюзеренів, вершителів долі більш слабких чи малочисельних народів чи етносів. Проголошення вищості будь-якої культури є небезпечним чинником радикалізації суспільства, порушення людських прав, ігнорування іншого. Порушення прав представників одних народів на користь інших веде до монокультурності, гомогенності, є виявом несправедливості, агресії. «Ігнорування «іншого» – зло і негачія універсального характеру, що у вимірі передовсім XXI століття несуть у собі аморальність, антигуманність і руйнацію принципів сталого розвитку»

[188, с. 204]. Забезпечення прав представників різних націй і етносів на культуру, народність є умовою їхнього виживання, збереження і розвитку, тоді як їх порушення може призвести до зникнення культури, створення несприятливих умов, приниження.

Рівноправ'я покликане зберігати баланс і коректність взаємодії різних представників культур, зважаючи на їхні етнічні, особисті та загальні інтереси.

Ще однією кроскультурною цінністю є *толерантність*, яка набуває неабиякої ваги у сучасному світі з огляду на зростання глобалізаційних та еміграційних процесів, мобільності, комунікацій, взаємопроникненням соціальних моделей тощо. Толерантність визначає повагу гідності, прав і свобод кожної особистості, уміння співпрацювати, орієнтуватися у незвичних ситуаціях, а також навички безконфліктного життя у студентській групі, родині, соціумі на основі терпимості. «Толерантність – повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовдосконалення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування, свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті» [60, с. 38].

У своїх працях О. Савченко переконливо доводить необхідність формування у підростаючого покоління такої цінності як толерантність з огляду на поширення таких негативних явищ як нетерпимість, расові, етнічні і релігійні конфлікти, що дозволило би усвідомити значущість безконфліктного життя, дозволило би сформувати навички соціальної комунікації.

В. Тернопільська у структурі толерантності виділяє сенсуальну і диспозиційну толерантність. Де сенсуальна толерантність пов'язується стійкістю до впливів середовища за рахунок зниження чуттєвості: толерантність – нетерпимість – черствість, терпимість – стіна. Тоді як диспозиційна толерантність забезпечує терпиме реагування на середовище, що виявляється на когнітивному, афективному й поведінковому рівнях. Диспозиційна толерантність – толерантність-установка, толерантність- світосприйняття. Чинниками, які обумовлюють феномен толерантності є соціогенетичний, мікросередовищний і біогенетичний [180, с. 115-116].

За твердженнями В. Білоусової, терпимість передбачає гуманне ставлення до людей з іншими переконаннями, світоглядом, політични-

ми поглядами, моральними звичками та виключає міжнаціональні конфлікти ворожість культур, ідеологій, протистояння людей різних конфесій. Стосунки, які будуються на толерантному і терпимому ставленні до представників інших культур, є запорукою успішної самореалізації і саморозкриття особистості, що сприяє ставленню до неї як найвищої цінності. «Терпимість є відмінною рисою гуманної людини, вона виражається в прагненні досягти взаєморозуміння і узгодженості різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, завдяки переконанню і роз'ясненню, оцінюванню та порівнянню дій, подій. Її головна ознака – визнання за людиною права на власні переконання, позиції, на те, щоб бути самою собою. Гуманістична сутність терпимості складається також у визнанні того, що кожна людина може змінитися, якщо вона помилилася, морально відродитись» [37, с. 84].

Комунікативна культура як кроскультурна цінність визначає характер взаємодії між людьми, під час якої виявляється ціннісне ставлення до іншої людини, здійснюється обмін думками, переживаннями, культурними цінностями, що зрештою визначає характер міжособистісних стосунків.

Комунікативна культура відображає мотиваційно-потребову сферу особистості, її спрямованість, інтереси, якості, які забезпечують процес спілкування, його активність, емоційність, упевненість, уміння обходити «гострі кути», запобігати конфліктам, долати агресивність.

У формуванні кроскультурних цінностей комунікативна культура відіграє стрижневу роль, оскільки дає змогу зробити свій стиль життя, поведінку, уподобання зрозумілими для представників інших культур.

Комунікативна культура передбачає сформованість національної самоідентифікації, повагу до культурних цінностей власного народу, здатності адекватно сприймати інших без упередження, усе нове, розуміння цінностей інших культур, готовність змінюватись.

Досліджуючи основні характеристики європейської вищої освіти та можливості її реалізації на теренах України, В. Андрущенко зазначає: «Як відомо, Європа – це перетин народів і культур, взаємодія яких народжує нові підходи, що визначають світову динаміку впродовж останнього тисячоліття. Означена взаємодія здійснюється не інакше як через мову, володіння якої визначає міру причетності людини до всезагального. Реальність жорстока: без мови ми ніколи не ввійдемо у європейський і світовий освітній, науковий і культурний простір; без мови ми

не зрозуміємо один одного; без мови ми приречені на аутсайдерство. Мова – це мобільність викладача і студента» [7, с. 9-10] та звертає увагу на низку проблем, які існують у закладах вищої освіти, як-то: низький рівень знань випускників закладів вищої освіти іноземних мов; недосконалість мовно-педагогічних технологій; брак якісної лінгвоапаратури у навчальних закладах; ставлення до мовної підготовки студентів як до чогось другорядного. Учений відстоює думку, що комунікативна культура в сучасних умовах забезпечує обмін інформацією у сфері науки, освіти, культури; міжнародного спілкування; доступ до Інтернету; надбань духовності; світовий масштаб загальнокультурної підготовки.

Комунікативна культура формується як складова загальної культури, життєвого досвіду індивіда, мистецтва, науки, моди і здійснюється як на вербальному, так і невербальному рівні.

Аналізуючи сучасні тенденції у вихованні молоді у постіндустріальному суспільстві, О. Сухомлинська робить слушний висновок стосовно моральних постулатів та їхньої ролі для світової спільноти і вважає, що вони були делеговані для більшої акцентуації і прискореної комунікації різноманітним міжнародним організаціям, таким як: ООН, ЮНЕСКО, ЄС, МВФ, НАТО та ін., що через документи, різноманітні рішення надали їм загальприйнятого характеру та забезпечують демократію і плюралізм, що власне є «ратифікацією того стану речей, який мав місце і раніше: множинності символічних світів і пов'язаних із ними способів людської дії, чисельності образів світу й самообразів, культурних і поведінкових відмінностей» [175, с. 5], які через компромісні, консенсусні рішення, в ході публічних обговорень, дискусій, критики набувають легітимності та закріплюються правом.

1.3. Структура і функції формування кроскультурних цінностей студентів у закладах вищої освіти

Специфіку і механізми формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти розкривають структурні компоненти цього феномену, якими є:

- когнітивний компонент, що визначає основні знання, уявлення, судження студентів закладів вищої освіти щодо таких кроскультурних цінностей, як рівноправ'я, толерантність та комунікативна культура та їх роль у житті представників різних народів і культур, що протистоїть упередженості, негативним стереотипам, міжнаціональним конфліктам та бажання послуговуватися ними у власній поведінці;

- емоційно-ціннісний компонент виявляється в інтересі та позитивному ставленні студентів закладів вищої освіти до культурних надбань та цінностей іншого народу, потребі в порозумінні з іншими етносами та народами, які проживають на теренах України, бажанні інтегрувати кроскультурні цінності та розвивати у собі відповідні моральні якості, здатності до конструктивної поведінки, що впливає на формування відповідних моральних емоцій, почуттів, мотивів. Студенти у кроскультурному середовищі набувають відповідного досвіду, вчаться спілкуватися, встановлюють комунікативні зв'язки, що дозволяє активно формувати кроскультурні цінності;

- діяльнісний компонент включає оцінку та вплив емоцій, почуттів, ставлень, здатність до міжкультурної діалогічної взаємодії і моральних вчинків, навички міжособистісної комунікації, толерантної поведінки, рівноправних стосунків.

Таким чином, структура відображає у цілісності процеси виникнення, існування і розвитку кроскультурних цінностей, а також їх логіку і взаємозв'язки.

Ми поділяємо думку В. Білоусової стосовно того, що «структура повинна бути специфічною і самостійною, але при цьому існувати і розвиватися вона буде у складі цілісної особистості; в цій структурі повинна відбиватися вся особистість в її реальній єдності, але відбиватися водночас «поглиблено-спрощено» у вигляді сутнісного протиріччя; дана структура не являє собою щось схоже на «будівничий блок» – вона є динамічною і здатною як до власного розвитку, так і до гармонійної

участі в становленні цілісної особистості; структура про яку йдеться, має відбивати певний сутнісний ракурс існування особистості і відповідати всім суттєвим ознакам цілісної особистості» [37, с. 13-14].

В основу структури кроскультурних цінностей покладено взаємозв'язок і взаємодію складників за принципом сполучальності, згідно з яким кожен компонент є самостійним та існує за своїми законами, але не може існувати без інших компонентів, які його доповнюють та узгоджують, забезпечуючи цілісність і гармонійність. Визначення структурних компонентів дає підстави для розроблення змісту формування кроскультурних цінностей у студентів.

Структура кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти є цілісною і динамічною системою, компоненти якої органічно не лише взаємопов'язані між собою, а й взаємодоповнюють один одного. Визначення структурних компонентів дозволяє також визначити зміст і основні напрямки виховання кроскультурних цінностей студентської молоді у закладах вищої освіти.

Кроскультурні цінності є невід'ємною складовою сучасного суспільного життя, оскільки в Україні проживає більше ста національностей, а в українських закладах вищої освіти навчаються студенти зі 177 країн.

За таких умов, на перше місце виходить взаємодія з представниками різних культур і етносів, уміння жити з усіма в мирі та злагоді, толерантність, здатність розуміти особливості іншої культури, встановлювати контакти, рівноправні стосунки, уміння вести діалог.

Графічно структуру кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти показано на *рис. 1.1*.

На підставі обґрунтованих теоретичних засад досліджуваної проблеми уточнено зміст поняття «*кроскультурні цінності*» як складне інтегративне особистісне утворення, в основі якого лежить ціннісне ставлення до своєї та іншої культури, що забезпечує взаємовизнання, взаємодію і взаємозбагачення їхніх суб'єктів у відповідній діяльності та поведінці.

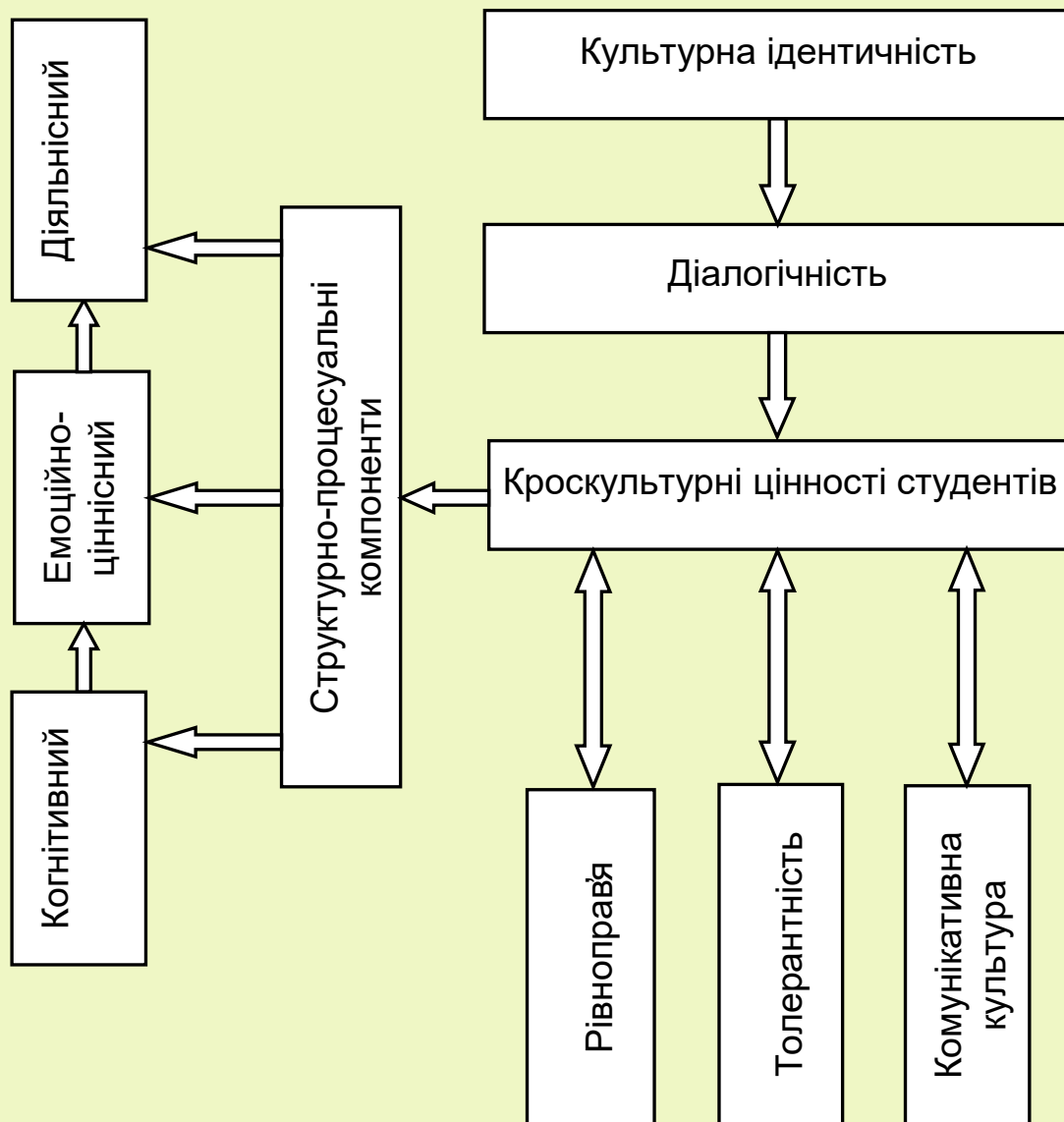

Рис. 1.1. Структура кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти

Формування кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти визначено як цілеспрямований педагогічний процес, який забезпечує засвоєння та інтеріоризацію кроскультурних цінностей на особистісному рівні через діалогічність та культурну ідентичність і ґрунтується на рівноправ'ї, толерантності, комунікативній культурі як визначальних чинниках діяльності та поведінки індивіда у кроскультурному середовищі.

Виховний процес закладів вищої освіти значною мірою обумовлений віковими особливостями студентів. Специфіку юнацького віку визначає завершення фізичного дозрівання людини, її первинної соціалізації, вибір професії, формування світогляду, початок вступу до дорослого життя [72, с. 89].

Зокрема Є. Донченко, Т. Титаренко, С. Тищенко виділяють два під-періоди юнацького віку: 14-18-ти років – рання юність, 18-23 роки – пізня юність. За І. Коном, юність настає з 17-ти до 21-го року для хлопців і з 16-ти до 20-ти – для дівчат, Е. Шпрангером – з 14-ти до 22-х у хлопців і з 13-ти до 19-ти – у дівчат. Л. Божович та А. Петровський визначають старший шкільний вік як ранній юнацький. Американський психолог А. Гезелл до юнацького віку відносить період переходу від дитинства до дорослості з 11-ти до 21-го року. Ш. Бюлер виділяє період біологічного і культурного дозрівання, які можуть не збігатися ні за змістом, ні за тривалістю.

Юнацькому віку притаманні певні суперечності, які досить добре окреслив В. Сухомлинський:

- між фізичною зрілістю, усвідомленням власних сил і можливостей та окремими ознаками підліткового віку й дитинства;
- романтичними пориваннями і життєвими реаліями;
- прагненням до самоконтролю і безпосередністю та імпульсивністю;
- юнацькою непримиримістю до недоліків, аморальних явищ і невибагливістю до себе;
- прагненням до ідеалу й принциповості у великому і безпринципністю у малому;
- беззастережним наслідуванням ідеального героя і страхом видатися несамотійним;
- сміливістю, схильністю до ризику і скутістю та сором'язливістю;
- повагою до досягнень науки, розуму і бажанням спростувати давно доведені істини;
- прагненням аналізувати факти, явища і події і поспішністю, необґрунтованістю узагальнень;
- прагненням докласти у самовихованні вольових зусиль і водночас недовірливе ставлення до прийомів самовиховання, які пропонують вихователі;
- чуйністю, сприйнятливістю до моральної оцінки своєї особистості з боку колективу і – прагненням показати свою байдужість до цієї оцінки, діяти по-своєму;
- вірою у доброту і перебільшенням негативних рис людської особистості;

- вдумливістю, допитливістю та неухважністю, неорганізованістю;
- прагненням визначити майбутнє і прагненням до незвіданого нового.

Видатний педагог, характеризуючи суперечності юнацького віку, добре розумів їх потенціал у становленні особистості: «Усвідомлення моральної суті кожної з двох суперечливих сполук – один із важливих факторів, що поживляють духовну активність виховання, яке починається в дитячому та підлітковому віці і яке в роки юності стає невід'ємною рисою духовного обличчя» [176, с. 359].

У своїх дослідженнях І. Кон зіставляє та простежує зміни у підлітковому і юнацькому віці і доходить висновку, що, підлітки звертають увагу на свою несхожість з іншими лише у виняткових, конфліктних ситуаціях, а їхнє «Я» зводиться до різноманітних ідентифікацій із різними значущими людьми, тоді як у юнаків активізується рефлексія і приходить усвідомлення своєї унікальності, несхожості з іншими. Водночас і підлітки, і юнаки співвідносять себе із певною групою (приналежності, референтною, асоціацією, колективом), тобто «ми», однак у юнаків «Я» і «ми» до кінця не збігаються. «Зрозуміти внутрішній світ іншої людини можливо лише за умови поваги до неї, приймаючи її як окрему автономну реальність» [98, с. 80]. І хоча І. Кон спеціально не розглядав культурні контакти, цінною є думка про взаємодію і взаєморозуміння як у певній групі, так і за її межами, що опирається на емоційний контакт, спротив чи підтримку у взаємодії, сенсомоторну і психофізіологічну сумісність, спільність цілей і задач.

Досліджуючи специфіку юнацького віку, Л. Подоляк та В. Юрченко виділили вікові кризи (загострення протиріч, які є рушійною силою розвитку), пов'язані з потребою в самовизначенні (17-18 років); нормативну кризу, яка долається в період адаптації у закладі вищої освіти; кризу ідентичності через зіткнення цінностей більш раннього періоду. «Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права вибору, набуття певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності (аж до державного рівня), здобуття вищої освіти та опанування професією. Головними сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального

потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне і фізичне самовдосконалення» [151, с. 48-49].

Період юності, на думку В. Зеньківського, завершує та синтетично об'єднує попередні вікові періоди, з тим, щоб забезпечити можливість вступити у фазу зрілості, поєднуючи естетичний тип світоставлення (з раннього дитинства), увага до законів і порядків зовнішнього, соціального і морального світу (з другого дитинства), приборкана сила статі (з отроцтва). «Юність, по суті, є періодом органічним, періодом внутрішньої єдності і творчої цільності, періодом захоплення і натхнення, ентузіазму й довірливого ставлення до світу і людей. Юність багата силами, сповнена творчих задумів, вражаючи за своїм ідеалізмом, смілива, поривчаста, але разом з тим добра й великодушна» [76, с. 121-122].

Накопичення інформації впродовж навчання сприяє розвитку у студентів уявлення про світ, різні країни, життя в них, культурні досягнення і традиції. На сьогодні в українських закладах вищої освіти навчається більше іноземців, які прагнуть отримати в Україні якісну освіту, а самі українські студенти отримали можливість здобувати освіту і стажуватися за кордоном, отже, більше спілкуватися зі своїми зарубіжними однолітками, обмінюватися інформацією, подорожувати, тобто весь час взаємодіяти з представниками інших культур, збагачувати свій життєвий досвід. Окрім того, на теренах України проживає понад 120 етносів та національностей, які складають українську націю, мешкають на одній території, користуються рівними правами і відповідальністю, виробляють у процесі життя спільні цінності, що мають кроскультурний характер.

У юнаків і юнок яскраво виражена потреба у спілкуванні. Та спілкування у вузькому колі не задовільняє молодих людей, які прагнуть розширити межі свого світогляду, уявлень про спосіб життя людей в інших країнах та на континентах. Спілкування зі студентами з інших країн, участь у наукових проектах, волонтерська робота, до якої часто залучають студентів закладів вищої освіти, сприяє глибшому пізнанню інших культур, особливостей спілкування, розумінню певних стереотипів поведінки тощо.

У цьому контексті, характеризуючи юнацький вік як найбільш чутливий до соціальних перетворень, І. Бех звертає увагу на роль професійного становлення у самовизначенні і самореалізації особистості. Особливу увагу вчений приділяє індивідуальному досвіду діяння моло-

дих людей (синтезу пізнавального досвіду і досвіду перетворення), де пізнавальний досвід розглядається як самостійний акт пізнання чи навчально-пізнавальний акт, а досвід перетворення відображає уміння розв'язувати різні предметно-практичні задачі (технічні, комунікативні, організаційно-управлінські), які, на наш погляд, мають місце й у кроскультурних взаєминах. Також важливим є те, щоб кроскультурні контакти відповідали нормотворчим принципам моралі. «У цьому плані першою й основною умовою виховної ефективної взаємодії педагога і студента є наявність довіри і позитивних стосунків між ними, заснованих на взаємній повазі. Без цієї умови важко розраховувати на успіх усього виховного процесу в цілому, оскільки за умови байдужих, рольових чи негативних взаємовідносин психологічна ефективність навіть найвитонченіших виховних впливів буде мінімальною» [20, с. 261].

Молоді люди прагнуть бути сучасними, а тому легко опановують нові способи комунікацій, спілкуються у мережі Інтернет.

Великий вплив на виховання кроскультурних цінностей у студентів мають засоби масової інформації, книги, музика, мода, які об'єднують представників різних рас, національностей і культур.

Емоційність у юнацькому віці виявляється і в експресивній сленговій і жаргонній лексиці, жестах, які завдяки кінофільмам стали спільними для представників різних країн і національностей та не потребують окремих пояснень.

Формування кроскультурних цінностей у юнацькому віці має опиратись і на зміни у світосприйнятті і самосвідомості студентів. «Внутрішній світ особистості – це індивідуально інтерпретований, насичений модальностями особистісних переживань, осмислений в діалогах з реальними і ідеальними співрозмовниками зовнішній світ» [8, с. 209]. В юнацькому віці виникає потреба у діалогічній взаємодії, потреба бути почутим, поділитися своїми думками і поглядами, ідеями. У молоді формуються ідеали, взірці, які поєднують елементи різних культур, що мають вплив на специфіку їх спілкування та поведінки.

Досліджуючи особливості вищої освіти в Росії, А. Єфремов вважає, що вона має бути не лише відповідною до рідної культури (монокультурною), але й до багатьох інших культур (мультикультурною). За роки навчання у закладах вищої освіти студенти повинні навчитись взаємодіяти не лише у межах свого рідного культурного простору, а й на міжкультурному рівні, що передбачає оволодіння іноземними мовами й уміння без-

конфліктно вирішувати проблеми у різних лінгвокультурних спільнотах, здатність до інтеграції у полікультурний соціум і культурне самовизначення в ньому. У закладах вищої освіти навчаються студенти різних етносів, вихідці з різних країн. Та попри все, освіта на сьогодні залишається монокультурною і потребує певної переорієнтації [69, с. 2-3].

В юнацькому віці також простежується прагнення до самостійності, автономії, що поглиблюється інтеграцією когнітивної, емоційно-ціннісної і поведінкової сторін, а також визначенням своїх соціальних ролей.

У своїй монографії «Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці» О. Безкоровайна розкриває потенціал соціального індивіда у юнацькому віці, який полягає «в здатності до присвоєння конкретно-історичних суспільних відносин через різні форми культурного спілкування з іншими людьми. Основним засобом взаємодії людини зі світом є практична форма діяльності, що здійснюється на тому чи іншому рівні спілкування. Діяльність і спілкування людини має соціальний характер» [12, с. 145]. Суб'єктом цієї діяльності виступає людство в цілому, що об'єднує різні соціальні і національні групи, окремих індивідів, які взаємодіють між собою, у результаті чого і формуються кроскультурні цінності.

Культурологічна парадигма української національної вищої освіти розглядає заклад вищої освіти як модель культури, зорієнтовану на формування у молоді цілісної картини світу, що визначає ставлення до себе як особистості, члена суспільства, представника етносу, людства і передбачає її здатність до створення об'єктивної картини світу; участь у прогресивній зміні суспільства; здатність до оцінки і самооцінки; наявність критичного мислення; здатність до багатоаспектних підходів у вирішенні конкретних завдань; повагу до інших людей, зокрема й до тих, хто має відмінну точку зору; здатність вести діалог і брати участь у дискусії; уміння вирішувати конфліктні ситуації не з позиції сили, а мирними способами [83, с. 132-137].

Європейський досвід кроскультурного виховання обґрунтував італійський учений С. Консета, який вважає, що в сучасних умовах закладах вищої освіти відводиться роль «міжкультурного посередника», що є чинником швидкої культурної трансформації суспільства. З огляду на це, заклади вищої освіти повинні допомогти студентам краще зрозуміти, що у суспільстві існують різні погляди і точки зору, рахуватись із

співіснуванням різних культур і культурних явищ, відійти від «абстрактної універсальності» та «етичного нейтралітету» на користь «принципової толерантності» та «диференційованої універсальності», що стане підґрунтям до спільного діалогу та формування спільних цінностей [216].

Досвід США з виховання мультикультурних, полікультурних та кроскультурних цінностей досліджувала Я. Гулецька, яка проаналізувала актуальні програми з Мультикультурної освіти (Multicultural education), Багатомовної освіти (Multilingual education), Білінгвальної освіти (Bilingual education), Кроскультурної освіти (Cross-cultural education), Культурної та мовної диверситивності (Cultural and linguistic diversity), Урбаністичної та полікультурної освіти (Urban and multicultural education) та звернула увагу на освітньо-етнографічні методи навчання і виховання студентської молоді, серед яких: «складання культурологічної автобіографії», «кооперативне навчання», «етнографічні дослідження», «аналіз ситуацій», «кроскультурне моделювання», «польовий досвід», що готує студентів майбутніх педагогічних спеціальностей в умовах полікультурної та кроскультурної взаємодії [54, с. 12].

Визначені нами базові кроскультурні цінності та структурні компоненти виявляються у своїй єдності та взаємозв'язку, що відображає їхню специфіку та сутність і вимагає проведення відповідного констатувального дослідження.

Таким чином, вивчення особливостей юнацького віку дасть змогу краще зрозуміти студентів закладів вищої освіти для того, щоб створити відповідне кроскультурне виховне середовище, підібрати адекватні виховні форми і методи.

РОЗДІЛ 2

СТАН СФОРМОВАНOSTІ КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика сформованості кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти

Проведений нами теоретичний аналіз підтверджує, що глобалізаційні процеси мають суттєвий вплив на розвиток вищої освіти в Україні, формування спільного інформаційно-комунікаційного простору, створення рівних можливостей для всіх, залучення студентської молоді до кроскультурних цінностей, які відіграють об'єднавчу роль, сприяють налагодженню відкритих і довірливих стосунків між різними культурами.

Від належної організації виховного процесу у закладах вищої освіти залежить ефективність формування кроскультурних цінностей у студентської молоді.

Підготовка студентської молоді до життя та професійної діяльності у багатокультурній країні вимагає толерантності, відповідних комунікативних умінь і навичок взаємодії, готовності до діалогу тощо.

З метою вивчення стану сформованості кроскультурних цінностей у молоді у закладах вищої освіти проведено констатувальний етап експерименту, який охоплював 554 студентів закладів вищої освіти, з них 259 – у контрольній групі та 295 – в експериментальній групі, а також 125 викладачів та кураторів студентських груп.

Експериментальною базою даного дослідження були Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія та Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Основні завдання констатувального етапу експерименту полягали у:

- визначенні критеріїв, показників і рівнів сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти;
- з'ясуванні ступеня розуміння студентами закладів вищої освіти сутності понять «кроскультурні цінності», «кроскультурна взаємодія» та

усвідомлення їх значущості у житті, виявлення основних мотивів, стереотипів і реальної поведінки;

- характеристики основних труднощів і проблем у формуванні кроскультурних цінностей у виховному процесі закладів вищої освіти;
- виявленні рівнів сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.

Дослідження стану сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти опиралось на критерії та показники, які були визначені нами, виходячи зі структури ключового поняття, що включало компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний.

Критерії за своєю сутністю були ідентичними внутрішньому змісту структурних компонентів і охоплювали знання, уявлення, судження, ставлення, інтерес, мотиви, уміння, навички та поведінку студентів.

Відповідно до критеріїв були визначені і показники сформованості кроскультурних цінностей у студентів. Показниками *когнітивного критерію* визначено: знання і уявлення про кроскультурні цінності, розмаїття культур, особливості їхньої взаємодії, спільне і відмінне у них, визнання прав і свобод кожної людини незалежно від расової, національної, конфесійної належності, розуміння значущості взаємодії культур в умовах глобалізації, визнання рівності та досягнень інших культур, їхнього внеску у розвиток людства.

Показниками *емоційно-ціннісного критерію* є: інтерес до надбань інших культур, їх позитивне сприйняття, бажання розширювати свій світогляд через ознайомлення з особливостями і цінностями інших культур, емоційна відкритість до комунікацій та діалогу, прагнення до рівноправ'я і справедливості, повага до рідної та іншої культури, толерантне сприйняття відмінностей між різними культурами.

Показники *діяльнісного критерію*: розвинені комунікативні навички та уміння підтримувати діалог, рівноправні стосунки, уміння адаптуватися до нових умов, мобільність, толерантне ставлення та повага до представників інших культур у спільній діяльності, протистояння ксенофобії, негативним стереотипам та зневажливому ставленню до рідної чи іншої культури, запобігання конфліктам та вміння цивілізовано їх вирішувати.

Таким чином, визначені нами показники, критерії та структурні компоненти є взаємопов'язаними і взаємозалежними, що сприятиме об'єктивній оцінці досліджуваного явища.

Для визначення рівнів сформованості кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти використано такі *діагностичні методи*: опитування, анкетування, інтерв'ювання, ранжування, бесіди, дискусії, аналіз проблемних ситуацій, ділові та сюжетно-рольові ігри, незалежних характеристик, творчі завдання, міні-твори, вивчення документів і матеріалів виховної роботи кураторів студентських груп, педагогічне спостереження за поведінкою студентів.

Так, під час пілотажної бесіди ми намагались з'ясувати, як розуміють студенти першого курсу закладів вищої освіти поняття «кроскультурні цінності». В результаті аналізу 1066 відповідей було встановлено, що правильно розкривають поняття 5,8% студентів. Найбільш типовими відповідями були такі: «Це цінності двох суміжних культур, які наклали відбиток одна на одну» (Олег П.), «Цінності, які формуються у процесі взаємодії з іншими етносами, народностями, націями» (Олена А.), «Цінності, що виникають у процесі взаємодії різних культур та характеризують життєдіяльність демократичного суспільства» (Ірина Ш.), «Сукупність цінностей, які формуються на перетині двох чи більше культур» (Ігор К.).

Значна частина студентської молоді (41,4%) досить однобічно тлумачить поняття «кроскультурні цінності», акцентуючи увагу на окремих таких суттєвих характеристиках, як: «повага до чужої культури, мови», «дозволяють уникнути конфліктів», «запозичення традицій», «вивчення історії і мови іншої країни», «ознайомлення з особливостями вірувань інших народів», «подорожі» та ін.

Під час бесіди виявилось, що 17,2% респондентів плутають досліджуване поняття з термінами «інтеркультурний», «міжнародний», 9,2% – вважають, що це «домінуючі цінності, які є в кожній культурі», «тими, що відрізняють одну культуру від іншої», 6,8% обмежують своє уявлення певними сферами людської діяльності, наприклад, побутом, спортом, святковими заходами, що свідчить про несформованість уявлення про кроскультурні цінності, прогалини у знаннях студентів та необхідність проведення відповідної виховної роботи.

Ще 1,2% закладів вищої освіти вважають кроскультурні цінності шкідливими для національної культури і ставили б за мету «протистояти засиллю іноземного», 5,9% студентів вважають найважливішими «цінності української культури», «українську мову, книгу, церкву, віру, традиції», «збереження власної самобутності». А також не зрозуміли запитання 2,8% та не відповіли 9,7%.

Ми намагались з'ясувати, які чинники мають вирішальний вплив на формування кроскультурних цінностей у сучасної молоді. Результати відповідей наведено у *таблиці 2.1*.

Дані таблиці свідчать про те, що студенти правильно вказують, що чинниками кроскультурних цінностей є державна політика, релігія, шлюб, спільне історичне минуле, культурна спадщина, суспільна мораль і моральні цінності, етикетні норми, мова, спільна територія проживання, економіка, однак поза увагою студентів залишилися міграційні процеси, туризм, освіта, мода, Інтернет, які відіграють важливу роль у формуванні кроскультурних цінностей. Також, деякі студенти помилково вважають конформізм позитивним виявом суспільної моралі, що свідчить про поверхові знання. На жаль, значна частина респондентів (9,7%) не впоралися із завданням через обмеженість знань щодо інших культур, нерозуміння самого терміну, що потребувало додаткового пояснення педагогів для подальшої роботи.

Цікаво те, що хлопці у своїх відповідях переважно звертали увагу на такі чинники як релігія, спільна територія, політика, економіка, туризм, тоді як дівчата більше уваги приділяли таким морально-етичним чинникам, етикету, шлюбу, мові.

Результати, отримані у перебігу констатувального експерименту, підтверджуються і висновками М. Томчук та С. Томчук, які досліджували проблеми морального та професійного становлення молоді: «Сьогоднішній, в певній мірі кризовий у моральному плані, стан суспільства зумовлений цілою низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. До перших можна віднести недостатній рівень матеріального забезпечення виховних програм, суттєве скорочення для молоді виховних закладів, клубів за інтересами, центрів спортивно-масової роботи та дозвілля, перепрофілювання окремих соціальних закладів, установ у комерційні структури, проблеми підготовки висококваліфікованих педагогів-вихователів тощо. До суб'єктивних чинників можна віднести зміни у духовності, свідомості людей, які відбулись останнім часом у них під впливом об'єктивних умов. До них належать, перш за все, зміни у світогляді, руйнування багатьох стереотипів минулого. Криза виховання виявляється в тому, що відбулося фактичне згортання традиційних інститутів виховання, певною мірою параліч їх діяльності» [183, с. 48].

Таблиця 2.1.

**Чинники формування кроскультурних цінностей
у студентській молоді**

№	Чинники	Вияв	К-сть	(у %)
1.	<i>Релігія</i>	Релігійні свята, традиції, обряди, духовні цінності	68	12,3
2.	<i>Шлюб</i>	Повага до членів сім'ї, виховання дітей, побут	51	9,2
3.	<i>Спільне історичне минуле</i>	Спільна язичницька віра, спільні витоки	49	8,8
4.	<i>Моральні цінності</i>	Любов, волелюбність, само творення, самореалізація	47	8,5
5.	<i>Суспільна мораль</i>	Людина як цінність, повага до людей, мирне співіснування, конформізм	44	7,9
6.	<i>Етикетні норми</i>	Доброзичливість, дружелюбність, гостинність, ввічливість	41	7,4
7.	<i>Ставлення до своєї культури</i>	Збереження своєї культури, духовних цінностей, традицій і звичаїв	37	6,7
8.	<i>Мова</i>	Спільні мовні пласти, запозичені слова, фольклор, вивчення іноземних мов	31	5,6
9.	<i>Спільні зусилля</i>	Прагнення до взаємодії, взаєморозуміння, спільні погляди, інтерес, шанобливе ставлення до іншої культури, плекання спільних традицій	29	5,2
10.	<i>Спорт</i>	Здоровий спосіб життя, спортивні змагання	23	4,2
11.	<i>Державна політика</i>	Міжнародна діяльність, політичні зв'язки, закони, захист честі і гідності усіх громадян, безпека	23	4,2
12.	<i>Культурна спадщина</i>	Історичні пам'ятки	21	3,8
13.	<i>Спільна територія проживання</i>	Любов до спільної Батьківщини, рідного краю, повага до державних символів, гімну	19	3,4
14.	<i>Економіка</i>	Торгівля, фінанси, добробут	17	3,1
15.	<i>Не мають уявлення про іншу культуру</i>		2	0,4
16.	<i>Не визначились</i>		16	2,9
17.	<i>Не відповіли</i>		36	6,4
	Всього:		554	100

Подальше анкетування ставило за мету виявити, які культури, на переконання студентів, взаємодіють на теренах України.

Отримані відповіді можна розділити на п'ять груп. До першої групи увійшли відповіді студентів (69,8%), які в основному називають етнічні культури (російська – 15,7%, польська – 12,3%, українська – 8,8%, єврейська – 6,8%, молдавська – 5,4%, країн-сусідів – 4,5%, білоруська – 4,3%, слов'янська – 4,2%, румунська – 3,1%, татарська – 1,6%, словацька – 1,3%, вірменська – 1,1%, угорська – 0,7%).

Для другої групи (9,0%) були типовими відповіді щодо цивілізаційного аспекту культур (східної – 4,5% і західної – 4,5%).

Відповіді третьої групи (5,6%) стосувалися конфесійної спрямованості культур (християнська – 2,7%, ісламська – 2,2%, іудейська – 0,5%, буддистська – 0,2%) тощо.

Четверту групу (4,3%) склали відповіді, у яких культура пов'язана з професійною сферою життєдіяльності людини (економічна – 0,9%, комунікативна – 0,7%, політична – 0,7%, юридична – 0,5%, етична – 0,5%, медична – 0,4%, педагогічна – 0,4%, журналістська – 0,2%).

Студенти п'ятої групи (4,1%) охарактеризували елітарну (1,4%), масову (1,1%), контркультуру (0,7%), субкультуру (0,7%) та антикультуру (0,2%), які мають місце в українському суспільстві.

Також частина студентів не визначилась з відповіддю – 2,2% та не відповіли – 5,0%. Всього було опитано 554 студенти, що склало 100%.

Нас також цікавило, у чому, на думку студентів, полягає сутність кроскультурної взаємодії. Виявилось, що правильно змогли відповісти на запитання лише 14,9% (82) студентів закладів вищої освіти, які увійшли до першої групи і звернули увагу на те, що така взаємодія передбачає обмін культурними здобутками, цінностями, знаннями – 2,2% (12), інформацією – 1,8% (10), досвідом – 1,6% (9), взаємодопомогу – 1,6% (9), обмін технологіями і фахівцями – 1,5% (8), співпрацю на різних рівнях – 1,3% (7), взаємопроникнення культур – 1,3% (7), їх взаємозбагачення – 1,1% (6), вироблення спільних традицій – 0,9% (5), взаємообмін – 0,7% (4), взаємодоповнення – 0,4% (2), глибоке пізнання культур інших країн – 0,4% (2), політичну та економічну взаємодію – 0,2% (1). Серед висловлювань найчастішими були такі: «Кроскультурна взаємодія є показником глобалізаційних процесів», «Спонукає дізнаватися про культуру інших країн і відкривати свою культуру для іноземців».

До другої групи 26,5% (147) увійшли відповіді студентів, які загалом правильно розуміють сутність кроскультурної взаємодії, але через брак знань, називають лише окремі характеристики, серед яких: взаємодія представників різних народів – 4,5% (25), спільні комунікації – 2,8% (16), запозичення певних слів, звичаїв, обрядів, релігії – 2,5% (14), обмін традиціями – 2,5% (14), вивчення мов – 2,2% (12), знання специфіки іншої культури – 2,2% (12), сприйняття іншої культури – 1,3% (7), підтримання миру у країні і світі – 1,3% (7), обговорення спільних проблем – 1,1% (6), торгівельні зв'язки – 1,1% (6), запозичення різних традицій – 0,9% (5), історичні зв'язки між різними націями – 0,9% (5), спільні інтереси – 0,7% (4), ознайомлення з передовим досвідом – 0,5% (3), рівність – 0,5% (3), дружелюбність – 0,5% (3), сприйняття культур – 0,4% (2), відкритість – 0,4% (2), відкриття нового в іншій культурі – 0,2% (1).

Студенти третьої групи 32,3% (179) намагались розкрити сутність кроскультурної взаємодії через близькі терміни: *полікультурного* (мирне співіснування різних народів на території України – 9,1% (51), повага до звичаїв та законів іноземців – 7,1% (39), толерантне ставлення до різних культур – 5,1% (28), повагу до іншої культури – 2,6% (15), терпимість – 1,6% (9), визнання права інших етносів на устрій власного життя людей – 1,5% (8), дотримання правил народного етикету – 0,9% (5), повага гідності кожної людини – 0,5% (3)), *інтеркультурного* (туризм і подорожі – 1,1% (6), інтернаціональні шлюби – 0,9% (5), об'єднання людей різних національностей для виконання спільного завдання чи участі у програмах – 0,4% (2)), *міжетнічного* (зв'язки між етносами – 0,5% (3), запобігання міжетнічним конфліктам – 0,2% (1)), *міжнародного* (створення міжнародних організацій та товариств, які б формували стратегію міжнародного співробітництва – 0,4% (2), планування та проведення днів культури різних країн – 0,2% (1), організація та проведення міжнародних змагань, фестивалів, конкурсів, олімпіад – 0,2% (1)).

Відповіді студентів четвертої групи 8,2% (45) свідчать про негативне ставлення до кроскультурної взаємодії та прагнення зберегти автентичність власної культури, що підтверджують відповіді: «Потрібно всіляко зберігати первинну культуру свого народу» – 3,4% (19), «Ми повинні відстоювати свої культурні надбання» – 1,6% (9), «Потрібно протистояти засиллю певних цінностей» – 1,3% (7), «Ми за недоторканість мови, культури, церкви» – 0,5% (3), «Наша культура унікальна» – 0,4% (2), «Люди різних культур не можуть знайти спільної мови» – 0,4% (2),

«Кроскультурна взаємодія породжуватиме лише ворожнечу» – 0,4% (2), «Всюди емігранти налаштовують проти себе корінне населення» – 0,2% (1).

Також виявилась чималою група студентів 8,7% (49), яка обмежилась загальними твердженнями, що в основному стосувались розвитку людини – 2,5% (14), загального розвитку як країни, так і окремих громадян – 2,3% (13), культури поведінки – 1,9% (11), змін – 0,7% (4), формування світогляду – 0,5% (3), виховання моральних цінностей – 0,4% (2), співдружності – 0,2% (1), подолання кризи – 0,2% (1). Також не відповіли – 6,3% (35), не визначились – 3,1% (17). Всього в анкетуванні взяли участь 554 студенти, що становить 100%.

Проведення ділової гри «Україна на перетині культур» зі студентами експериментальних закладів вищої освіти уможливило виявлення та усвідомлення взаємозв'язків між культурами та їх взаємопроникнення. Ми виходили з того, що ділова гра через імітацію дозволяє пережити ситуації, наближені до реальних, що стимулює студентську співпрацю, спільний пошук рішення проблеми. На початку гри студентів знайомили з метою, правилами і завданнями гри. Після чого студентів розділили на дві команди, які вибрали з-поміж себе лідерів. Перша команда мала показати, чим різні культури збагатили українську культуру, а друга – чим українська культура збагатила інші. Кожна команда для досягнення мети виконувала групові завдання, які обговорювалися групою. При підведенні підсумків враховувалися знання необхідної інформації, уміння знаходити додаткові джерела інформації та уміння аргументувати. Результати ділової гри наводяться у *таблиці 2.2*.

У підсумку стало можливим констатувати, що кожен четвертий студент вважає, що українська культура збагатилась досягненнями інших культур через мистецтво, зокрема літературу, живопис, архітектуру, музику, кіно. Значний вплив на українську культуру, на думку студентів, мала релігія, яка привнесла елементи Візантійської культури, а також сприяла поширенню писемності. Наукові здобутки, виробничі технології, обмін товарами також суттєво позначились на становленні і розвитку української культури, оскільки через Україну проходили шляхи зі Сходу на Захід. Такому збагаченню та обміну інформацією сприяли міграція та переселення народів, війни, економічні зв'язки, туризм. Все це сприяло розвитку і збагаченню української культури, подоланню бар'єрів між народами тощо.

Таблиця 2.2.

Україна на перетині культур

№	Чим інші культури збагатили українську культуру	У (%)	Чим українська культура збагатила інші культури	У (%)
1.	Мистецтво	25,0	Мистецтво	29,6
2.	Релігія	9,0	Інноваційні педагогічні методи	7,5
3.	Наука	8,6	Наука	6,9
4.	Виробничі технології	8,1	Народні ремесла	9,9
5.	Традиції	6,8	Традиції	6,9
6.	Обмін товарами	4,6	Хліборобство	3,6
7.	Етикетні норми	3,3	Український етикет	2,7
8.	Суспільні ідеї	2,7	Спорт	4,4
9.	Кулінарія	2,1	Кулінарія	3,8
10.	Висококваліфіковані фахівці	1,3	Висококваліфіковані фахівці	4,9
11.	Не вміємо користуватися	1,8	Трипільська культура	2,5
12.	Багато чого запозичили	6,9	Багато чого запозичили	5,9
13.	Нічим	4,5		
14.	Не визначились	3,6	Не визначились	3,6
15.	Не відповіли	11,7	Не відповіли	7,8
	Всього:	100	Всього:	100

Третина студентів також відстоювала думку, що українське мистецтво збагатило інші культури, вбачаючи велику роль поезії, музики, української пісні, живопису, писанкарства, іконопису, а також винаходами українських вчених та їхніми відкриттями, які стали здобутком інших культур. Серед традицій студенти виокремлюють козацькі, як зразок боротьби за свободу Вітчизни, що мають значення для інших культур, яким загрожує асиміляція. Таким чином, ділова гра сприяла виявленню того, що студенти вважають народні ремесла, культуру хліборобства, український етикет важливим внеском у розвиток інших культур. Однак, частина студентів (3,2%) висловила думку, що ряд здобутків українців назавжди втрачено через війни, репресії, знищення української культури та української інтелігенції, політику заборони всього українського, вимушеної міграції, що завдало непоправної шкоди самій українській культурі.

У ході ділової гри також розглядались різні проблемні ситуації, що можуть призвести до непорозумінь між представниками різних культур. В основному, наведені ситуації стосувалися мовних бар'єрів (23,5%), політичних переконань (19,2%), віри (19,2%), неповаги до традицій (18,4%), критики нації чи культури, видатних історичних осіб (12,6%), дискримінації (10,1%), упередженості (10,1%), незнання етикету (9,7%), стереотипів (9,4%), менталітету (9,1%), різних поглядів на життя (7,6%), незнання чи недостовірних знань історії країни (6,8%), хизування або доведення своєї вищості (6,2%), заперечення досягнень іншого народу (5,4%), територіальних претензій (3,9%), зверхності чи пихатості одного з представників (3,2%), різних уявлень про культурні цінності (3,2%), шовінізму (2,8%), недолугих жартів, глузування (2,8%), поведінки (1,8%), нехтування правами інших (1,8%), недостатньої чи неправильної поінформованості (1,1%), розбіжностей у минулому (1,1%), прагнення до домінування (0,7%), протиставлень (0,4%), особливостей сприйняття тієї чи іншої культури (0,4%), ігнорування (0,4%), безпідставних звинувачень (0,4%).

Також студентам пропонувалось простежити причинно-наслідкові зв'язки несформованості кроскультурних цінностей у різних ситуаціях: як в окремій країні, так і між двома різними країнами. Результати наводяться у *таблиці 2.3*.

Вибудовуючи причинно-наслідкові зв'язки несформованості кроскультурних цінностей, студенти підкріплювали їх прикладами з життя, що слугувало ілюстрацією до їхньої позиції. Проведена робота сприяла усвідомленню студентами значущості кроскультурних цінностей як у житті окремої особистості, так і в житті країни, міжнародного співтовариства.

У сюжетно-рольовій грі «Культура + культура» студентам пропонувалось змодельювати і представити ситуації кроскультурної взаємодії з точки зору рівноправ'я – нерівноправноправ'я та наприкінці гри обговорити їх.

Сюжетно-рольова гра розгорталась довкола ситуацій залежності, зверхності, демократичного партнерства, обмеження, конкуренції. Прикінцеве обговорення показало, що кроскультурна взаємодія на основі залежності однієї культури від іншої зрештою негативно позначиться на національній і культурній ідентифікації її представників, комплексі меншовартості, втраті власних культурних здобутків, набутті невластивих раніше ознак, асиміляції в іншу культуру аж до зникнення, зниження ін-

тересу до неї з боку інших культур, заперечення її значущості, підкорення чи поглинання, нездатності відстоювати національні та культурні інтереси. Студентами розігрувалися сценки в основному з життя українців і росіян, росіян і чукчів, індіанців та американців.

Таблиця 2.3.

**Кількісні показники причин несформованості
кроскультурних цінностей**

№	Назва	К-сть	У (%)
1.	Збройні конфлікти, військове втручання	119	21,5
2.	Міжнародні санкції	42	7,6
3.	Ненависть	38	6,8
4.	Протистояння	37	6,7
5.	Терористичні акти	36	6,5
6.	Неконструктивна політика	35	6,3
7.	Релігійні конфлікти	34	6,2
8.	Торгівельні війни	33	5,9
9.	Відкрита ворожнеча	28	5,1
10.	Економічні збитки	23	4,2
11.	Створення додаткових бар'єрів	22	3,9
12.	«Залізна завіса»	20	3,6
13.	«Холодна війна»	18	3,2
14.	Згортання співпраці, спільних проектів	16	2,9
15.	Знищення однієї з культур або створення для неї несприятливих умов	12	2,2
16.	Відсутність допомоги	10	1,8
17.	Відсутність діалогу	6	1,1
18.	Не відповіли	25	4,5
	Всього:	554	100

Розглянуті у ході гри ситуації зверхності стосувались здебільшого поляків і українців, українців і молдован, росіян і українців, американців і мексиканців, італійців і українців утвердили студентів у думці, що такі ситуації можуть створити умови до сприйняття своєї культури як виняткової, вищої за інші, яка дає право диктувати іншим свої умови, нав'язувати власні цінності, стиль життя, а до іншої культури ставитись як до другорядної, малоцікавої, що може викликати в інших протест,

намагання відстоювати свою самобутність, приховану і відкриту ненависть, ворожнечу, ослаблення вже існуючих зв'язків, несприйняття того позитивного, що має культура, виникнення негативних стереотипів.

Ситуації обмеження на прикладах КНДР та Європи, Куби і Америки, Іраку та країн ЄС проілюстрували дефіцит контактів і взаємодії, що призводить до ворожого сприйняття та неправильних уявлень про іншу культуру, мовного бар'єру, висміювання незрозумілого та зосередженості на негативних характеристиках культури, критичного ставлення до неї, викривлення або заперечення її здобутків через їх недоступність чи несприйняття, самозвеличення та самовиправдання своїх неправомірних дій, розвиток альтернативних зв'язків, можливе забуття або втрата спільних надбань.

Ситуації конкуренції у стосунках різних культур (США – Росія, Іран – Ізраїль), наведені студентами, не дають змоги культивувати спільні цінності, чому перешкоджає суперництво з елементами недобросовісної політики, протистояння, інформаційні війни, переоцінка власних досягнень та применшення здобутків іншої сторони негативно позначаються на кроскультурних цінностях. Неконструктивні дії обох партнерів, що прагнуть отримати певні переваги у своєму протистоянні, лише віддаляють одну культуру від іншої, представники яких будуть шукати не спільне, а відмінне, обстоювати свої цінності, всіляко відмежовуватись від того, що могло би об'єднати дві культури. Така конкуренція шкодить обом сторонам і потребує тривалого часу для налагодження стосунків, об'єктивного ставлення до іншої культури визнання її переваг.

Студенти визнали, що лише у ситуаціях демократичного партнерства, які, на їхню думку, характеризують взаємини української і кримськотатарської, української і білоруської, української і грузинської, української і польської культур, а також між культурами народів ЄС, за умов визнання та дотримання прав суб'єктів можливим є рівноправний діалог, що забезпечує інтерес до іншої культури, бажання її вивчити, встановити контакти, засвоїти цінності, знайти близьке, споріднене, відкрити себе, тобто встановити рівноправні стосунки на основі взаємоповаги, взаємовизнання, обміну та збагачення один одного культурними здобутками.

Подальше опитування ставило за мету виявити, чи змінилось в Україні ставлення до представників різних культур. Результати показали, що студенти закладів вищої освіти по-різному бачать цю проблему, що знайшло відображення у *таблиці 2.4*.

Таблиця 2.4.

Як змінилось ставлення студентів до представників різних культур в Україні за період навчання у ВПНЗ

№	Назва	К-сть	У %
1.	Покращилось	254	45,8
2.	Залишилось незмінним	125	22,5
3.	Погіршилось	46	8,3
4.	В залежності від ситуації	23	4,2
5.	Не замислювались	45	8,1
6.	Не володіють необхідною інформацією	39	7,2
7.	Не відповіли	22	3,9
Всього:		554	100

Серед аргументів на користь позитивних змін відносно представників різних культур студенти наводили такі: «Зменшились прояви расизму та ксенофобії», «Ставлення покращилось після Євро-2012», «Існують різні програми по зближенню та зміцненню зв'язків між національним меншинами», «Збільшилась кількість шлюбів з іноземцями», «Українці стали більш відкритими».

Студенти, які вважають, що ставлення до інших культур залишилося незмінним, обґрунтовували це тим, що «Українці завжди були толерантними до чужоземців», «В Україні завжди були рівні умови для людей різних національностей», «Українці звикли довіряти», «Закони України однаковою мірою захищають усіх».

Студенти, на підтвердження того, що ставлення до представників інших культур погіршилося, вважають, що це сталося «Через нав'язування своїх цінностей, непритаманних українцям», «Через жорстку політичну конкуренцію і бажання завадити українцям зробити свій вибір», «Зокрема закон щодо мов в Україні загострив стосунки між українцями і росіянами», «Торгові війни погіршили стосунки українців і росіян», «Набирає обертів націоналістичний рух в Україні», «Збільшилося негативне ставлення до резидентів інших національностей, особливо успішних бізнесменів», «Не вдалось подолати негативні стереотипи стосовно до представників інших культур» тощо.

Проведення дискусії «Українці в світі, іноземці в Україні» показало, з якими проблемами в основному стикаються українці за кордоном та іноземці в Україні. Узагальнені результати наводяться у *таблиці 2.5*.

Таблиця 2.5.

Основні проблеми, з якими стикаються українці за кордоном та іноземці в Україні (у %)

№	Проблеми українців за кордоном	У %	Проблеми іноземців в Україні	У %
1.	Мовний бар'єр	23,8	Мовний бар'єр	20,6
2.	Правове невігластво	12,8	Корупція	11,0
3.	Неповага до національної гідності	15,2	Шахрайство	5,5
4.	Умови проживання	5,6	Безвідповідальність	4,9
5.	Байдужість	4,4	Надмірне захоплення своїми цінностями	5,5
6.	Низький рівень культури самих українців	4,4	Екологія	5,3
7.	Незнання культури	4,2	Незнання культури	5,7
8.	Менталітет	3,7	Менталітет	5,3
9.	Відсутність корупції	2,8	Неповага	4,2
10.	Неприхильне ставлення до іноземців	2,6	Низький рівень життя	3,4
11.	Працевлаштування	2,4	Працевлаштування	3,1
12.	Культурний шок	1,9	Погані дороги	2,7
13.	Упередженість	0,5	Упередженість	2,1
14.	Дискримінація	0,5	Скупість	1,9
15.	Розлука з рідними	0,5	Високі ціни на товари і продукти харчування	1,7
16.			Відсутність курсів з вивчення української мови для іноземців	1,1
17.	Недовірливість	0,5	Недовірливість	1,1
18.			Посередній сервіс	0,9
19.	Таких проблем багато	2,1	Таких проблем багато	4,3
20.			Такі проблеми, як і всюди	4,5
21.	Не відповіли	11,2	Не відповіли	5,2
	Всього:	100	Всього:	100

Наведені дані засвідчили досить високу активність студентів у проведеної дискусії та інтерес до неї. Найбільшими проблемами українців за кордоном є ускладненість комунікацій через мовний бар'єр, правову

необізнаність, приниження національної гідності (невизнання України державою, а українців – нацією, ставлення до українців як до робочої сили, зневага українських національних символів, приниження, дискримінація, глузування на адресу українців, ставлення до них як до людей «другого сорту» тощо), а також нерозуміння українцями менталітету, незнання культури, усталеного порядку, загальноприйнятих норм і правил, невміння поводитись у різних ситуаціях ускладнюють комунікації та адаптацію до нових умов, заважають рівноправному діалогу, показуючи їхню безпорадність та створюють дискомфорт. Однак, значна група студентів (11,2%) не змогла відповісти, оскільки не володіє інформацією про такі проблеми, що свідчить про відсутність досвіду спілкування і взаємодії і потребує підтримки педагогів.

Натомість й іноземці, на думку студентів, також стикаються з проблемами в Україні. Ці проблеми також пов'язані з труднощами повноцінної комунікації через незнання мови, корумпованістю чиновників, шахрайством, безвідповідальністю, низьким рівнем життя населення, поганими дорогами, низьким рівнем обслуговування, а також високими цінами на товари і продукти, що формує неприємне враження про країну. Також іноземці мало цікавляться традиціями та культурою України, історією народу, намагаючись отримати побільше вигоди, а ті що хотіли би вивчити мову не мають змоги через відсутність відповідних програм і курсів. Встановити повноцінний діалог, на думку студентів, заважає упередженість, недовіра та надмірне захоплення своїми цінностями.

На переконання студентів, на сьогодні залишаються невирішеними такі кроскультурні проблеми:

– *на рівні держави* (конфесійні (15,6%), міграційних процесів (9,0%), брак відповідної інформації в ЗМІ (8,3%), забезпечення рівних прав (5,4%), приниження людської гідності українців за кордоном (4,6%), мало уваги приділяється розвитку рідної культури і мови (3,6%), ризики проживання представників інших культур в Україні (3,2%), запозичені цінності не завжди є позитивними, як, наприклад, одностатеві шлюби (1,8%), візово-паспортні проблеми та різноманітні бар'єри для охочих подорожувати чи навчатись за кордоном (1,8%), дискримінація українців за межами Батьківщини (0,7%), непослідовна національна політика (0,5%), не завжди вдала державна політика (0,2%);

– *на рівні закладів вищої освіти* (брак міжкультурних комунікацій для студентів (10,1%), несформованість кроскультурних цінностей у

молоді (6,8%), невикористання можливостей навчальних курсів (5,1%), небажання працювати над собою (4,7%), відсутність відповідних спецкурсів (1,8%), неувага викладачів до зазначеної проблеми (0,4%);

– *на особистісному рівні* (відсутність особистого інтересу (6,2%), неусвідомленість кроскультурних цінностей (3,9%), відсутність комунікативної культури (3,6%), брак знань (2,5%), мовний бар'єр (1,1%), закритість до спілкування (1,1%), негативні стереотипи щодо різних культур (1,1%), матеріальні проблеми (0,7%), байдужість до життя (0,2%);

– 5,4% респондентів вважає, що таких проблем є багато, 8,3% – переконані у тому, що їх сьогодні неможливо вирішити, 3,1% – вважають, що вони їх не стосуються, 1,1% – живуть, не звертаючи на це уваги, 0,2% – думають, що такі проблеми вирішено. Не визначились з відповіддю 5,2% та не відповіли 6,8%. Одну відповідь на запитання дали 56,3%, дві відповіді – 25,9%, три – 4,8%, чотири – 1,1%, що показує рівень обізнаності студентів.

Індивідуальні співбесіди були спрямовані на виявлення культурної ідентичності і показали, що 67,5% студентів вважають своєю рідною культурою українську, 9,7% – польську, 8,7% – російську, 7,5% – єврейську, 2,7% – вірменську, 1,5% – молдавську, 0,9% – угорську, 0,5% – грузинську, 0,5% – білоруську культуру, 0,5% – кримськотатарську.

Близькою і зрозумілою культурою для 54,2% студентів є російська, 15,6% – українська, 14,5% – польська, 4,2% – білоруська, 2,8% – скандинавська, 1,6% – американська, 0,8% – британська, 0,8% – німецька, 0,8% – молдавська, 0,8% – румунська, 0,8% – кримськотатарська, 0,5% – угорська, 0,5% – вірменська, 0,5% – сусідніх держав та ніяка – 2,4%.

Зокрема індивідуальна бесіда допомогла також виявити іншу культуру, яку студенти відносять до чужої, а цінності якої не приймають. Виходячи з аналізу відповідей студентів, такими культурами для них є східна культура з її ісламськими цінностями та використанням їх терористичними рухами (24,9%), російська (23,2%), причому цей показник зріс на 20,7% після анексії Криму, єврейська (4,7%), африканська (4,3%), німецька (2,8%), польська (2,8%), молдавська (2,8%), американська (0,4%). Однак, частина студентів закладів вищої освіти (12,8%) не має таких проблем та не визначились з відповіддю 11,9% студентів, що переконує у необхідності проведення подальшої роботи.

В ході констатувального етапу експерименту здійснювалось педагогічне спостереження та використовувався метод незалежних характеристик, що дозволило виявити комунікативність студентів, як здатність до спілкування є важливою кроскультурною цінністю, яка сприяє взаємному порозумінню та збагаченню культур і набуває актуальності саме у юнацькому віці, коли молода людина відкрита до нових вражень, засвоєння нових знань, виявляє інтерес до світу, намагаючись досягнути його розмаїття і багатогранність. Зокрема педагоги звернули увагу на те, що негативно впливає на комунікативну культуру студентів. Узагальнені дані наводяться у *таблиці 2.6.*

Таблиця 2.6.

Що, на думку викладачів та кураторів студентських груп, негативно впливає на комунікативну культуру студентів

№	Назва	К-сть	У %
1.	Поверхневі знання	40	31,3
2.	Брак життєвого досвіду	31	24,2
3.	Невміння відстоювати свою точку зору	16	12,5
4.	Надмірна прямолінійність	10	7,8
5.	Невміння слухати	8	6,3
6.	Намагання будь-що довести свої переваги	6	4,6
7.	Упередженість	6	4,6
7.	Відсутність такту	4	3,2
8.	Неуважність	3	2,3
9.	Ігнорування поглядів відмінних їхнім	2	1,6
10.	Нехтування етикетними нормами	2	1,6
Всього:		128	100

Оцінка викладачів і кураторів студентських груп знайшла підтвердження у таких формах і методах, як кураторські години, дискусії, зустріч з випускниками закладів вищої освіти, які працюють чи здобувають другу вищу освіту в інших країнах, участь у студентських конференціях тощо, де студенти виявляли зацікавленість у нових контактах, до нової інформації, ставили запитання до доповідача по суті проблеми, звертали увагу на те, що не знайшло висвітлення, однак мало інтерес для аудиторії, але не завжди володіли комунікативними навичками, зокрема: наводити аргументовані докази, враховувати думку опонентів,

переконувати, чітко формулювати думку, бути врівноваженими, люб'язними, ґречними, звертати увагу на слушні зауваження, адекватно реагувати на критику, виявляти вдячність за пораду, також студенти не завжди вміли підтримати тих, хто їм сподобався, відчували певну скутість перед старшими чи гостями. У спілкуванні були не завжди відвертими і щирими.

Задіяні в експерименті студенти також підтвердили, що їхня комунікативна культура значною мірою залежить від спільної зацікавленості (11,4%), спільних цілей чи завдань (9,5%), особистих симпатій (8,7%), можливості розвиватись (8,5%), рівноправності (7,8%), дотримання справедливості (7,6%), набуття позитивного досвіду (6,2%), обміну цікавою інформацією (5,8%), можливості презентувати свої здобутки (5,6%). А також відчутти себе у центрі уваги (4,2%), задовільнити свою цікавість (3,7%), краще зрозуміти відмінності (3,2%), пересвідчитись у правильності чи хибності певних стереотипів (2,9%), влаштувати особисте життя (2,5%), отримати інформацію на майбутнє (2,5%), використати шанс (1,9%), самоствердитись в очах одногрупників чи друзів (0,9%). А також вказали, що їм заважає природна сором'язливість (0,9%), невпевненість у собі і в результаті (0,7%), упередженість через чужий негативний досвід (0,5%), заборона батьків (0,2%), безперспективність таких контактів (0,2%). Не відповіли 3,6%.

Толерантність є важливою умовою взаємодії представників різних етносів і культур. Варто погодитись з думкою О. Докукіної, К. Журби, І. Шкільної стосовно того, що діагностика в цьому випадку дозволить виявити певні тенденції у розвитку «нетерпимості – толерантності – терпимості». Проводячи діагностику, потрібно зважати на те, що сутністю толерантних стосунків у багатокультурному соціумі є «повага усіх громадян, незалежно від їхньої національності, як дорослих, так і дітей, один до одного, визнання їхньої рівноправності, відмова від домінування насилля, прийняття багатомірності і рівноправності різних культур, норм поведінки, відмова від зведення цієї різноманітності до одноманітності. У такому розумінні міжнаціональна толерантність означає діалог культур, визнання прав іншого, сприйняття іншого як рівного собі, який очікує розуміння і співчуття, готовність прийняття іншого таким, яким він є» [49, с. 14].

Аналіз міні-творів «Толерантність як цінність українського суспільства» показав, що більша частина студентів правильно розуміє сутність поняття та його значення у житті суспільства. Однак, думки щодо того,

чи є українське суспільство толерантним, розходяться, оскільки одна частина студентів вважає, що українське суспільство толерантне, інша, навпаки, переконана, що до цього воно має рухатись. Як приклад, наводимо уривки з міні-творів. «Толерантність на сьогодні є найважливішою цінністю українського суспільства, що забезпечує взаємодію різних етносів та народів в Україні та добросусідські стосунки з країнами-сусідами» (Оксана Л.). «Українці миролюбні, дуже гостинні і толерантні. Вони люблять свою країну і роблять все для того, щоб у гостей залишились приємні враження. В Україні не було релігійних чи міжетнічних конфліктів. Українська толерантність є візиткою нашого народу» (Ірина М.). «З руйнуванням Радянського Союзу відійшли у минуле відмежованість наших співвітчизників від світу за «залізною завісою», протистояння усьому світу в «холодній війні». Натомість виявилось, що ми погано знаємо європейську культуру, іноземні мови, погано виховані, демонструємо власну недолугість та весь час потрапляємо у халепу. З нас кепкують і це завдає шкоди ставленню до українців за кордоном. Та й самі до себе ми ставимось погано. Де наша самоповага і національна гідність? Коли відійде в минуле незнання рідної мови, зречення рідної культури, меншовартісність? Проблем у суспільстві, якими так вдало маніпулюють політики, можна було б уникнути за умови толерантного ставлення до всіх і кожного» (Микита С.). «Проблема толерантності в українському суспільстві не на поверхні. Схід України орієнтується на російську культуру, ототожнюючи себе з нею. Про це свідчить русифікація цієї частини України, відстоювання російських цінностей. Західна Україна часто демонструє зацикленість на своїх цінностях і невміння вести діалог. Відсутність порозуміння, узгодженості дій, пошуки винних у своїх нещастях, породжують неприйняття і протистояння. Все це свідчить про велику потребу у формуванні толерантного суспільства» (Артем К.).

За відповідями студентів, відсутність толерантності може призвести до нав'язування своїх цінностей (31,8%), забезпечення переваг чи домінування однієї з культур (30,1%), конфліктів (27,9%), непорозумінь (25,6%), розмежування інтересів (23,4%), обмеження в правах (20,8%), взаємних звинувачень (17,6%), приниження національної і людської гідності (15,2%), політичного протистояння (14,9%), створення несприятливих умов (14,5%), економічних криз (12,9%), різних обмежень (11,6%), переписування історії (8,6%), активізації націоналістичних рухів (5,7%), відходу від гуманістичних принципів співжиття (3,4%), пошу-

ку винуватців (2,8%), зневіри у справедливість (2,4%), зневаги до культурних надбань інших народів (1,8%), повної асиміляції з іншою культурою та втрати інтересу до рідної (1,5%), посилення еміграційних процесів (0,5%). Не відповіли 3,6 %.

Педагогічне спостереження дозволило виявити декілька груп студентів за проявом толерантності. До першої групи (8,9%) увійшли студенти закладів вищої освіти, які виявляли толерантність, пояснюючи це намаганням встановити рівні, довірливі стосунки з представниками інших культур. Студенти цієї групи, зазвичай виявляли до інших повагу, визнавали за ними право на свою думку, свободу вибору, керувалися гуманістичними мотивами. Розбіжності у поглядах не призводили до непорозумінь і конфліктів, оскільки вони намагались обґрунтувати свої погляди, розкрити сутність своїх цінностей, традицій, мотивів поведінки, прагнули до порозуміння, миролюбно вирішити проблему.

До другої групи (32,4%) увійшли студенти, що виявляли терпиме ставлення та прагнули до збереження внутрішнього комфорту через дотримання усіма учасниками певних правил, що пояснювалося низьким інтересом до представників інших культур, небажанням заглиблюватись у специфіку іншої культури та збереження за кожним права на власний стиль життя. Студенти цієї групи, як правило, виявляли конформістські мотиви у стосунках з представниками інших культур, уникали «гострих кутів», не намагались поставити інших в незручне становище, однак виявляли пасивність у контактах та в діалогічній взаємодії, намагаючись їх уникати чи обмежувати.

До третьої групи (51,2%) увійшли студенти із ситуативним виявленням толерантності та терпимості, які у своїй поведінці в основному керувалися егоїстичними мотивами і бажанням отримати якусь вигоду від взаємодії з представниками інших культур. Представники цієї групи виявляли симпатії до одних та повне заперечення та несприйняття інших, допускаючи неприємні висловлювання, жарти та анекдоти, не турбуючись про наслідки власної поведінки.

Студенти четвертої групи (7,5%) демонстрували інтолерантне та нетерпиме ставлення до представників інших культур, керуючись егоцентричною мотивацією та сприймаючи рідну культуру як еталон, на який мають рівнятися всі інші. Деколи таке несприйняття пояснювалося негативним досвідом, образою чи історичними подіями, які на їхню думку завдали непоправної шкоди їхній культурі. Таке ставлення могло

спричинити загострення стосунків, виникнення конфліктних ситуацій, втягування у конфлікт інших людей, що потребує негайної корекції.

Діалогічність визначає характер взаємодії представників різних культур як рівноправних суб'єктів. Формування кроскультурних цінностей у молоді не можливе без діалогу. Було з'ясовано, що студенти вищих педагогічних навчальних закладів відносять діалогізм до цінностей своєї майбутньої професії, зорієнтованого на особливості і потреби кожної дитини. Уміння вести діалог є важливою складовою кроскультурної взаємодії. Узагальнені відповіді студентів щодо чинників, які забезпечують ефективність діалогу, наводяться у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Чинники, які забезпечують ефективність діалогу у кроскультурній взаємодії

№	Назва	К-сть	У %
1.	Бажання зрозуміти один одного	156	28,2
2.	Інтерес до іншої культури	121	21,8
3.	Відкритість	94	16,9
4.	Комунікабельність	58	10,5
5.	Взаємна повага	44	7,9
6.	Визнання цінностей і здобутків іншої культури	31	5,6
7.	Доступ до відповідної інформації	19	3,4
8.	Співпраця	11	1,9
9.	Спільні культурні пласти (лексика, фольклор, традиції, свята, ремесла, землеробство)	6	1,1
10.	Рівноправність	2	0,4
11.	Не відповідали	12	2,3
Всього:		554	100

Дані таблиці підтверджують, що діалогічність, на думку студентів, характеризує рівноправні, двосторонні стосунки, які будуються на основі гуманістичної моралі і можуть розвиватися лише у демократичному суспільстві.

Водночас, студенти відмічають, що діалогічність є неможливою у тоталітарних країнах (45,7%), у країнах із нестабільним політичним курсом (31,6%), країнах, які ведуть військові дії (25,4%), за наявності негативних стереотипів (21,8%), упереджень (19,2%), подвійної моралі

(17,3%), відсутності мотивації (14,1%), перекладання відповідальності на одну сторону (12,8%), невиконання або недобросовісне виконання спільних зобов'язань (11,5%), відсутності зацікавленості у партнерстві (10,8%), висунення умов, які неможливо виконати (9,4%), прийняття односторонніх рішень (8,7%), утиск інтересів (7,2%), нанесення образ (6,8%), в умовах безпідставних звинувачень (4,5%), перетягування на себе заслуг (3,2%), закритості (2,6%), прийняття рішень, які можуть нашкодити партнеру (1,2%), ігнорування думки чи поглядів протилежної сторони (0,9%), вмішування третьої сторони (0,4%). Не визначились з відповіддю 3,2% студентів закладів вищої освіти та не відповіли – 2,8%.

Негативні стереотипи до іншої культури шкодять діалогу, заважають кроскультурній взаємодії, формують певну упередженість до іншої культури. Виявлення таких стереотипів допомогло би скоригувати ставлення студентів до іншої культури. Узагальнені дані стосовно негативних стереотипів наводяться у *таблиці 2.8*.

Таблиця 2.8.

Кількісні показники негативних стереотипів відносно різних культур у (%)

№	Кримс.-татарс.	%	Російс.	%	Польс.	%	Єврейс.	%
1.	зрадливість	23,5	алкоголізм	25,6	скупість	8,9	скупість	24,8
2.	хитрість	9,1	корумпованість	17,3	хитрість	12,9	хитрість	20,2
3.	нахабність	13,7	нахабність	14,5	нахабність	15,8	нахабність	14,8
4.	те, що їм потрібно захоплюють силою	19,8	прагнуть домінувати	16,6	прагнуть домінувати	20,8	пристосуванство	12,6
5.	закритість	15,2	зверхність	2,2	гонор	22,1	допомагають лише своїм	9,5
6.	конфліктність	6,8	агресивність	9,6	грубість	6,4	агресивність	2,0
7.	настирність	4,3	настирність	1,7	настирність	1,8	настирність	6,4
8.	ісламізм	1,5	шовінізм	7,2	шовінізм	7,2	Богом обраний народ	4,7
9.	недобросовісність	3,6	лінь	3,8	прагматизм	0,9	лінь	3,8
10.	гендлярство	2,5	нехлюйство	1,5	корисливість	3,2	лихварство	1,2
	Всього:	100	Всього:	100	Всього:	100	Всього:	100

Дані таблиці свідчать про те, що, переважно, негативні стереотипи стосовно до різних культур багато у чому схожі, оскільки всім приписується різний рівень конфліктності, хитрості, нахабності, корисливості, ліні, що відображає певну настороженість, неприйняття, приховане протистояння, прагнення зберегти власну самобутність на ін.

Студенти також відмітили, що і відносно української культури також існують негативні стереотипи, з якими їм чи їхнім рідним і близьким довелось зіткнутися. Відтак, для 45,6% респондентів виявилось неприйнятним ставлення росіян до українців, як до «хохлів, що вживають виключно сало і горілку, носять оселедець, обвислі вуса і шаровари та живуть на хуторах», 28,2% студентів (в основному ті, які навчаються на філологічному факультеті) звернули увагу на те, що негативні стереотипи росіян знайшли відображення у російському фольклорі («Хохол глупее ворони, но хитрее черта», «Хохол не соврет, но и правды не скажет», «Где хохол пройдет с удочкой, там двум евреям с сетью делать нечего»), які утверджують у думці, що українці хитрі пройдисвіти, 13,2% вважають, що торгові і газові війни Росії і України створили негативний імідж українців як недобросовісних виробників і злодіїв, що тільки й думають чим пожитись. Окрім цього, українців вважають заздрисними (12,4%), зловтішними, такими, що радіють чужим невдачам, наводячи як приклад «щоб у сусіда корова здохла» (11,1%), націоналістами, зорієнтованими на фашистські цінності (9,7%).

Водночас, значна частина студентів, які побували в країнах ЄС, також зазначили, що до українців поляки і чехи ставляться як до людей «другого сорту», їм обмежений вхід в окремі заклади (9,4%), гірше ставляться до циган, албанців і румун (8,6%), приниження українці відчують вже при перетині кордону, де їх перевіряють дуже прискіпливо, можуть навмисно пошкодити документи (7,9%), виділяють найгірші готельні номери (6,5%), німці вважають, що українці пиячать більше росіян (3,2%), а українських жінок скандальними і легковажними (2,2%). Також європейці асоціюють українців з бандитам (1,8%) та олігархами (1,5%). Усіх дратує комплекс меншовартісності українців «яких гнобили, гноблять і будуть гнобити» (1,2%), відсутність єдності або протистояння Сходу і Заходу, яким вміло маніпулюють вітчизняні і зарубіжні політики, все глибше розколюючи країну (1,2%), надмірна терплячість, яку інші визначають як тупість (0,8%), а також бажання залишитися осторонь, перечекати якісь події «моя хата скраю...» (0,5%). Аналізуючи не-

гативні стереотипи щодо української культури, студенти зауважили, що українці часто самі є винуватцями таких стереотипів, демонструючи невміння спілкуватись, враховувати культурні особливості країн, де вони перебувають, дотримуватись етикетних норм, забуваючи, що їхні дії і вчинки не лише характеризують їх як особистість, а й весь народ. Вони поводять себе гірше, ніж удома, вважаючи, що про це ніхто не дізнається, і завдають цим шкоду країні і всій українській нації.

У ході інтерв'ю вдалося з'ясувати, що студенти про кроскультурні цінності дізнаються: з Інтернету (19,5%), з ЗМІ (17,2%), на заняттях (16,8%), від друзів (13,5%), з довідкової літератури (10,1%), від батьків (9,0%), з інших джерел (4,2%), однак їм бракує аналітичних навичок (3,5%), уміння орієнтуватися у розмаїтті інформації (2,5%), знаходити необхідні джерела (1,1%). Найчастіше вони довідуються про кроскультурні цінності, вивчаючи інші дисципліни (1,1%), у якійсь певній життєвій ситуації (0,7%), випадково (0,4%), що свідчить про фрагментарність знань. Жоден студент у своїй відповіді не вказав позааудиторну роботу, допомогу куратора групи, спецкурси, що вимагає підвищення уваги до організації виховної роботи у закладах вищої освіти.

Разом з тим, студенти хотіли би більше дізнатись про сутність самого поняття, його особливості з пояснення викладача (21,3%) чи отримати детальну, поглиблену інформацію з цього питання з метою самостійного вивчення (10,5%), також хотіли би глибше вивчати менталітет та особливості інших культур (6,8%), прослухати відповідний спецкурс (6,5%), мати можливість спілкуватися зі своїми іноземними ровесниками (6,2%), знайомитись з різними національними звичаями і традиціями (3,6%), дізнатись, як ця проблема вирішується у більш розвинених країнах (3,3%), оволодіти іноземною мовою (2,2%), дізнатись, якими мають бути стосунки між людьми (1,8%), ознайомитись із мусульманською культурою (1,8%), ознайомитися з досвідом та побачити приклади кроскультурних цінностей (1,4%), взяти участь у програмі з обміну студентами (0,4%), дізнатись про реальний стан речей (0,4%).

Ще 10,5% студентів нарікають на брак необхідної літератури, 5,4% вважають, що такої інформації замало на телебаченні, на думку 5,1% «будь-яка інформація є корисною, тому що ми мало що знаємо про кроскультурні цінності», для 3,9% це поняття є новим, ще 3,9% вважають свої знання недостатніми і поверховими, 2,5% зазначили, що література, яка є, не завжди відповідає на поставленні запитання.

Також 2,5% респондентів зауважили, що повністю досягнути інші культури неможливо, також не відповіли 2,9%. Проаналізовано відповіді 554 студентів, що становить 100%.

Наступне запитання стосувалося того, чи існує у вузі підготовка майбутнього вчителя до формування кроскультурних цінностей у дітей. Результати наводяться у *таблиці 2.9*.

Таблиця 2.9.

Здійснення підготовки студентів закладів вищої освіти до формування кроскультурних цінностей у дітей

№	Назва	К-сть	У %
1.	Така робота здійснюється	41	7,4
2.	У навчальній діяльності	127	22,9
3.	У виховній діяльності	56	10,1
4.	Через спецкурси	18	3,3
5.	Стажування студентів у зарубіжних вузах	9	1,6
6.	Така робота проводиться недостатньо	146	26,4
7.	Така робота не проводиться	125	22,6
8.	Не відповіли	32	5,7
Всього:		554	100

Наведені дані засвідчили, що 45,3% студентів вважають, що заклади вищої освіти забезпечують їхню підготовку до майбутньої професійної діяльності, а саме до формування кроскультурних цінностей у дітей. Однак, 7,4% не змогли розкрити у чому полягає така підготовка, лише 10,1% студентів вказали виховну діяльність вузу та 3,3% згадали спецкурси, що свідчить про те, що такою діяльністю охоплені далеко не всі студенти. Стажування у зарубіжних вузах відмітили 1,6% студентів, що свідчить про поодинокі випадки, а не цілеспрямовану роботу у цьому напрямі. Серед навчальних предметів найчастіше згадується іноземна мова, зарубіжна література, історія, культурологія, педагогічна майстерність, спортивні заняття та ін. На думку 26,4% студентів, така робота проводиться несистематично, час від часу, а отже, залишається поза увагою. Також 22,6% – вважають, що така робота зовсім не проводиться, та не відповіли 5,7% студентів, які брали участь в інтерв'ю.

Під час виконання творчого завдання «Спільне рішення» кожен студент мав запропонувати п'ять кроків ефективної підготовки студен-

тів до виховання кроскультурних цінностей у школярів. Узагальнені результати свідчать про те, що за час навчання у виші студенти хотіли би отримати якісну освіту, яка б відповідала усім міжнародним стандартам (16,9%), прослухати курс лекцій із зазначеної проблеми (16,3%), вивчати як спеціальну дисципліну зі складанням іспиту (15,2%), вивчати культурологію (13,4%), брати участь у студентських програмах з міжнародного туризму (12,8%), ознайомитись з передовим вітчизняним і зарубіжним педагогічним досвідом у цій сфері (12,2%), оволодіти сучасними виховними технологіями (10,9%), брати участь у фестивалях, де б були представлені різні культури (9,4%), заслухати з цього питання доповідь іноземних викладачів (8,2%), долучатись до студентських наукових проектів з цієї проблематики (7,6%), дізнатись, як вирішується ця проблема у шкільній практиці за кордоном (6,8%), оволодіти навичками вирішення конфліктів (4,5%), мати можливість пройти обов'язкове стажування у зарубіжному вузі (3,7%). Також хотіли би здійснювати таку підготовку самостійно – 16, 2% студентів, не визначились – 5,1% та не відповіли 4,5% студентів.

Розробляючи наступних п'ять кроків для здійснення ефективного кроскультурного виховання у школі, студенти запропонували запровадити систему виховних заходів (29,9%), проводити бесіди з учнями (15,5%), охопити виховною роботою усі вікові категорії школярів (12,3%), розробити спеціальні методики з виховання кроскультурних цінностей (11,2%), програми з обміну учнями, студентами (10,5%), внести відповідні твори про культуру та традиції інших народів в навчальні курси та курс позакласного читання (9,7%), висвітлювати це питання на уроках історії (9,5%), залучати дітей до роботи в гуртках такого спрямування (8,6%), запровадити предмет, який вивчав культуру і традиції інших країн (7,4%), організовувати змагання та конкурси (5,3%), проводити тижні присвячені культурі різних народів (4,7%), створювати умови для спілкування українських школярів з однолітками з різних країн (3,8%), влаштовувати перегляд кінострічок, які б відображали устрій життя та духовні цінності різних народів (3,3%), заохочувати дітей до вивчення іноземних мов (2,2%), знайомити з пам'ятками культур різних народів в Україні (1,1%), виховувати повагу та шанобливе ставлення до різних національностей (0,4%), пояснювати, що інші культури не менш цінні, ніж їхня (0,2%), вивчати традиції своєї та інших культури (0,2%), не визначились 3,5% та не відповіли 4,5%.

Отримані за результатами констатувального етапу експерименту дані дали змогу виявити такі *рівні* сформованості кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти: високий, середній, достатній, низький.

Високий рівень сформованості кроскультурних цінностей мають 9,6% студентів закладів вищої освіти, яким властиві добрі знання про свою та інші культури, ґрунтовні уявлення і судження про кроскультурні цінності, розмаїття культур, особливості їхньої взаємодії, спільне і відмінне у них. Студенти цієї групи виявляють інтерес до надбань інших культур, налаштовані на їх позитивне сприйняття, виявляють мобільність і емоційну відкритість до взаємодії з представниками інших культур, володіють навичками комунікації та умінням будувати діалог, рівноправні стосунки, адаптуватися до нових умов. В їхній поведінці переважають гуманістичні мотиви. Вони, здебільшого, толерантно ставляться до представників інших культур, уміють запобігати конфліктам і цивілізовано вирішувати їх, протистояти ксенофобії, негативним стереотипам та зневажливому ставленню до рідної чи іншої культури.

Студентам закладів вищої освіти із *середнім рівнем* сформованості кроскультурних цінностей (28,1%) притаманні добрі знання про свою культуру та поверхневі про інші культури, кроскультурні цінності та особливості взаємодії. Вони виявляють вибірковий інтерес до інших культур, виділяючи серед них близькі, споріднені і чужі, що обумовлює характер комунікацій та діалогічної взаємодії. Якщо у першому випадку студенти виявляють зацікавленість і емоційну відкритість, позитивну налаштованість до взаємодії, толерантність, зумовлену гуманістичними мотивами, то у другому випадку – скутість, замкнутість, терпимість, які можна пояснити конформістськими мотивами. Загалом студенти цієї групи вміють контролювати свої емоції і вчинки, їхня поведінка відповідає нормам закону, моралі.

Студенти з *достатнім рівнем* сформованості кроскультурних цінностей (35,4%) мають несистематичні знання про свою та інші культури, кроскультурні цінності та особливості взаємодії. Інтерес до іншої культури студентів цієї групи обумовлений переважно егоїстичними і корисливими мотивами та бажанням використати в особистих цілях контакти з представниками інших культур. Вияви толерантності, терпимості, готовності до діалогу пояснюються бажанням досягти поставле-

ної мети (отримати запрошення, подарунок, інформацію, престиж, визнання однолітків, певні можливості). У своїх діях студенти цього рівня схильні поступатися моральними принципами, легко йдуть на компроміс, не дотримуються етикетних норм, бувають грубими у спілкуванні. Однак загалом їхня поведінка є моральною, що пояснюється небажанням нести юридичну і кримінальну відповідальність.

Низький рівень сформованості кроскультурних цінностей виявляють 26,9% студентів з неповними знаннями своєї та інших культур, що не сприймають кроскультурних цінностей і виступають проти кроскультурної взаємодії як шкідливої для рідної культури. Студенти цієї групи виступають за збереження рідної автентичної культури, обмежуючись нею у комунікації та відкидаючи можливість діалогу між культурами. У спілкуванні з іншими виявляють нетерпимість, інтолерантність. Їхню поведінку також характеризує небажання змінитися, взаємодіяти, схильність до конфліктів, упередженість, замкнутість на своїх цінностях.

2.2. Готовність педагогів до формування кроскультурних цінностей у сучасних умовах

Окрім цього, ми також вивчали й узагальнювали досвід формування кроскультурних цінностей у виховній практиці закладів вищої освіти. З цією метою було проведене опитування викладачів закладів вищої освіти та кураторів студентських груп, яке показало, що вони в основному розуміють сутність кроскультурних цінностей та їх роль в умовах глобалізаційних змін. Так, на думку викладачів закладів вищої освіти, саме така виховна робота поки що не має цілеспрямованого систематичного характеру (69,8%), однак можна вважати кроком до такої діяльності підтримку Болонського процесу (54,2%), зорієнтованість української освіти на європейські цінності і стандарти (36,7%), євроінтегративну політику української держави (21,4%), програми з обміну і стажування студентів (9,6%), входження окремих українських університетів у сотню кращих європейських університетів, як визнання якості української освіти (6,8%), робота над створенням дипломів європейського зразка (5,6%), потужний потенціал позааудиторної роботи (4,5%), інтерес та ініціативність самих студентів до зазначеної проблеми (3,1%), багатокультурність виховного середовища закладів вищої освіти (2,4%), можливості Інтернету (2,4%), студентської газети (0,8%), розвиток студентського самоврядування (0,4%).

Розмірковуючи над тим, що саме заважає формуванню кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти, викладачі та куратори студентських груп вказали низький культурний і освітній рівень студентів (24,9%), брак необхідних знань, що стосуються культури, мови, традицій, особливостей спілкування (20,4%), незацікавленість студентів (12,5%), несформованість потребнісної сфери (9,1%), недостатній інтерес до розвитку студентської науки та налагодженню зв'язків у цій царині з іноземними вишами (7,4%), недостатня увага психологів (6,8%), уміння студентів приховувати справжні почуття і говорити те, що потрібно (5,6%), невпевненість у собі (4,5%), набір розхожих стереотипів (3,8%), відсутність навичок дослідницької діяльності, невміння аналізувати (2,2%), безініціативність, пасивність (1,6%), відсутність відповідних виховних програм (0,8%), нерозробленість рекомендацій для кураторів студентських груп (0,4%).

Зокрема викладачі та куратори студентських груп вважають, що працюючи зі студентами у закладі вищої освіти, слід приділяти особливу увагу цінностям і ціннісним орієнтаціям студентів (19,9%), моральному вихованню (14,2%), зняттю напруги в колективі (11,8%), умінню взаємодіяти з іншими у несприятливих умовах (10,2%), поведінці у конфліктних ситуаціях (9,4%), готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії (8,2%), дотриманню педагогічного такту та педагогічної етики (6,7%), розвитку уявлень про культуру народів і етносів, що проживають в Україні (5,5%), розвитку умінь і навичок ефективного спілкування (3,2%), толерантному ставленню до оточуючих (2,4%), попередженню виявів нетерпимості (1,7%), вивченню та шанобливому ставленню до культурної спадщини різних народів (1,5%), залученню до проєктів кроскультурного спрямування (1,5%), використанню виховного потенціалу навчальних курсів, які несуть необхідну інформацію (1,2%), акцентуванню уваги на причинно-наслідковому ланцюжку крос-культурної взаємодії (1,2%), розвитку навичок самовладання і самоконтролю (0,9%), формуванню мотивації (0,5%). Всього було опитано 125 викладачів і кураторів студентських груп.

Вивчення комплексних планів виховної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та 38 планів виховної роботи факультетів іноземної філології, української філології та журналістики, історичного, педагогічного, економічного та фізичної культури показало зосередженість на колективних формах роботи, недостатню увагу до індивідуальної і групової роботи зі студентами, відсутність зворотного зв'язку, неузгодженості між комплексним планом університету і окремих факультетів, відсутність у виховних планах факультетів фізичної культури до різних аспектів кроскультурних цінностей.

Подальше вивчення планів виховної роботи кураторів студентських груп дозволило виявити бажання кураторів контролювати успішність і відвідування студентів, впливати на залучення студентів до позааудиторної роботи та органів студентського самоврядування, що свідчить про зорієнтованість на авторитарні методи виховання значної частини викладачів, ставлення до студентів як до об'єктів виховного впливу, тяжіння не до цінностей, а до норм, що позбавляє студентів саморуху до інтеріоризації кроскультурних цінностей.

Аналіз змісту кураторських годин показав відсутність чіткої методики виховної роботи в академічних групах, а також домінування вербальних методів виховання, зосередженість на навчальній діяльності, дисципліні та організації життя в гуртожитку. За такої ситуації кроскультурні цінності не мали належного висвітлення, що негативно позначилось на когнітивній сфері студентів та мотивації до кроскультурної взаємодії.

Неувагу до проблеми формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти викладачі пояснюють висвітленням цих проблем у різних навчальних курсах з історії, іноземних мов, зарубіжної літератури, мовознавства, культурології (42,5%), високою завантаженістю (викладацькою, науковою, громадською діяльністю) (20,2%), потребою у нагальному вирішенні поточних завдань (14,9%), життєвими проблемами (сім'я, здоров'я, діти, старенькі батьки) (8,4%), відсутністю скарг чи конфліктів у студентському середовищі (6,7%), можливістю студентів самостійно розвиватися у цьому напрямі (4,8%), зайнятістю студентів, які після занять працюють, беруть участь у студентському самоврядуванні, відвідують спецкурси, гуртки тощо (2,5%).

Кількісні та якісні результати засвідчили відсутність у більшості викладачів та кураторів студентських груп системи роботи з формування кроскультурних цінностей студентів у виховній роботі закладів вищої освіти, що пояснюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які мають вплив на виховний процес сучасних вишів.

Таким чином, проведений констатувальний експеримент показав, що в організації навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти приділяється недостатня увага питанню формування у студентів кроскультурних цінностей; основними причинами низького рівня сформованості у студентів закладів вищої освіти кроскультурних цінностей є відсутність діалогічної взаємодії студентів і викладачів, брак інтерактивних методик, невикористання повною мірою потенціалу позааудиторної діяльності, зорієнтованість викладачів і кураторів груп на авторитарну педагогіку, неефективність змісту, форм і методів виховання.

Водночас, подальшого вивчення потребує проблема розробки методики й інтерактивної технології формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Педагогічні умови формування кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти

Зорієнтованість вітчизняних закладів вищої освіти на євроінтеграцію обумовлює необхідність формування у студентів базових кроскультурних цінностей. Причому, на сьогодні цей процес є двостороннім: з одного боку, українські студенти і викладачі намагаються інтегруватися у європейський освітній простір, а з іншого, – молодь з інших країн отримує освіту в Україні, що створює необхідні передумови для активної взаємодії, взаєморозуміння, а отже формування кроскультурних цінностей.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми та діагностика рівнів сформованості кроскультурних цінностей у студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти дозволив визначити не лише основні тенденції, підходи, окреслити проблеми, а й розробити такі педагогічні умови, які б могли забезпечити ефективність виховного процесу.

Метою формувального етапу експерименту стало створення і впровадження у виховний процес закладів вищої освіти *педагогічних умов* формування кроскультурних цінностей студентів:

- налагодження діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній роботі;
- застосування інтерактивної методики формування кроскультурних цінностей у виховній діяльності;
- підготовка викладачів та кураторів академічних груп до формування кроскультурних цінностей.

Організуючи дослідно-експериментальну роботу ми виходили з того, що виховний процес закладів вищої освіти відображає кроскультурні особливості сучасного суспільства у розробленій нами моделі виховання студентів, де основними завданнями було:

- розширити і поглибити знання студентів про кроскультурні цінності, їхню роль у житті пересічної людини і педагога;
- розширення сфери свідомості і самосвідомості шляхом рефлексії і зміцнення почуттів;
- формування навичок діалогічної взаємодії, гуманної поведінки, умінь щодо запобігання конфліктам.

Основними елементами виховної роботи закладів вищої освіти було визначено:

- наявність перспективних і поточних планів виховної позааудиторної роботи закладів вищої освіти;
- комплекс організаційно-педагогічних форм виховної позааудиторної роботи (кураторські години в академічних групах, тренінгові заняття, конференції, дискусійний клуб, «зустрічі в бібліотеці», наукова і пошукова діяльність, волонтерська діяльність);
- використання доцільних методів виховання;
- постійний розклад виховної позааудиторної роботи;
- взаємодія з різними соціальними інститутами в організації виховної позааудиторної роботи (залучення до участі в роботі бібліотеки, вчителів-практиків, психологів, юристів, студентів з іноземних вузів, громадських організацій, товариств);
- психолого-педагогічний супровід.

В сучасних умовах зростає роль інноваційної діяльності педагога вищої школи, яка «реалізується не тільки на основі мислення, знань і умінь. Величезну роль у ній відіграє особистість педагога, який повинен мати певні якості. Тому підготовка викладача інституту до інноваційної діяльності має охоплювати, крім навчання і виховання, розвиток і саморозвиток» [68, с. 29].

На думку В. Андрущенка, нові підходи у вихованні студентів вищої школи обумовленні особистістю педагога, специфікою групи. Лише викладач, який досяг високого фахового рівня, здатен втілювати нові ідеї, принципи, прогресивні методики у свої діяльності.

Культурологічний підхід передбачає організацію виховного процесу у ЗВО спрямованого на підвищення загальної культури особистості, залучення молоді до загальнолюдських і національних цінностей, утвердження самоцінності кожної особистості.

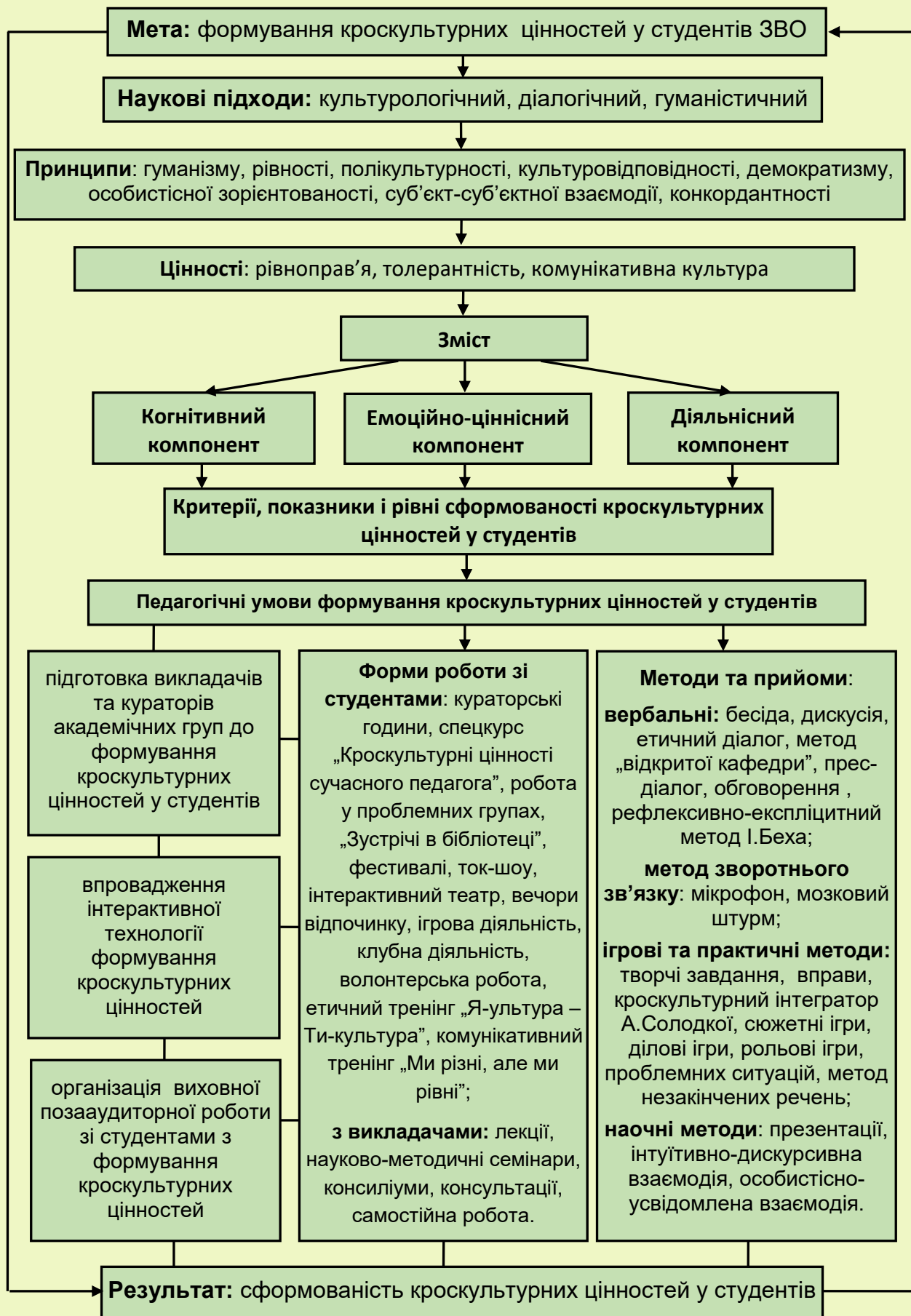

Рис. 3.1. *Схема формування кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти*

Зазначений підхід, на переконання О. Савченко, має упередити формування одновимірної людини-флюса. «Щоб у державі і суспільстві основною цінністю ставала вільна, гуманна, самодіяльна особистість, освіта має будуватися як культуротворчий процес, у якому навчання зливається з вихованням і розвитком дитини... Тому необхідно будувати цілісну культуротворчу школу, що передає взаємозв'язок, навчання, виховання з середовищем, громадою, батьками» [161, с. 33].

Діалогічний підхід забезпечує особистісне і професійне зростання студентів, на основі взаємної зацікавленості викладачів і студентів та активізує самопізнання, саморозвиток і самовираження студентів та реалізовувався під час кураторських годин, створення педагогом мотивації до заняття через зворотній зв'язок: звернення до досвіду студента, його проблем, опираючись на їхні знання та їх можливу реалізацію. Діалогічний підхід давав змогу розширити світобачення студентів, уявлення про кроскультурні цінності, можливості їх застосування. «Діалог є досвідом засвоєння культури через переживання змісту взаємодії з культурою, природою, людиною. Діалог – це досвід встановлення відносин, які взаємозбагачують, сприяють саморозвитку і самоуправлінню, а також досвід становлення цілісності людини. Він базується на взаємній повазі, довірі, відкритості» [193, с. 139]. Сучасне виховання має бути діалогічним, оскільки «діалогічне виховання – це стиль педагогічної взаємодії, стиль життя, організація такого життя вихованця, коли він знаходиться у постійному діалозі з самим собою, з картиною, книгою, іншою людиною. Діалог сам по собі вимагає досить високого рівня інтелектуального і емоційного розвитку, де прагнення до діалогу виступає родовою, природною якістю людини» [139, с. 93]. Такий підхід створює умови для взаємного розвитку, творчого осмислення і перетворення, формування життєвого досвіду, сприйняття інших цінностей та вироблення власних.

Гуманістичний підхід є не лише фундаментальним, а й універсальним, оскільки визначається гуманістичною етикою і мораллю й охоплює найважливіші цінності, що об'єднують людей різних етносів і культур (добро, людяність, гідність, свобода, рівність, відповідальність) та визначає ставлення і особливості взаємодії людей у мікро- і макросередовищі.

«Гуманістичний підхід визначає головним інтерес самоактуалізації окремої особистості в умовах і згідно з потребами соціальної діяльнос-

ті. Людина із засобу перетворюється на мету. Гуманістично-ринкова модель суспільства, коли людина повинна сама потурбуватися про власне фізичне та особистісне «виживання» та розвиток, адаптуватися до динамічного середовища, задовольняючи потреби оточення, повністю відбиває модель природного гомеостазу, але на іншому – інформаційно-культурному, а можливо, і трансцедентному рівні» [196, с. 25].

Уся система виховної роботи у закладах вищої освіти, які брали участь в експериментальній роботі, та педагогічні умови формування кроскультурних цінностей у студентів детермінувалися положеннями гуманістичної етики і ґрунтувалися на принципах:

- *гуманізму* – визнанні кожної людини, незалежно від національності, віросповідання, раси, найвищою цінністю, метою, а не засобом, що виявляється у повазі гідності кожної людини, визнанні її прав і свобод;
- *рівності*, що передбачає створення умов для рівноправного діалогу у міжособистісних стосунках між суб'єктами виховного процесу, що дозволяють спільно проектувати діяльність, обмінюватись думками, формувати активну життєву позицію на основі взаємоповаги та відповідальності;
- *полікультурності* – реалізується через надання рівних можливостей студентам, які належать до різних культурних груп та їх навчання в одній групі, виявлення толерантності та терпимості стосовно до представників різних культур;
- *демократизму* – визнання свободи думки і поглядів в активній участі викладачів і студентів в управлінні та громадському житті університету та органах студентського самоврядування. Демократизм будується на повазі волі студента, розширення його відповідальності та включеності в активну взаємодію з іншими;
- *культуралізму*, який дозволяє перетворити «зміст історичного морально-етичного досвіду людства на систему відкритих проблем. Така проблематизація моральної культури є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою надбання нею загальнокультурних здобутків, а саме виховання здійснюється як культурологічний процес, спрямований на формування базису культури особистості» [53, с. 161];

- *конкордантності*, що полягає в узгодженості, прийнятті представниками різних культур міжнародних законів та базових положень у сфері кроскультурної взаємодії, спільних принципів, цінностей і цілей, якими вони мають керуватися у власному житті;
- *особистісної зорієнтованості*, який дозволяє опиратися на особистість студента, його індивідуальність, життєвий досвід у формуванні кроскультурних цінностей та сприяє об'єктивному ставленню до себе та до інших, активному саморозвитку і самореалізації. Розгортання виховного процесу на основі принципу особистісної зорієнтованості будується на залученні особистості студента «до світу людських цінностей і норм взаємовідносин зі світом, що неможливо без свідомого (тобто заснованого на вільному самовизначенні) дотримання відповідних норм і цінностей» [19, с. 176].

3.2. Підготовка викладачів і кураторів студентських груп закладів вищої освіти до формування кроскультурних цінностей

Підготовка викладачів та кураторів академічних груп до формування кроскультурних цінностей реалізувалася з урахуванням життєвого і професійного досвіду, наукових та життєвих інтересів, творчого потенціалу, психологічних особливостей педагогів, за доцільного використання традиційних та інноваційних методів виховання на основі законів України «Про вищу освіту», Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», та інших нормативних документів, що стосуються навчання і виховання студентської молоді.

Важливою умовою формування у студентів закладів вищої освіти кроскультурних цінностей була підготовча робота з викладачами і кураторами студентських груп, від яких значною мірою залежала спрямованість і ефективність виховного процесу.

Перед викладачами закладів вищої освіти стояло завдання не лише надати фахову підготовку студентам, а й сформувати у них відповідний світогляд, моральну культуру, гуманне, толерантне ставлення до людей, розуміння культури різних народів та етносів, уміння взаємодіяти і співпрацювати з представниками різних народів і етносів.

Підготовча робота з викладачами та кураторами студентських груп будувалась з урахуванням життєвого і професійного досвіду, наукових і життєвих інтересів, творчого потенціалу, психологічних особливостей, доцільного використання традиційних та інноваційних методик виховання.

Робота з викладачами та кураторами студентських груп здійснювалась на:

- ✓ *теоретичному* рівні (ознайомлення з новітніми дослідженнями з проблеми у філософії, педагогіці, психології);
- ✓ *індивідуальному* рівні (виявлялась в організації педагогічної діяльності зі студентами, дотриманні наукової і педагогічної етики);
- ✓ *методичному* рівні (активне використання у виховній практиці інноваційних форм і методів роботи);
- ✓ *інструментальному* рівні (уміння доцільно використовувати різноманітні діагностувальні, виховні і корекційні методики, визначати рі-

вні сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти за критеріями і показниками).

На базі відділу виховної роботи та студентських справ Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проводилася підготовча робота з наставниками академічних груп, яка включала лекції, бесіди, науково-методичні семінари, консилиуми з метою надання методичної допомоги в організації позааудиторної діяльності з формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти. До орієнтовної тематики лекцій для наставників академічних груп увійшли:

1. Кроскультурні цінності у контексті сучасних глобалізаційних процесів.
2. Кроскультурне виховне середовище у сучасному виші.
3. Негативні стереотипи та міжнаціональні конфлікти у студентському середовищі.
4. Довіра як базова цінність у формуванні кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.
5. Особливості комунікацій та бар'єри у спілкуванні українських та зарубіжних студентів.
6. Кроскультурний досвід міжнародного співробітництва українських ЗВО.
7. Робота за кордоном випускників закладів вищої освіти (труднощі адаптації).
8. Вплив західних цінностей на світогляд, культуру, стереотипи поведінки українських студентів.
9. Кроскультурна компетентність викладача ЗВО.
10. Роль Інтернету, ЗМІ, мистецтва у формуванні кроскультурних цінностей у сучасної студентської молоді.

Відповідні лекції сприяли ознайомленню викладачів і кураторів студентських груп з ключовими поняттями, основними положеннями і підходами щодо формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.

Натомість семінарські заняття ставили за мету вироблення та закріплення у педагогів відповідних умінь і навичок, доцільний вибір виховних технологій, методик чи використання окремих методів у своїй виховній практиці, що вимагало активної участі усіх учасників. Семінарські заняття склалися з таких етапів:

- актуалізація заняття (визначення проблеми, мети і завдань семінарського заняття);
- виступи учасників семінару (науковців і практиків) та їх обговорення;
- наукова дискусія;
- прийняття рішення.

Було розроблено тематику семінарських занять, які проводились для викладачів та кураторів студентських груп на формувальному етапі роботи у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії та Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, а саме:

1. Особливості формування кроскультурних цінностей у студентської молоді.
2. Життєдіяльність студентської молоді у кроскультурному середовищі ЗВО.
3. Позааудиторна робота у ЗВО як шлях до подолання негативних етностереотипів у студентському середовищі.
4. Підготовка студентів до участі у програмах обміну як можливість занурення в іншу культуру.
5. Організація туристичних подорожей студентів та їхній вплив на формування кроскультурних цінностей.
6. Доцільне використання інноваційних форм і методів виховної роботи зі студентами з формування кроскультурних цінностей.
7. Сучасні технології виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.
8. Участь студентів у міжнародних конкурсах, олімпіадах, змаганнях у контексті кроскультурних зв'язків.
9. Причини і наслідки несформованості кроскультурних цінностей у студентів, особливості корекційної роботи.
10. Кураторські години та їх виховні можливості у формуванні кроскультурних цінностей у студентів.

Так, на семінарському занятті «*Особливості формування кроскультурних цінностей у студентської молоді*» розглядалися такі питання:

- ✓ Формування кроскультурних цінностей у молоді в контексті реформи вищої освіти.

- ✓ Роль педагога у формуванні кроскультурних цінностей особистості.
- ✓ Особливості юнацького віку у засвоєнні кроскультурних цінностей.
- ✓ Проблеми і труднощі виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.
- ✓ Основні підходи і принципи формування кроскультурних цінностей у студентської молоді.
- ✓ Використання потенціалу навчально-виховного процесу закладу вищої освіти у формуванні кроскультурних цінностей молоді.

Заняття показало, що викладачі зацікавлені у такому напрямку роботи, розуміють його значення в сучасних умовах і готові удосконалювати свої професійні уміння і навички. «Сучасна освіта розвивається так стрімко, що є нагальна необхідність у міжнародній співпраці та взаємодії, урахуванні кроскультурних цінностей у навчально-виховному процесі сучасного вишу» (Олена І.), «Якщо ми у вузі не створимо кроскультурне середовище, то завтра матимемо проблеми ксенофобії, нетерпіння, протистояння і міжнаціональної неприязні» (Олександр Д.), «Події в Україні доводять необхідність і навіть пріоритетність такого виховання у ЗВО. І в цьому плані важливо використовувати усі можливості позааудиторної роботи» (Леонід Г.).

Інше семінарське заняття *«Доцільне використання інноваційних форм і методів виховної роботи зі студентами з формування кроскультурних цінностей»* проводилось за планом:

1. Міні-лекція з характеристикою інноваційних форм і методів формування кроскультурних цінностей у студентів.

2. Формування проблемних (творчих груп) за бажанням наставників.

I група – «Інновації у виховній діяльності ЗВО».

II група – «Сучасні форми виховної роботи».

III група – «Методи формування кроскультурних цінностей (рефлексії, рефлексивно-експліцитний, емоційної цілісності, діалогу, полілогу, проєктів тощо)».

IV група – «Прийоми і засоби формування кроскультурних цінностей».

У ході заняття кожна група обирала лідера, визначала найбільш ефективні інноваційні форми і методи формування кроскультурних цін-

ностей, доводила доцільність їх використання у виховній практиці ЗВО. Була також сформована і аналітична група, яка мала дати аналіз роботи кожної групи та запропонувати проект рішення семінару.

Після виступу лідерів проблемних (творчих) груп викладачі та куратори академічних груп обмінювались власним досвідом, думками, ставили запитання лідерам і членам творчих груп. Після чого зі своїм аналізом проблеми та доповідей присутніх виступала аналітична група, підводились підсумки семінару.

У ході зазначеного семінарського заняття було зроблено висновок, що конкретної стратегічної мети у формуванні кроскультурних цінностей студентської молоді можна досягнути за умови доцільного використання, поряд із традиційними, інноваційних форм і методів виховання. Важливим аспектом семінарських занять було звернення до власного життєвого і педагогічного досвіду викладачів, активна взаємодія усіх учасників семінару, що сприяло виробленню спільної стратегії формування кроскультурних цінностей у студентів педагогічних ЗВО.

На семінарському занятті *«Кураторські години та їх виховні можливості у формуванні кроскультурних цінностей у студентів»* була використана технологія «банк ідей». Учасникам пропонувалось зосередитися на проблемі ефективного використання кураторських годин з метою виховання у студентів кроскультурних цінностей та спробувати запропонувати якомога більше ідей. На цьому етапі були неприйнятними критичні зауваження чи оцінні судження, тому кожен мав змогу висловити власну думку, зробити гіпотетичне припущення. Усі сформульовані ідеї записувалися на дошці чи на аркуші паперу. На наступному етапі проходило обговорення ідей, наскільки вони спрямовані на вирішення поставленої проблеми, що уможливило їх узагальнення, корекцію і розміщення у певній послідовності. Завершувалась робота ухваленням колективного рішення.

У ході роботи над «банком ідей» та обговорення зазначеної проблеми учасники семінару дійшли висновку, що кураторські години можна охарактеризувати як суб'єкт-суб'єктне спілкування педагога і студентів, яке сприяє формуванню у них кроскультурних цінностей.

На семінарському занятті було поставлено за мету формування у педагогів вищої школи рефлексії і саморефлексії, яка, на наш погляд, сприяє подоланню різних стереотипів (когнітивних, афективних, поведінкових) у роботі зі студентами. Невміння подолати стереотипи може

спричинити категоричність у судженнях, тиск авторитету, нав'язування своїх поглядів як єдино правильних, несприйняття інших думок, що ускладнює стосунки зі студентами і погіршує якість виховної роботи. На констатувальному етапі експерименту педагоги пояснювали це тим, що «вони завжди так робили», «Як мене виховували, так і я виховую», «Наші студенти мене розуміють», «А чому я маю цікавитися їхньою культурою, нехай вони цікавляться нашою». У таких випадках ми використовували модифіковану нами методику роботи з педагогами Л. Хоружої, яка включала:

- автоматичну реакцію педагога на дії студента;
- контролювання педагогом своїх дій через створення етичного фону у групі, залучення особистого досвіду у спілкування зі студентами, гуманне мислення, повага гідності, педагогічну підтримку;
- реалізацію етичної центрації педагогічної дії (впевненість у собі, оптимізм, відповідальність, адекватна реакція на події);
- сформованість відповідних моральних якостей [193, с. 156-157].

Великий вплив на вироблення стратегії формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти мав науково-методичний семінар «Україна – ЄС: українські та західні кроскультурні цінності сучасного студентства». Робота науково-методично об'єднала чотири секції, де передбачалось розглянути наступні проблеми:

Секція 1. «Вища освіта в Україні на тлі євроінтеграційних процесів»:

1. Сучасна вища педагогічна освіта і глобалізація.
2. Інновації освітнього простору в українських та європейських закладах вищої освіти.
3. Теоретичні принципи модернізації вищої педагогічної освіти в Україні.
4. Взаємодія українських та європейських закладів вищої освіти в сучасних умовах.

Секція 2. «Кроскультурний аспект виховного середовища закладу вищої освіти»:

1. Створення виховного середовища, сприятливого до формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.

2. Обмін культурними цінностями у студентському середовищі під час навчання у закладі вищої освіти.
3. Предметне забезпечення вищої освіти у формуванні кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти.
4. Інформаційні технології у позааудиторній діяльності вишу як засіб формування кроскультурних цінностей у студентів.

Секція 3. «Педагогічні технології формування кроскультурних цінностей у студентів»:

1. Особистісно зорієнтовані та культурологічні технології у формуванні кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.
2. «Занурення в іншу культуру» під час тренінгової роботи зі студентами.
3. Психологічна допомога у подоланні негативних стереотипів студентів закладів вищої освіти у ставленні до представників різних етносів і культур.
4. Виховання у студентів толерантності, віротерпимості та поваги до національної гідності іноземних студентів, які навчаються у закладі вищої освіти.

Секція 4. «Чинники формування кроскультурних цінностей у студентів»:

1. Вплив ЗМІ та Інтернет-технологій на формування кроскультурних цінностей сучасних студентів.
2. Роль кіно, музики, літератури у взаємопроникненні сучасних культур.
3. Студентський туризм як кроскультурний феномен.
4. Формування досвіду кроскультурних контактів студентів у науково-пошуковій діяльності закладів вищої освіти.

Робота науково-методичного семінару отримала схвалення і високу оцінку педагогів вищої школи як можливість колегіального вирішення зазначеної проблеми, визначення шляхів виховання студентської молоді. У роботі науково-методичного семінару викладачі та куратори студентських груп звернули увагу і на питання, які поки потребують їхньої пильної уваги і поглибленого вивчення і стосуються не стільки методології, скільки методики виховання як проведення зазначених тренінгів для студентів співробітниками кафедр психології і педагогіки, ознайомлення з методиками та методичними розробками з формування

кроскультурних цінностей у студентів, подолання основних суперечностей у формуванні кроскультурних цінностей у студентської молоді.

Ще однією формою роботи був психолого-педагогічний консилиум, до якого долучалися викладачі кафедри загальної педагогіки, вищої педагогіки та управління навчальним закладом, кафедри загальної та практичної психології, кафедри психології освіти, праці і управління Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Як правило, психолого-педагогічний консилиум допомагав кураторам студентських груп та самими студентам у вирішенні складних ситуацій, розв'язанні назрілих проблем. Фахівці звертали увагу на причини і мотиви відхилень у поведінці, досліджували індивідуальні особливості студентів, їхній світогляд, ставлення до своєї культури та до іншої, упередження, негативні стереотипи, давали поради щодо організації індивідуальної роботи зі студентами, участі у виховних заходах, доручень та включення у співпрацю, які б могли змінити ставлення студентів до представників інших етносів і культур. Психолого-педагогічний консилиум передбачав запрошення різних фахівців (філософів, педагогів, психологів, соціологів, філологів, юристів, істориків, економістів), в залежності від кола і складності питань, які піднімались.

У роботі консилиуму, як правило, дотримувались наступних положень:

- ставитись до кожного студента як до найвищої цінності;
- поважати особистісну, людську і національну гідність кожного студента;
- встановити причинно-наслідкові зв'язки поведінки суб'єкта консилиуму;
- спрогнозувати можливі ускладнення життєдіяльності особистості;
- визначити психолого-педагогічні умови вирішення або пом'якшення проблемної ситуації;
- запропонувати заходи чи самостійну роботу усім суб'єктам виховного процесу.

Також у роботі з викладачами та кураторами студентських груп використовувались індивідуальні консультації. Експериментальна робота підтвердила їх високу результативність, особливо у ситуаціях:

- розгубленості щодо найважливіших кроскультурних цінностей на фоні кризи в Україні та ескалації напруженості у стосунках України та Росії;

- невміння перебудуватися з авторитарної парадигми взаємодії викладачів зі студентами на гуманістичну, суб'єкт-суб'єктну;
- втрачені можливості контактів та комунікацій зі студентами ЗВО у результаті згортання або обмеження спілкування у позанавчальний час, що дало би змогу долучати їх до кроскультурних цінностей, демонструвати зразки подолання конфліктів та суперечностей;
- втрата авторитету викладача через прояви нетерпимості, небажання чи невміння будувати діалог та ін.

Виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти є також результатом самостійної роботи викладачів та кураторів студентських груп, оскільки «здатність самоосвіти і самовиховання в їх єдності виконувати функцію саморуху особистості як цілісного утворення до професійної самореалізації» [117, с. 21]. З цією метою нами були розроблені методичні рекомендації, що містили діагностувальні методики, а також опис вправ і методик для роботи зі студентами з формування кроскультурних цінностей та список літератури (*Додаток Б*).

В організації самоосвіти викладачів і кураторів студентських груп ми опиралися на методику роботи з педагогами Г. Назаренко, що включала:

- комплексний підхід до вивчення специфіки формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти;
- систематичність та послідовність у роботі над собою;
- постійне ускладнення змісту і форм виховної роботи зі студентами ЗВО;
- зв'язок самоосвіти з виховною практикою викладача;
- особистісно зорієнтований та індивідуальний характер самоосвіти;
- ознайомлення з новими дослідженнями із зазначеної проблеми та передовим педагогічним досвідом;
- завершеність самостійної роботи на кожному її етапі та участь у семінарі, конференції тощо [50, с. 261].

Після завершення експериментальної роботи викладачі та куратори студентських груп відмітили, що проведена робота стала для них новим шаблоном у професійному зростанні (24,5%), сприяла кращому розумінню студентів (19,8%), встановленню взаєморозуміння з іноземними студентами (17,9%), подоланню негативних стереотипів стосовно

до представників інших культур (13,4%), сформувала нове коло наукових інтересів і домагань (9,2%), спонукала до вивчення зарубіжного педагогічного досвіду із зазначеної проблеми (5,5%), розробки власної методики формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти (4,9%), впровадженню у власну виховну практику інноваційних методик (3,1%), усвідомленню себе частиною людства (1,2%), власної причетності до глобалізаційних процесів (0,5%).

Таким чином, проведені дослідження дали змогу довести, що ефективне формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти неможливе без відповідної підготовки педагогічно-викладацького складу ЗВО. Запропонована система роботи з викладачами та кураторами студентських груп сприяла виникненню інтересу до проблеми, розкриттю творчого потенціалу, підвищенню фахового рівня та ефективності виховної діяльності ЗВО у створенні педагогічних умов щодо формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти.

3.3. Організація позааудиторної діяльності на основі діалогічного підходу з формування кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти

Апробація розроблених нами педагогічних умов підвищення ефективності формування кроскультурних цінностей у виховній роботі закладів вищої освіти здійснювалася у процесі формувального етапу експерименту на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. У процесі експерименту були задіяні: експериментальна група, у роботі з якою були впроваджені розроблені нами педагогічні умови, та контрольна група, у якій виховання здійснювалось за традиційною методикою.

До експериментальної групи дослідження увійшли 295 студентів, з них 176 студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (40 – з факультету української філології та журналістики, 54 – іноземної філології, 20 – української філології, 22 – психології, 20 – історичного факультету, 20 – фізичної культури), 119 – Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (факультет психології, педагогіки та соціальної роботи). Контрольну групу склало 259 студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Важливість *налагодження діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній роботі* зумовлювалася ставленням до студента як до суб'єкта і мети виховання, усвідомленням значущості кроскультурних цінностей у житті сучасної молоді, єдністю у спільній діяльності, активною участю у житті навчального закладу, взаємодією з різними соціальними інститутами в організації виховної позааудиторної роботи, залученням до участі у виховній роботі бібліотекарів, вчителів-практиків, психологів, юристів, студентів з іноземних вишів тощо.

Налагодження діалогічної взаємодії забезпечує конструктивну діяльність викладача і студента «на рівних», що передбачає прояв самостійності, ініціативи, організованості і будується на основі взаємопідтримки і взаємодопомоги, умінні співпрацювати разом і узгоджувати свої дії. Діалогічна взаємодія реалізується у спільній цілеспрямованій творчій діяльності (науковій, пошуковій, дозвіллевій) викладачів і студентів,

виявляється у педагогічній рефлексії, взаємному збагаченні кроскультурними цінностями.

Зазначена педагогічна умова реалізувалася через кураторські години, спецкурс «Кроскультурні цінності сучасного педагога», роботу у проблемних групах, зустрічі у бібліотеці, культурно-дозвілльєву діяльність (фестивалі, ток-шоу, інтерактивний театр, брейн-ринги, вечори відпочинку, свята), ігрову діяльність (ділові ігри, сюжетні ігри, кроскультурні турніри), клубну діяльність (клуб «Студентський меридіан»), громадську активність (участь у студентському самоврядуванні, волонтерській роботі, випуск стінгазет, радіогазет, буклетів, різноманітні акції, флешмоби).

Використана нами діалогічна взаємодія у виховній роботі закладу вищої освіти сприяла розвитку когнітивної, емоційно-ціннісної, діяльнісної сфер, збагачувала моральний і соціальний досвід студентів, формувала етичне поле життєдіяльності, відповідні уміння і навички взаємодії у кроскультурному середовищі.

Особливістю виховної діяльності ЗВО є добровільність участі в ній студентів, врахування їхніх інтересів, потреб, побажань, а також ініціативність, самостійність та самодіяльність.

Діалогічна взаємодія студентів і педагогів знайшла своє відображення у змісті виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти, що характеризує єдність визначених мети і завдань, спрямованих на забезпечення ефективності виховної діяльності ЗВО. Зміст виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти у виховній діяльності спрямовувався на задоволення інтересу до інших культур, потреби у спілкуванні, толерантному сприйнятті своїх та чужих культурних цінностей, визнанні здобутків рідної та іншої культури, діалогічній діяльності, розвиток навичок самовиховання.

Зміст виховання кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти включав:

- розширення світогляду і кола знань студентів про кроскультурні цінності;
- формування стійкого інтересу до рідної культури та інших культур, які співіснують та взаємодіють на теренах України;
- розвиток уявлень студентів про значення взаємодії і взаємозбагачення різних культур;

- усвідомлення студентами мотивів толерантної поведінки, розвиток у них позитивної мотивації та рефлексії;
- формування у студентів установки на комунікації і діалог;
- вироблення у студентів ЗВО умінь і навичок самовиховання;
- корекцію у студентів закладів вищої освіти негативних стереотипів, упереджень, бар'єрів кроскультурної взаємодії.

Відповідно до визначеного змісту виховання кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти нами було обрано індивідуальні, мікрогрупові, групові і масові форми роботи, які забезпечували діалог учасників експерименту, конструктивні контакти, сприяли суб'єкт-суб'єктній взаємодії викладачів і студентів, формуванню відповідного психологічного клімату, зростанню рівня кроскультурної взаємодії у ЗВО.

Зокрема масові форми виховної діяльності об'єднували студентів різних груп, курсів, факультетів і, навіть, ЗВО, що вимагало високої організованості, відповідальності за спільну справу, комунікативної культури, навичок діалогу, полілогу. Масові форми зазвичай використовувались на підсумковому етапі виховної роботи і давали змогу представити результати роботи студентів.

У групових формах роботи, зазвичай, брали участь студенти окремої групи, відвідувачі спецкурсу, гуртка, клубу, які добре знають один одного, спілкуються, складають колектив.

Мікрогрупові форми роботи використовувались нами на етапі засвоєння знань, спільного виконання завдання та формування відповідних умінь і навичок, що сприяло встановленню конструктивної комунікації, діалогу та рівноправних стосунків у студентському колективі.

Індивідуальні форми роботи були спрямовані на глибоке розуміння інтересів та потреб студентів закладів вищої освіти і давали змогу розкрити індивідуальність та унікальність кожного таким чином, щоб створити оптимальні виховні умови для самореалізації та становлення особистості у виховному середовищі вишу. Індивідуальні форми роботи, до яких відносяться індивідуальні консультації, бесіди, будувались на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, взаємоповаги викладача і студента.

У ході індивідуальних консультацій студенти отримували кваліфіковану допомогу, яка стосувалась проблем взаємодії з представниками різних етносів і культур, непорозумінь і суперечностей у спілкуванні з ними, подолання негативних стереотипів, конфліктів та ін. Так, на базі

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка для студентів факультету фізичної культури були проведені такі консультації: «Як гідно представляти свою країну на міжнародних змаганнях», «Що робити, коли тебе не розуміють», «Як співвідносяться західні і українські цінності», «Секрети ефективного спілкування», «Чи завжди потрібно доводити свою правоту і як це правильно робити», «Чого ніколи собі не дозволить вихована людина», «Правила поведінки: український і західний етикет», «Як вийти із незручного становища», «Що потрібно знати, відправляючись у закордонну подорож», «Як поводитись, щоб не порушувати законів та культурних традицій іншої країни», «Уміти перемагати і програвати: міжнародна спортивна етика», «Україну бачитимуть у тобі», «Як виявляти інтерес та повагу до іншої культури». Для студентів української філології та журналістики, іноземної філології – «Мистецтво спілкування або про табу у різних культурах», «Долаємо негативні стереотипи», «Мовні і смислові бар'єри», «На перехресті культур»; української філології – «Європейські традиції в українській літературі» «Як правильно дискутувати», «Чи завжди потрібно виправляти помилки»; психології, педагогіки та соціальної роботи – «Міміка і жести в різних культурах», «Свій стиль у спілкуванні», «Те, що нас об'єднує», «Стоп конфлікт», «Діалог – шлях до порозуміння», «Цінуймо один одного».

Консультації надавали і психологічні центри університетів. Зокрема, психологічна служба Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка надавала психологічну допомогу гетеронаціональним сім'ям (окремим членам та подружжю), яка спрямовувалась на формування, розвиток і корекцію уявлень про гетеронаціональні шлюби, своєрідність їх формування та зміцнення; запобігання негативних явищ у житті сім'ї (непорозумінь, несприйняття певних традицій, упередженості), зниження конфліктності психологічними, психотерапевтичними та іншими засобами; упередження складних соціально-психологічних ситуацій у різних сферах життєдіяльності сім'ї; ліквідація наслідків впливу негативних психологічних явищ спільного життя в сім'ях з різною етнічною приналежністю подружжя. Також корекційна робота проводилася зі студентами-переселенцями із східних регіонів України, які вимушені були покинути рідні міста через війну.

Діалогічна взаємодія куратора студентської групи з молоддю, розуміння їхніх вікових особливостей, моральних потреб, духовних шу-

кань, дозволили краще зрозуміти особистість кожного, допомогти в особистісному становленні та самореалізації.

Кураторські години довели свою ефективність у виховній діяльності закладу вищої освіти і включали такі напрямки:

- діалог культур;
- заклад вищої освіти як кроскультурне середовище;
- сучасні комунікації;
- міжкультурна толерантність;
- негативні стереотипи;
- подолання міжкультурних конфліктів;
- уміння і навички кроскультурної взаємодії.

Наводимо розроблену нами тематику кураторських годин для студентів закладів вищої освіти.

Тематика кураторських годин для студентів 1-4 курсів закладів вищої освіти

1 курс

1. Україна – ЄС: кроки на зустріч.
2. Нас об'єднує Alma mater.
3. Мова взаєморозуміння культур народів України.
4. Толерантність як кроскультурна цінність.
5. Долаємо етнічні стереотипи.
6. Досвід налагодження позитивних міжкультурних контактів на базі мультикультурних центрів ЄС.
7. Вчимося партнерству.

2 курс

1. Україна багатокультурна.
2. Українські та європейські цінності у закладі вищої освіти.
3. Подолання бар'єрів у кроскультурному спілкуванні.
4. Чи є місце у сучасному суспільстві ксенофобії, сепаратизму та тероризму?
5. Позитивні та негативні міжкультурні стереотипи.
6. Вирішуємо конфлікт.
7. Рівні права – рівні можливості.

3 курс

1. Мир і добросусідські стосунки народів України.
2. Кроскультурне співробітництво сучасного ЗВО.
3. Міміка і жести у кроскультурному спілкуванні.
4. Міжнаціональна злагода та культура миру у студентському середовищі.
5. Традиції і стереотипи різних культур.
6. Міжетнічні та міжконфесійні конфлікти: причини та наслідки.
7. Зануритись в іншу культуру.

4 курс

1. Сучасна Україна: життя на перехресті культур.
2. Міжнародне партнерство та співпраця вищого педагогічного навчального закладу.
3. Мовний етикет кроскультурних контактів.
4. «Шляхом злагоди до процвітання» (К. І. Чорна).
5. Табу і упередження у кроскультурній взаємодії.
6. Бути українцем, щоб стати європейцем.
7. «Чужому навчайтесь і свого не цурайтесь» (Т. Г. Шевченко).

Кураторські години допомагали налагодженню діалогічної взаємодії викладачів і студентів, спонукали до виявлення хвилюючих проблем, які не обмежувались лише їх обговоренням, а й активним пошуком практичного рішення. У цьому плані важлива роль відводилась етичним бесідам. Під час кураторської години для першокурсників «Толерантність як кроскультурна цінність» у вступній бесіді куратор звертав увагу на те, що толерантність є вкрай необхідною в умовах існування різних культур, розбіжностей у поглядах, ставленні до життя, визначенні пріоритетів. Водночас толерантність є показником моральної вихованості, інтелігентності особистості, її умінні будувати свої стосунки з іншими, що виявляється у повазі до людей, визнанні їх позитивних якостей, особливостей, права на власну думку. Толерантність пов'язана з терпимістю. Брак толерантності є причиною як політичних, так і економічних проблем, напруги у суспільстві, неприязні, небажанні порозумітись. Педагог звертав увагу на те, що термін «толерантність» визначається від латинського *tolerantia* – терпіння (поблажливість до чого-небудь). Однак, само поняття по-різному тлумачиться у різних культурах, що можна пов'язати з історичним досвідом того чи іншого на-

роду. В англійській мові, згідно з Оксфордським словником, толерантність – «готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ», у французькій – «повага свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів». У китайській мові бути толерантним означає «виявляти великодушність до інших». В арабській толерантність – це «прохання, поблажливість, м'якість, поблажливість, співчуття, прихильність, терпимість до інших». У перській – «терпіння, витривалість, готовність до примирення». В іспанській – «здатність визнавати відмінні від власних ідеї або думки».

Етичний діалог допоміг студентам схарактеризувати толерантність як:

- терпимість до чужих думок, вірувань;
- визнання рівності інших;
- повага особистої, людської та національної гідності;
- повага прав інших;
- готовність приймати чужу думку;
- прийняття іншого таким, яким він є;
- здатність поставити себе на місце іншого;
- повага права бути іншим;
- співпраця, партнерство, взаємодія;
- відмова від нав'язування своїх цінностей;
- відмова від домінування, заподіяння шкоди і насильства.

Подальша робота передбачала ознайомлення студентів з Декларацією принципів толерантності, затвердженою резолюцією 5.61 Генеральною Конференцією ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року [61], яка сприяла більш глибокому усвідомленню і розумінню значущості толерантності світовою спільнотою. Обговорення статей 1-6 Декларації виявило готовність студентів послуговуватися ними на особистому і професійному рівні. «Декларація містить дуже чіткі положення, які стосуються різних сфер нашого життя. І за час навчання у вузі ми маємо підготуватися до того, яким чином їх впроваджувати у своїй професійній діяльності» (Олена М.), «Хотілось би, щоб положення Декларації були втілені на всіх рівнях українського суспільства. Кожен з нас має зробити висновок, що ми можемо самі для цього зробити» (Ігор К.), «Щоб рухатися уперед, потрібно позбутись усього того, що нам заважає: нетерпимості, підозрілості, закритості, агресивності» (Світлана Р.).

Результатом заняття стало створення студентами «Кодексу толерантності», який ми наводимо нижче.

«Кодекс толерантності»

- ✓ *Поважай культуру і вірування інших народів.*
- ✓ *Цікався досягненнями та історичним розвитком інших культур.*
- ✓ *Не давай категоричних оцінок традиціям, звичаям, цінностям інших народів.*
- ✓ *Взаємодіючи з представниками різних культур, не намагайся змінити їх чи їхні звички.*
- ✓ *Не ображай почуття інших людей насмішками, глузуванням.*
- ✓ *Спробуй зрозуміти культурні особливості інших народів з точки зору їхнього життя, потреб і ресурсів.*

Також студенти виявили бажання скласти список художньої літератури, фільмів, де би піднімалась проблема толерантності (Додаток В, додаток Д).

Зацікавлення у студентів викликала кураторська година для другокурсників «Позитивні та негативні міжкультурні стереотипи», у ході якої студенти розглянули вікові стереотипи («Тим, кому за 20, вже не молоді», «Молодь за авангард»); гендерні («чоловіки і жінки – різні», «всі чоловіки хочуть лише одного», «всі жінки лише використовують чоловіків»); расові («всі китайці на одне лице», «всі негри чорні»); конфесійні («іслам проповідує тероризм», «всі попи люблять гроші»); професійні («всі вчителі дратівливі», «всі судді – хабарники»); національні («всі євреї скупі», «росіяни – шовіністи», «українці – індивідуалісти»); географічні («життя в Європі позбавлене труднощів»); речові («японські автівки найякісніші», «німецька побутова техніка краща»). Розглядаючи проблему стереотипів студенти дійшли висновку, що вони переважно є нейтральними, навіть позитивними, оскільки визнають якісь переваги чи досягнення іншої культури, однак за певних обставин (непорозумінь, конфліктів, суперечок) можуть набувати негативного забарвлення і призводити до негативних наслідків, таких як расизм, сексизм, ісламофобія тощо.

Презентуючи книжкову виставку підібрану спеціально до кураторської години, педагог звернув увагу на той факт, що вперше термін «сте-

реотип» був використаний американським журналістом Уолтером Ліпманом у 1922 році у книзі «Суспільна Думка» (Public Opinion) [122], за допомогою якого він намагався описати метод, типізації людей суспільством і визначити певні суспільні «штампи». Зокрема він визначив стереотипи як упереджені думки, що керують усім процесом сприйняття. Вони маркують визначені об'єкти як знайомі чи незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі – далекими. З його погляду, стереотипи є стандартним умовиводом щодо стандартної ситуації, яка сприймається людиною без будь-якої попередньої оцінки. У. Ліпман звернув увагу на те, що стереотипи є набагато простішими за реальність, їх можна обмежити двома-трьома реченнями. Люди набувають стереотипів не з власного досвіду, а з чужої думки (ЗМІ, знайомих тощо). Всі стереотипи більш-менш хибні, бо приписують конкретній людині риси, якими має володіти певна група. Вони дуже живучі. Навіть, переконавшись у тому, що стереотипи не відповідають дійсності, люди не поспішають від них відмовлятися, вважаючи це виключенням з правил.

Вправа «Дві сторони одного Місяця» дозволила студентам визначити позитивні і негативні функції стереотипів та їх вплив на кроскультурні цінності.

Позитивними функціями стереотипів, на думку студентів, є:

- оперування готовою і зрозумілою інформацією стосовно іншої культури;
- можливість передбачати різні форми поведінки представника тої чи іншої культури;
- захист рідної культури, традицій, звичаїв, звичок та ін., що відображає певний культурний рівень суспільства, його минуле та сучасність;
- створення умов для комунікацій у кроскультурному спілкуванні на рівні минулого, сучасного і майбутнього;
- формування певних зразків, моделей, стандартів кроскультурної поведінки;
- спонукання до соціальної адаптації, самоідентифікації;
- пошуки гармонійного існування людини у світі.

Негативними функціями є:

- неправильне тлумачення поведінки представників іншої культури та їхніх цінностей;

- розмежування на своїх і чужих;
- формування упереджень, що ґрунтуються і підсилюються помилковими та застарілими уявленнями, твердженнями про іншу культуру;
- обмеження і самообмеження особистості;
- смислові бар'єри.

У ході «брейн-рингу» студенти дійшли висновку, що найчастіше стереотипізуються: вербальна поведінка представників різних культур (75,2%), невербальна поведінка (міміка, жести, рухи тіла) (64,7%), національний характер і уявлення про нього іншими націями (60,9%), соціальні ситуації та поведінка в соціальних ситуаціях (54,5%), особливості побуту і повсякденного життя нації (47,6%), національна кухня (45,2%), релігійні і національні обряди (42,8%), типові емоційні реакції (24,9%), табу (21,6%), соціальні ярлики (19,2%), гумор (12,5%), духовні цінності (9,8%), досягнення науки, культури, мистецтва (7,8%), історичне минуле (5,6%), думка оточуючих (3,2%).

Мета творчого завдання «Дорожня карта миру» – розробити стратегію подолання стереотипів на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків.

Виконання завдання спонукало студентів замислитись над тим, до чого можуть призвести негативні стереотипи, що допомогло їм виявити:

- спрощені, грубі, упереджені характеристики культур чи етносів;
- стійкість, ригідність стереотипів;
- посилення стереотипів в умовах соціальної чи політичної напруги;
- засвоєння стереотипів у дитинстві, що зрештою визначатиме ставлення особистості до іншої культури;
- можливість модифікацій стереотипів та маніпулювання свідомістю людей в умовах значної напруженості і конфлікту.

Розроблена стратегія подолання негативних стереотипів включала:

- надання всім культурним суб'єктам рівних прав і можливостей, участь студентів у кроскультурних проектах;
- створення умов для кроскультурної комунікації і взаємодії у молодіжному середовищі;
- розвиток народної дипломатії з метою налагодження повноцінного діалогу між представниками різних культур;

- на базі закладу вищої освіти створити національно-культурний осередок з питань інтеграції до ЄС та вивчення культури, традицій, дипломатичного етикету європейських країн;
- розробити систему виховних заходів у ЗВО, які б показували відкритість до культур, історії, ремесел, традицій та сприяли не лише внутрішній стабільності, а й створенню позитивного іміджу вищого навчального закладу і України в цілому;
- розробити пропозиції та методичні матеріали для педагогічної практики у школі з метою кроскультурного виховання школярів.

Заклучна бесіда з використанням рефлексивно-експліцитного методу І. Беха показала, що студенти переконані, що стереотипи використовують не з доброю метою. І в устах деяких політиків вони перетворюються на пропаганду расизму, ксенофобії, виправдання аморальних неприйнятних у суспільстві вчинків. Як приклад навели навішування ярликів «бандерівців» на весь український народ та виправдання російськими політиками анексії Криму, розбрату Сходу і Заходу України. Однак, студенти переконані, що сучасне життя у кроскультурному середовищі потребує спільних зусиль у налагодженні діалогу навіть між супротивниками, найефективнішим кроком до якого є подолання негативних стереотипів, вироблення спільних цінностей, що стане запорукою миру і партнерських стосунків. На думку студентів, особлива роль належить закладам вищої освіти, оскільки від підготовки майбутнього вчителя значною мірою залежить якість освіти і виховання, урахування об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають ефективність кроскультурного виховання у сучасних умовах.

У процесі роботи свою ефективність довів розроблений нами спецкурс *«Кроскультурні цінності сучасного педагога»*, розрахований на 22 години.

У ході роботи використовувалась інтуїтивно-дискурсивна взаємодія з метою засвоєння певної інформації, стереотипно-мотиваційна взаємодія у ході самостійної діяльності за підтримки педагога та особистісно-усвідомлена взаємодія, що визначались особистісною позицією студента в організованому полікультурному діалозі в історичному і географічному аспектах у межах спецкурсу. Спецкурс *«Кроскультурні цінності сучасного педагога»* враховував плюралізм думок та будувався на основі демократизму, поліфонічності, полілогу, поваги до думки усіх учасників спецкурсу та використання різних видів діяльності: пошукової, проектної, ігрової тощо.

Спецкурс ставив за мету навчити студентів:

- керуватись положеннями гуманістичної етики і ставитись до кожної людини як до мети, а не як до засобу;
- у своїй педагогічній діяльності орієнтуватись на кроскультурні цінності;
- розуміти і поважати свою та чужу культуру (мову, традиції, релігію), логіку поведінки представників різних культур
- попереджувати прояви расизму, ксенофобії, нетерпимості та негативних стереотипів у власному житті та майбутній професійній діяльності;
- активно оволодівати інноваційними методиками і технологіями кроскультурного виховання школярів.

Включені до змісту спецкурсу теми висвічували найважливіші проблеми педагогіки та наукових підходів у формуванні моральних переконань студентів, сучасної концепції кроскультурного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці та практичному застосуванні здобутих знань у педагогічній практиці.

Основними видами занять були лекції (16 годин), семінарські заняття (4 год.) і самостійна робота (2 год.). Зміст курсу наводиться у *Додатку Е*.

При проведенні спецкурсу ми виходили з того, що лекції не повинні перетворюватися для студентів на пасивне слухання, а будуватись на основі внутрішнього діалогу, таким чином, щоб зміст матеріалу розширював світогляд і фаховий рівень майбутнього вчителя. У ході спецкурсу були проведені і семінари, які є активною формою оволодіння знаннями, що дало підставу проводити їх у вигляді семінарів-диспутів. Ефективність спецкурсу залежала і від самостійної роботи студентів, що передбачала їхню активну участь у спецкурсі, і була важливою складовою, оскільки передбачала розвиток пошукових навичок студентів, уміння читати та аналізувати спеціальну літературу, відбирати корисну для себе інформацію, яка знадобиться у розвитку власного світогляду чи професійній діяльності.

Окремі аспекти кроскультурних цінностей досліджувалися різними проблемними групами. Зокрема у Кам'янець-Подільському національному педагогічному університеті імені Івана Огієнка на факультеті психології у проблемній групі «Дослідження цінностей» під керівництвом Л. Романюк розглядалось питання «Сучасні психологічні дослідження

кроскультурних цінностей», у науковому гуртку «Формування комунікативних навичок та спілкування» (керівник Н. Гончарук) вивчалися особливості спілкування у різних народів, бар'єри та помилки у спілкуванні, вплив глобалізаційних процесів на комунікативність сучасної молоді; на факультеті іноземної філології у науковому гуртку «Соціокультурні системи англomовних країн» (керівник В. Остапенко) зверталася увага на вплив, взаємодію та взаємопроникнення культур в англomовних країнах; на факультеті української філології та журналістики у проблемній групі «Актуальні проблеми виховання» (керівник Т. Колонькова) досліджувалось питання особистісно зорієнтованої технології виховання кроскультурних цінностей.

Цікавою формою роботи зі студентами філологічного факультету були «Зустрічі у бібліотеці», у ході яких студенти мали можливість не лише ознайомитись з літературними новинками, а й обговорити їх. До таких зустрічей долучались співробітники університетської бібліотеки, викладачі кафедр, письменники (брати Капранови), артисти (гурт ВВ). Одна з таких зустрічей була присвячена творам П. Бодрі і Х. Рошфор, які провели тривалий час у чужій для себе культурі, а потім поділилися своїми враженнями з читачами. При обговоренні уривків книги П. Бодрі (P. Baudry), «Французи і Американці. Інший Берег» (French and Americans, The Other Shore) [212], студенти звернули увагу на характеристики і якості, що, на думку французів, притаманні типовим американцям: дружелюбні, комунікабельні, галасливі, грубі, інтелектуально недорозвинені, працелюбні, екстравагантні, самовпевнені, упереджені, нездатні оцінити досягнення інших культур, багаті, щедрі, нерозбірливі, завжди кудись поспішають. А також уривків книги «Французский Тост» (French Toast: An American in Paris Celebrates the Maddening Mysteries of the French) Х. Рошфор (H. W. Rochefort) [237], яка наводить перелік типових уявлень американців про французів, згідно з якими вони мають репутацію ледарів, що навмисно, з політичних переконань не розмовляють англійською, самовдоволені, нечемні, непоступливі, однак, завжди шанують жінок і артистичні. З ними важко зблизитись. Вони живуть у бюрократичній соціалістичній державі і повністю залежать від чиновників. Нікудишні вояки, через що американці двічі рятували їх у ХХ ст. Не завжди охайні, їдять слимаків і жаб. Простежуючи сюжетні лінії, студенти відмітили авторський стиль і філософію обох письменників, їхнє ставлення до своєї і іншої культури, усвідомлення кроскультурних цінностей. Читання уривків твору здійснювалося мовою оригіналу у музичному супроводі та показом слайдів. Беручи участь в обговоренні творів, учасники

не лише висловлювали своє бачення, а й підкріплювали власними спогадами і враженнями від відвідування цих країн, що допомагало глибшому розумінню проблеми «занурення в іншу культуру».

Також у ході обговорення студенти за аналогією спробували створити портрети росіян «очима українців», а також українців «очима росіян». Робота над стереотипами показала, що і українці, і росіяни поцінують спільні слов'янські корені, усвідомлюють історичний зв'язок. «Росіяни і українці – брати-слов'яни, хочеться, щоб жили дружно». Однак во болісно переживають політичні та економічні протистояння і прагнуть до налагодження конструктивного діалогу. Студенти спробували виокремити негативні стереотипи, які заважають партнерськими стосункам і співпраці. Українська група звернула увагу на прагнення росіян домінувати, нав'язувати свою політику. Частина студентів вбачала у росіянах і в Росії загрозу, пояснюючи «Україні потрібно відмежуватися від Росії», а також «Росіяни не люблять українців», або «Росія залишила поганий відбиток у історії нашої країни». Натомість, російська група вказала, що Україна стрімко віддаляється від Росії і намагається порвати історичні та культурні зв'язки, ставить на перше місце не спільні українсько-російські, а власні національні та європейські цінності, хоча є «економічно слабкою і залежною від Росії», «В Україні і Росії спільні проблеми посттоталітарних держав» та ін. Важливим етапом обговорення стало з'ясування спільних українсько-російських цінностей та підбірка художніх творів, у яких вони відображені. Інтерес у студентів також викликали книжково-документальна виставка «Україна і світ», виставка-повідомлення «Пізнай себе: з історії українського державотворення».

Діяльність студентського клубу «Студентський меридіан» задовольняла потребу студентів у неформальному спілкуванні, діалозі з етичних проблем, які їх хвилюють. Усі члени клубу мали змогу ознайомитись з правилами спілкування у клубі:

- ✓ Посміхнись собі і тим, хто поруч;
- ✓ Пам'ятай, клуб – територія ввічливості;
- ✓ Ми цінуємо твою думку, а ти поважай думку інших;
- ✓ Ми тут, щоб спільно розв'язувати проблеми;
- ✓ Не ображай і не ображайся;
- ✓ Проводи свій час весело і цікаво;
- ✓ Дякуємо, що був сьогодні разом з нами.

В організації роботи студентського клубу був використаний досвід М. Соте [238], за яким з відвідувачів формувались групи, які спільно з ведучим визначали тему для обговорення, яка би була цікавою для всіх, що робило кожну зустріч неповторною і унікальною. У ході обговорення чи дискусії учасники могли апелювати до власного досвіду, художніх і музичних творів та шукали спільне рішення. Ведучий звертав увагу учасників розмови на етичний аспект проблеми.

Особливістю було також виконання самодіяльними студентськими колективами чи членами клубу музичних творів етичного змісту, які б ілюстрували проблему, що обговорюється, підкреслювали б її значущість. Зокрема при обговоренні проблеми кроскультурних шлюбів, звучали уривки з «Юнони і Авось», творів Т. Шевченка, декламувались уривки з творів М. Лермонтова «Герой нашого часу», глава «Белла», О. Пушкіна «Будрис і його сини», Т. Шевченка «Катерина», О. Назарука «Роксоляна» та ін. Демонструвались уривки кінофільмів «Останній самурай», «Тегеран-43». Усім присутнім пропонувалось поміркувати над тим, з якими труднощами зіткнулись герої творів, потрапивши в іншу культурну ситуацію, і чи змогли їх подолати. За окремим столиком можна було взяти папір, фломастери, олівці, намалювати малюнок чи дружній шарж і залишити для міні-виставки.

Однією з тем, яка зацікавила студентів була тема самозвеличення різних народів та бажання довести переваги своєї культури. Під час дискусії вдалось встановити, що таке явище називається етноцентризмом і частина студентів вважала, що його підтримка у суспільстві є вкрай небезпечною, оскільки може посилити такі негативні явища, як віру у свою винятковість, расизм та ксенофобію, а також призвести до руйнування країни. Інша група доводила, що етноцентризм є захисною реакцією окремої країни, народу на зазіхання сусідів на його територію чи незалежність і допомагає не втратити віру в себе і в своє майбутнє, підняти самооцінку.

На підтвердження своєї позиції кожна група мала зобразити Україну там, де її місце. Свої малюнки учасники пояснили так: «Я намалював Україну на окремій зірці, бо Україна у моєму серці є зіркою, яка має світити не лише українцям, а й іншим народам» (Олег М.), «Я зобразила Україну як місток між Заходом і Сходом, бо так воно насправді є» (Марина К.), «На моєму малюнку Україна у серці Європи, бо в Україні географічний центр Європи, а події в Україні свідчать про підтримку Євро-

пою України і зацікавленість у її долі» (Микита З.). Також студенти намагались показати у своїх малюнках зв'язки з іншими країнами, участь України у світових процесах. Так, Ілля Р. звернув увагу, що через драматичні події Україна опинилась у центрі уваги світової спільноти. Вона найчастіше згадується на шпальтах світових газет. Та попри все, Україна ще не інтегрувалася до ЄС і втратила зв'язки з Росією, а тому її місце ще не визначене, бо їй все одно доведеться налагоджувати зв'язки із Росією, а для цього потрібно розвивати енергозберігаючі і передові технології, освіту, село, виробництво та ін. До найближчих союзників України студенти віднесли Польщу, Литву, Німеччину, Білорусь. Серед країн, які респонденти найменше хотіли би бачити серед союзників України, – Росія і США. («Хотілося, щоб Україна змогла врахувати досвід Чехії, Польщі, Литви», «І Росія і Америка хочуть лише використати Україну у своїх геополітичних іграх», «Чим далі від Росії тим краще».

Зокрема студенти дійшли згоди, що на сприйняття інших народів і культур має вплив політичний фактор, спільна історія, економічні зв'язки, освіта, міжнародний туризм, мистецтво, мода, Інтернет та ін.

Зустріч завершувалася проведенням прес-діалогів «Я українець», «Я-Ти-Ми», «Те, що нас єднає», де студенти попарно намагалися стисло підвести підсумки заняття та сформулювати найважливіші проблеми, які би варто було висвітлити.

Практика підтвердила ефективність студентського самоврядування у формуванні кроскультурних цінностей у закладах вищої освіти. Культурний центр студентської ради долучився до організації та проведення Днів європейської спадщини в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка на факультеті української філології та журналістики. До Днів європейської спадщини була випущена стінгазета «Європа, спільна спадщина» та проведена загальнофакультетська бесіда «Україна – європейська держава: Україна в Європі – Європа в Україні» викладачами: Ю. Маркітантовим (I курс), Г. Насмінчук (II курс), О. Рарицьким (III курс), Р. Козак (IV курс). Високу оцінку викладачів та студентів отримав вечір «Українська пісня в Європі, європейська пісня в Україні», радіогазета «Європейські міста побратими Кам'янця-Подільського», які допомогли студентам усвідомити те спільне, що об'єднує Україну і європейські країни.

Однією з важливих ланок студентського самоврядування була волонтерська діяльність, яка мала добровільний, некомерційний характер

і опиралась виключно на ініціативу і творчість студентів вищих педагогічних навчальних закладів. У волонтерській діяльності брали участь студенти і викладачі, що створювало умови для рівноправної і творчої співпраці. В основному, волонтерські прокти носили педагогічний, психологічний та благодійний характер. Так, студенти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка стали ініціаторами руху «Будь толерантним!» з метою підвищення культури толерантності та спілкування у студентському та шкільному середовищі. Волонтерський рух включав просвітницьку роботу зі студентами та школярами у рамках «рівний – рівному». Пізнаючи суть волонтерства та його роль в сучасних умовах, волонтери – студенти старших курсів – намагалися передати свій досвід молодшим товаришам, що забезпечувало наступність у виховній діяльності, що підвищувало інтерес та мотивацію до участі у волонтерському русі. Під час круглого столу «Сучасні проблеми волонтерського руху», проведеного на базі «Академії волонтера» першокурсники та другокурсники змогли ознайомитись з принципами волонтерської діяльності, різновидами допомоги та співчуття. Також здійснювалась корекція очікувань, ілюзій і страхів початківців. Увага зверталася, зокрема, на страх волонтерів-початківців взяти на себе зобов'язання і не виконати їх, обманути очікування підлітків. З цією метою з волонтерами початківцями були проведені ділові ігри «Успішна комунікація» і «Твоя життєва позиція», які ставили за мету подолати бар'єри у спілкуванні та краще усвідомити свою роль у суспільному і громадському житті навчального закладу. Студенти-волонтери взяли участь в акціях: «У єдності наша сила», «Лист солдату», «Підтримаємо Україну», а також розповсюджували буклети, які самостійно розробили «Ні» тероризму!», «Расизму і ксенофобії не місце у нашому житті», «Мир Україні!», «Правила толерантності», «Кроскультурна комунікація» (Додаток Ж).

Таким чином, налагодження діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній діяльності закладів вищої освіти здійснювалось з урахуванням специфіки закладів вищої освіти, що позитивно позначилось на формуванні кроскультурних цінностей у студентів та визначило зміст виховної діяльності і вибір доцільних форм і методів.

3.4. Інтерактивні методи виховання кроскультурних цінностей у закладах вищої освіти

Формування кроскультурних цінностей у студентської молоді передбачає не лише розкриття й усвідомлення змісту визначених понять, а й також вироблення вмотивованого прагнення до оволодіння цими цінностями. Відповідно одним із завдань експериментальної роботи було формування у студентів свідомого прагнення до оволодіння кроскультурними цінностями, інтересу до різних культур, розвиток моральних почуттів, рефлексії, партнерських якостей, готовності до діалогу, навичок кроскультурної взаємодії, набуття комунікативних навичок.

З цією метою, на формувальному етапі дослідження була використана інтерактивна методика формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти, яка включала відповідні форми, методи, методики, прийоми, засоби, здатні забезпечити стійкий позитивний результат.

При цьому були взяті до уваги висновки С. Сисоевої стосовно того, що «інтерація – це здатність взаємодіяти або перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, з комп'ютером, навчальним засобом тощо) або ким-небудь (людиною), а соціальна інтерація – процес, при якому індивіди під час комунікації, яка відбувається у групі, своєю поведінкою впливають на інших індивідів, викликаючи відповідні реакції» [164, с. 249], так як більшість ефективних змін у мотивації та поведінці у студентському віці легше здійснюються у групі.

Використана нами інтерактивна методика забезпечувала:

- потреби й інтереси усіх суб'єктів виховного процесу;
- взаємодію усіх суб'єктів виховного процесу;
- активний обмін інформацією, думками;
- спільне вирішення проблеми через моделювання ситуації;
- ділове партнерство та кооперацію через творчий та ігровий характер виховної діяльності, емоційний вплив і рефлексію, змагальність.

Інтерактивна методика передбачала консультативну фасилітаторську роль викладача, за якої «він перетворюється на проектувальника індивідуальної траєкторії інтелектуального і особистісного розвитку тих, кого навчає» [164, с. 248].

Ознаками впровадження *інтерактивної методики формування кроскультурних цінностей у виховній діяльності* стали: двоспрямованість спілкування і зворотний зв'язок; доступ до інформації і негайна відповідь; право вибору і підтримка; адаптація і психологічний комфорт. Методика була реалізована шляхом залучення студентів до різних тренінгових форм роботи (етичний тренінг «Я-культура – Ти-культура», комунікативний тренінг «Ми різні, але ми рівні»), організації виступу інтерактивного театру, проведення ток-шоу тощо. Зокрема тренінги дали змогу зняти напругу і бар'єри у спілкуванні, подолати недовіру, замкнутість, негативні стереотипи студентів стосовно представників інших культур.

Тренінг належить до так званих активних форм групової діяльності. Переваги тренінгової форми роботи полягають у невимушеній атмосфері, увазі до кожного, урахування життєвого досвіду, можливості обмінюватися думками, проблемами, здійснювати колективний пошук оптимальних рішень. Тренінг давав змогу розглянути, проаналізувати проблеми кроскультурної взаємодії не у реальному житті, а в безпечній обстановці. Також формування важливих умінь і навичок під час тренінгу здійснювалось без тих неприємних наслідків, які могли би виникнути у випадку неправильного прийняття рішення у реальному житті.

Засадничими умовами для тренінгу були співробітництво і співтворчість.

Співробітництво ми розглядали як взаємодію, що ґрунтується на повазі гідності усіх учасників тренінгу, визнанні рівноправ'я, та встановлення діалогу. Співробітництво передбачає відсутність привілеїв, право кожного на свою позицію і думку, взаємний інтерес та взаємодовіру.

Співтворчість можлива лише на основі співробітництва, що ставить за мету пошук нових можливостей та реалізації спільних ідей, самовиявлення кожного учасника тренінгу.

Розроблений нами етичний тренінг «Я-культура – Ти-культура» ставив перед собою виховні цілі, в першу чергу:

- ✓ *етичну*, що полягала у розвитку в студентів знань і уявлень про кроскультурні цінності, формуванні відповідних умінь і навичок поведінки у ставленні до представників своєї та іншої культури, світу, підготовці молоді до можливих життєвих ситуацій;

- ✓ *психологічну*, котра визначала розвиток емоційної сфери, здатність до рефлексії; формування мотивації до кроскультурної взаємодії та подолання негативних стереотипів;

✓ педагогічну, яка характеризувала толерантність, комунікативність, готовність до діалогу та корекцію поведінки студентів стосовно представників інших культур, поведінки у конфліктних ситуаціях, готовності протистояти ксенофобії і расизм.

Етичний тренінг «Я-культура – Ти-культура» будувався за принципом тематизму, згідно якого кожне заняття присвячувалось певній кроскультурній проблемі. Обов'язковими елементами розроблених нами тренінгових занять були вступна частина, основна частина та підведення підсумків тренінгу.

У роботі над програмою тренінгу «Я-культура – Ти-культура» ми виходили з того, що набуті у процесі занять знання, уміння і навички можуть бути використаними у реальному житті.

Тренінгові заняття складались зі вступної, основної та заключної частин. Вступна частина передбачала повідомлення теми, мети і завдань тренінгу, а також проведення вправ, спрямованих на формування навичок відкритої комунікації, створення комфортної атмосфери у групі: «Мозковий штурм», «Питання і відповіді», «Комплімент».

Основна частина тренінгових занять включала використання таких методів як міні-лекції, робота в групах, групова дискусія, метод проблемних ситуацій, рольові та ділові ігри, метод незакінчених речень, метод проективного малювання, вправи. Такий підхід до організації тренінгового заняття сприяв відкритому спілкуванню, можливості висловлювати своє бачення щодо обговорюваної проблеми, що безперечно позитивно позначилось на культурі спілкування та взаємодії учасників тренінгу.

У ході тренінгу нами була використана методика кроскультурного інтегратора А. Солодкої, спрямована на підвищення кроскультурної сприйнятливості, де зверталась увага на самовизначення особистості у кроскультурному контексті, що допомагало студентам краще осмислювати мотиви власної поведінки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки узгоджувати життєві цілі з засобами. «Культурний інтегратор складається з описів ситуацій, у яких взаємодіють персонажі двох культур і чотирьох інтерпретацій їх поведінки. Це контексти поведінки, за якими спостерігають та «зворотного зв'язку – виділення «правильної» інтерпретації та аналізу її особливостей із точки зору представників іншої культури» [171, с. 12].

У ході тренінгових занять використовувались сюжетні ігри «Подорож», «Перше враження», «Непорозуміння», які відповідали віковим особливостям і потребам студентського віку та допомагали пережити ситуацію, віднайти її рішення. Відповідно до ситуації тренер міг ускладнити сюжет, запропонувати учасникам обмінятися ролями, що спонукало студентів розв'язувати додаткові моральні задачі.

Після кожної гри проводилося обговорення, де учасники могли висловити своє враження стосовно того, як вони почувалися у тій чи іншій ролі, як би діяли, мотивуючи свої вчинки, що розвивало психологічну спостережливість, розуміння поведінки інших людей, емпатійність, тобто здатність себе поставити на місце іншого.

На підсумковому етапі тренінгового заняття зазвичай використовувався рефлексивно-експліцитний метод І. Беха чи рефлексивний блок, що включав такі твердження:

- Сьогоднішнє заняття мені допомогло краще...
- Найважливішим на нашому занятті було...
- Новим для мене у сьогоднішньому занятті...
- Заняття допомогло мені зрозуміти...
- Я сьогодні навчилась (навчився)...

На першому занятті «Я і моя культура» були визначені правила проведення тренінгу; знайомство учасників тренінгу, визначення спільних цілей і задач, презентація себе на тлі рідної культури.

Обговорення у групі дозволило визначити правила тренінгу:

- Будьмо уважними до товаришів.
- Кожен має право на свою думку.
- Спілкуємося за принципом «тут і тепер».
- Поважаймо несхожість, унікальність, «інакшість» кожного.
- Уся інформація, яку ви отримали, є конфіденційною.
- Будьте активними, це принесе радість вам і оточуючим.
- Пам'ятайте ми різні, але ми одна команда.

На початку заняття кожному пропонувалося висловити своє очікування продовживши фразу: «Я сподіваюся, що на сьогоднішньому занятті...» «Мені б дуже хотілось...», «Важливо, щоб ми усі...», «Хотілось би отримати відповідь на....».

Подальша групова дискусія розгорталася довкола того, що Україна розташована на перетині різних культур, що об'єднує більше ста два-

дцяти народів і етносів, взаємодія яких є важливою для її стабільності і розвитку. Однак співіснування та взаємодія народів, що населяють Україну, їх причетність до української спільноти, неможливі без мови та положення В. Андрущенка, що «мова – це обмін інформацією про найновіші надбання в галузі науки, освіти і культури, безпосереднє наукове спілкування, доступ до Інтернету, зрештою, висока духовність і світовий масштаб загальнокультурної підготовки особистості» [6, с. 11].

Студенти у більшості обстоювали думку єдиної державної мови в Україні та її ролі у державному і міжнаціональному спілкуванні.

У ході обговорення піднімалися наступні питання: «Чому для кожної нації і культури важливо зберегти і розвивати рідну мову?», «Чим може обернутися нехтування рідної мови для окремої особистості, народу, країни?», «Що потрібно зробити для того, щоб українську мову вивчали у всьому світі?», «Як у мові відображається кроскультурна взаємодія?».

Після того, як всі висловили свою думку, тренер узагальнював сказане.

Зміст гри «Телефакс» полягав у тому, що учасники, отримавши аркуш паперу, мали би через малюнок передати власну культурну ідентифікацію. Аналіз малюнків показав, що значна частина студентів інших національностей підкреслюють свою приналежність до української культури українським візерунком, блакитно-жовтим прапорцем, калиновою гілкою, віночком, пояснюючи це єдністю усіх етносів і народів проти зовнішнього агресора (24,1%), спільними слов'янськими коріннями (21,6%), вірою (17,4%), тривалим проживанням родини в Україні (14,5%), громадянською позицією (12,1%), наявністю друзів (6,9%), захопленням українською культурою (3,2%).

Виконуючи вправу «Асоціації», студенти мали охарактеризувати народ за окремими предметами (дідух, соняшник, глечик молока, підкова, шабля). Учасники мали змогу поділитися тим, які асоціації у них викликають ці предмети.

Підводячи підсумки заняття, студенти зауважили, що пізнати іншу культуру можна лише тоді, коли знаєш свою, побачити достоїнства іншої мови можна лише тоді, коли володієш рідною, і лише маючи національну гідність можна поважати права і гідність інших людей.

Розробляючи тематику занять, ми брали до уваги те, що в процесі реалізації тренінгів створюються найкращі умови для відпрацювання навичок та умінь.

Метою наступного тренінгового заняття «Поведінка особистості в ситуаціях кроскультурної взаємодії» було: формувати в учасників навички розуміння представників інших культур, діалогу та комунікативних контактів, поваги їх особистісної і людської гідності.

Реалізація поставленої мети забезпечувалася комплексом вправ, індивідуальних завдань, ігрових методик. Це також відповіді вихованців на такі важливі питання: «Як використати знання про іншу культуру?», «Як виявляти повагу до незнайомих?», «Як уникнути помилок у спілкуванні?», «Як зробити крок на зустріч?», «У чому переваги кроскультурної взаємодії?».

Для розвитку у студентів навичок самоаналізу у різноманітних ситуаціях використовувалися групові й індивідуальні форми роботи з акцентом на власний моральний досвід самопізнання у бесіді, що включала такі питання:

- Що таке національні якості, на чому вони базуються, чим визначаються?
- Проаналізуйте свої ментальні особистісні якості, які виявляються у вчинках, поведінці.
- Що про вас думають представники інших культур? Як ви оцінюєте їхню думку?
- Порівняйте результати власної оцінки з думками інших про вас і зробіть висновок: чи добре ви себе знаєте?
- Які ви бачите перспективи щодо кроскультурної взаємодії у студентському середовищі, майбутній педагогічній діяльності?

У роботі тренінгу використовувався кроскультурний інтегратор, модифікована методика А. Солодкої [170], що здійснювався на основі відбору критичних ситуацій, що виникають у процесі кроскультурної взаємодії, наближеності до життя, акценту на контексті ситуації, уваги до альтернативних пояснень та культурних контекстів, створення повного інтегратора, що складається з опису ситуації та чотирьох варіантів відповідей, детальний опис наводиться у *додатку 3*.

На домашнє завдання учасникам пропонувалося написати розповідь «Які люди українці?» від імені росіян, поляків, литовців, канадців, білорусів.

Наступне тренінгове заняття «Етнічні стереотипи та межі кроскультурного порозуміння» передбачало виявлення етнічних стереотипів та виявлення можливостей до їх подолання, встановлення порозуміння між представниками різних етносів і культур через пошук спільних цінностей.

У ході заняття використовувалися метод незакінчених речень, вправа на виявлення життєвої позиції, метод проєктивного малювання, що спонукало студентів замислитися над проблемою кроскультурного порозуміння, переглянути своє ставлення до рідної та інших культур, необхідності подолання етнічних стереотипів. Наприклад, описуючи сприйняття своєї та іншої культури, пропонувалося продовжити фрази:

- Коли я думаю про українську культуру, я відчуваю гордість...
- Коли я думаю про наших політиків, мені ...
- Коли я думаю про інші країни, я боюся...
- Коли я думаю про різні народи, то усвідомлюю, що нас об'єднує...
- Коли я думаю про майбутнє України, я сподіваюся...

Вправа «Скринька суджень» побудована на розборі висловлювань про кроскультурні цінності, життєву позицію, взаємовідносини між різними країнами і культурами. Учасники заздалегідь готують судження на певну тему, наприклад: «Любов до Батьківщини сумісна з любов'ю до всього світу. Народ набуває світла знань, що не завдає збитків своїм сусідам. Навпаки, чим держави освіченіші, тим більше вони обмінюються ідеями і тим більше збільшуються сила і діяльність всесвітнього розуму» (К. Гельвецій); «Якщо між великими, так званими цивілізованими, націями не буде миру, то можна без перебільшення припустити, що всіх спіткає однакова доля і кожна країна, що бере участь у війні, згине у вічності ...» (Д. Голсуорсі); «Найсильнішим зв'язком між людьми, крім сімейних стосунків, має бути зв'язок, що поєднує трудящих всіх націй, мов і племен.» (А. Лінкольн); «Кожна нація може і повинна навчатися в інших» (К. Маркс). Зі студентами проводилась бесіда, у ході якої вони ділилися своїми роздумами та міркуваннями щодо суджень та висловлювань відомих людей, що сприяло виробленню спільної позиції, налаштовувало учасників на співпрацю у групі.

Узагальнення поглядів здійснюється шляхом виконання вправи «Ідея, яка об'єднає всіх», що передбачала формулювання ідеї, здатної об'єднати різні народи та культури, через спільні цінності, прагнення, устремління, порівняння стилю і устрою життя. Погляди студентів, щодо об'єднавчої ідеї можна умовно розділити на декілька груп. На думку студентів найбільш чисельної групи (35,7%), такою ідеєю є гуманізм, який визначає людину найвищою цінністю, незалежно від національності, віри, раси та ін. Студенти другої групи (28,9%) переконані, що різні народи, культури здатні об'єднатися перед спільною загрозою миру. Об'єднавчою ідеєю для третьої групи студентів (19,5%) є мистецтво, втілене в ідеалі краси: «Краса врятує світ» та група (15,9%), яка вважає, що такою ідеєю є збереження життя на планеті та вирішення спільних екологічних проблем (боротьба з парниковими ефектами, поведінками, наступом пустель, космічні загрози тощо).

На домашнє завдання учасники повинні були підібрати вирази, жести, які однаково тлумачаться у більшості культур, та намалювати свою «ромашку щастя», розмістивши на пелюстках спільні для всіх життєві цінності.

Мета заняття «На перетині культур» полягала у вихованні поваги до представників різних культур, розвитку психологічної спостережливості; формуванні потреби у визнанні гідності представників інших культур. Реалізація поставленої мети була досягнута шляхом використання таких методів, як групова дискусія, ігри, вправи тощо.

На розвиток психологічної спостережливості була спрямована гра «Навколо світу», де учасникам пропонувалось розіграти пригоди українців у різних країнах. В обговоренні гри зверталась увага на те, що допомагало учасникам встановити контакт і порозумітися з іншими культурами, що заважало, на які позитивні і негативні стереотипи орієнтувалися учасники гри.

Логічним продовженням цієї гри стала розроблена нами вправа «Дружня порада», спрямована на активізацію інтересу до самоаналізу власної поведінки у кроскультурному середовищі.

Кожному учаснику пропонувалося написати на клаптику паперу дружню пораду, як потрібно поводитись у незнайомій країні, а з другого боку, що, в жодному разі, не можна робити в незнайомій країні, щоб не потрапити в халепу, після чого всі папірці перемішувались і кожен по

черзі діставав папірець та зачитував пораду, виявляв прийняття чи неприйняття поради, а її слухність обговорювалась у групі.

У грі «Толерантність-інтолерантність» програвались сюжети мовної, конфесійної, політичної інтолерантності, особлива увага приділялась оцінці учасників гри себе та інших для того, щоб зруйнувати бар'єри непорозумінь та позбутися проявів інтолерантності. При підведенні підсумків студенти зазначили, що в житті дуже важко зламати бар'єри через недовіру, невміння слухати, упередженість, суб'єктивність. А тому подолання інтолерантності як в дитячому, так і молодіжному середовищі потребує корекції, психологічної допомоги.

З метою розвитку у студентів толерантної поведінки, усвідомлення необхідності терпимого ставлення один до одного ми використовували модифіковану нами методику Ю. Шустової «Мрія» [200]. Основна ідея зазначеної методики полягала в переході від мрії до усвідомлення істинних цілей і цінностей.

З метою підвищення ефективності впливу на емоційно-ціннісну сферу особистості студента на заняттях створювалася особлива емоційна ситуація, яка налаштовувала учасників на уявлення, на занурення у мрію та передбачала відповідь на запитання:

1. Що б я робив, якби у мене була можливість щось змінити у долі України? Щось зробити задля людства?

3. Що б я робив, якби був президентом?

4. Що б ти робив, якби був всемогутнім?

Для того, щоб допомогти студентам правильно сформулювати свою думку, їм ставилися додаткові питання: «Навіщо це тобі?», «Що найбільш важливо у здійсненні задуманого?», «Що зміниться, якщо це станеться?».

У ході роздумів над поставленими запитаннями студенти усвідомлювали значущість кроскультурних цінностей, зокрема толерантності в особистій поведінці.

Для залучення учасників до добродійної діяльності ми скористалися вправою «Добро не знає кордонів», запропонувавши їм поміркувати, чим вони можуть допомогти людям з інших країн. Усі пропозиції під час обговорення записувалися та вносилися у план роботи.

Метою тренінгового заняття «Я і народи, які мене оточують» було виховувати повагу до народів, що мешкають на теренах України, фор-

мувати стійкий інтерес до їхніх культурних надбань, визнання їхнього внеску і ролі у розбудові України як незалежної держави, розвивати уявлення про кроскультурні цінності.

Тренінгове заняття передбачало проведення розробленої нами ділової гри «Інноваційні технології виховання кроскультурних цінностей в сучасній школі». Учасники гри були поділені на групи. Кожна група отримала завдання стисло викласти ідеї щодо порушеної проблеми та розкрити їх особливості.

Група повинна була обрати виконавців таких ролей:

- автор-новатор – носій ідеї виховання кроскультурних цінностей у дітей;
- оптимісти – захисники ідеї виховання кроскультурних цінностей;
- песимісти – супротивники ідеї виховання кроскультурних цінностей;
- реалісти-аналітики, здатні зважити всі «за» і «проти» і зробити необхідні висновки.

За правилами гри потрібно було представити презентацію щодо виховання кроскультурних цінностей у дітей шкільного віку та обґрунтувати основні положення. Кожна з груп гравців готувала свої рекомендації і спільно ухвалювала рішення про доцільність або недоцільність інновації.

Тренінг завершувався заняттям «Будьмо толерантними», яке повністю наводиться у додатку І.

Органічною складовою розвитку уявлень та знань студентів щодо формування кроскультурних цінностей було набуття ними високої комунікативної культури, яка регулює систему ставлення людини до інших, а також до самої себе. Комунікативна культура є важливою складовою кроскультурної взаємодії, що дозволяє краще зрозуміти мотиви, поведінку, стереотипи як власні, так і партнерів по спілкуванню. Водночас відсутність комунікативної культури породжує конфлікти та призводить до труднощів і бар'єрів у взаєморозумінні між людьми.

З метою підвищення рівня комунікативної культури нами був проведений комунікативний тренінг на базі Чернівецького університету імені Юрія Федьковича, який ми розглядаємо як складову інтерактивної технології, спрямований на відтворення комунікативних ситуацій та людських стосунків, створюваних «тут і тепер». Комунікативний тренінг мав на меті розвиток вербального спілкування, логічну побудову усного

повідомлення, уміння аргументувати, переконувати, дискутувати, а також враховувати думку інших, уміння слухати, доходити згоди.

Метою комунікативного тренінгу «Ми різні, але ми рівні» було визначено: допомогти зрозуміти студентам значущість кроскультурних контактів, специфіку спілкування у різних народів, з епіграфом А. де Сент-Екзюпері: «Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування».

З метою кращого розуміння значення кроскультурних цінностей у процесі спілкуванні на початку заняття було проведено бесіду за такими проблемними питаннями:

1. У чому полягає сутність і сенс міжнародного та міжнаціонального спілкування? Чому в умовах сучасної глобалізації важливо втілювати принципи гуманістичної етики у спілкуванні без кордонів?

2. Чому важливо опиратись на кроскультурні цінності у майбутній професійній діяльності та особистому житті?

3. Що можна зробити для підвищення ефективності кроскультурного спілкування?

4. Які особистісні якості допомагають вам у спілкуванні зі співрозмовником, які перешкоджають?

Під час бесіди було зроблено висновок, що спілкування на основі кроскультурних цінностей передбачає здатність людини відчувати та співчувати, співпереживати, вміння розрізняти добро і зло, справедливість і несправедливість, вияв таких якостей, як емпатія, делікатність, тактовність, доброта, чуйність, відповідальність, почуття обов'язку, толерантності справедливості, та ін. Тому важливе значення у процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних ситуацій та дій.

На основі аналізу проблемних ситуацій було проведено дискусії: «Чи є сенс сучасним педагогам враховувати міжетнічні інтереси?», «Чи не відгородитися від світу муром?», «Чому наші прадіди вміли спілкуватися і домовлятися з сусідами, а ми досягти цього не можемо?»

Далі студентам пропонувалося виконати наступні практичні завдання:

- Наведіть приклади високої і низької кроскультурної комунікативності.
- Проаналізуйте власний стиль спілкування. Чи легко ви знаходите спільну мову з іншими? З якими труднощами ви зазвичай стикаєтесь у спілкуванні?

- Самостійно складіть й запишіть список якостей та умінь людини, які, на вашу думку, необхідні для ефективного кроскультурного спілкування.

В кінці тренер акцентував увагу на тому, що орієнтація у спілкуванні на кроскультурні цінності дає змогу людині підтвердити свою повагу до представників інших культур, зорієнтованість на гуманістичні принципи, дієвість своїх мотивів, готовність до рівноправного діалогу.

Активному самовираженню особистості, набуттю нею навичок кроскультурної комунікації, створенню партнерських стосунків у колективі сприяли творчі вправи: «Вас призначили директором навчального закладу, де працюють педагоги з 6 країн. Ваші дії?», «Моя ефективна стратегія спілкування», «Аналіз спілкування в різних міжетнічних ситуаціях», «Переговори за заданою темою», «Бесіда з іноземцем, який не розуміє вашої мови», які допомагали закріпити дотримання етикетних норм мовленнєвої поведінки у різних кроскультурних комунікативних ситуаціях.

Кращому усвідомленню себе у світі, світу у собі сприяв метод «відкритої кафедри». Як донести та підняти проблеми, що хвилюють суспільство та потребують підтримки світової громади? На «відкритій кафедрі» піднімалися питання боротьби України за свою незалежність та підтримки її світовою спільнотою, а також піднімалося питання «інформаційної війни» як способу викривлення дійсності та формування негативних стереотипів у росіян про українців.

Окрім цього, у ході комунікативного тренінгу увага приділялась вирішенню конфліктів. Зокрема на занятті «Чи має вирішення конфлікт?» розглядалися причини, типи конфліктів та шляхи розв'язання кроскультурних конфліктних ситуацій (відчуження, співробітництво, компроміс, примирення), використовувались вправи «Вирішуєм конфлікт», «Трое сліпих і слон», які формують певні навички поведінки у конфлікті.

Під час заняття «Шукаємо порозуміння?» висвітлювалася проблема взаємодії та порозуміння в контексті кроскультурного спілкування.

Зазначалося, що прагнення до порозуміння свідчить про культурний рівень особистості, її уміння розуміти інших, ставити себе на місце партнера, знаходити те спільне, що об'єднує, діалогізм, уміння поступатися.

Тренінгові заняття на думку студентів допомогли їм краще зрозуміти сутність кроскультурної взаємодії (25,9%), «побачити ніби зі сторони

себе і свої стосунки з іншими людьми» (21,8%), налагодити стосунки з однолітками інших національностей (15,6%), подолати упередження і недовіру до представників інших національностей (10,7%), навчили співпрацювати (9,5%), надавати емоційну підтримку (7,2%), утвердили в думці необхідність глибше пізнавати інші культури та цінувати власну культурну ідентичність (6,8%), викликали інтерес до кроскультурної проблеми у вихованні дітей (2,5%).

Важливою складовою інтерактивної методики була діяльність студентського інтерактивного театру, у якому не було глядачів, а кожен студент був його учасником, що імпровізуючи, експромтом, без підготовки виконував свою роль, перевтілюючись в інший образ. Інтерактивний театр через зворотній зв'язок сприяв розвитку партнерських якостей, діалогізму та комунікабельності, так як, вигадуючи різноманітні сюжети, розігруючи їх, студенти обирали різні моделі поведінки та стосунків у кроскультурних ситуаціях. Діяльність інтерактивного театру здійснювалась у творчій обстановці, де педагогу відводилась стимулююча і спонукаюча роль. Вистави інтерактивного театру обов'язково поєднувались з класичною музикою, яка несла певне змістове і сюжетне навантаження, задавала настрій, ритм, естетику. Такі вистави зближували студентів і педагогів, сприяли взаємопорозумінню та встановленню довірливих стосунків.

Популярними у студентському середовищі були також ток-шоу «Занурення в культуру: відкриття і шок», «Життя в іншій країні: мрії і розчарування», «Схід-Захід», куди, залежно від питань, що виносились на обговорення, запрошувались експерти, які пережили подібні ситуації, а також спеціалісти відповідного профілю. Важливою умовою проведення ток-шоу було діалогічне, цікаве і живе спілкування.

Таким чином, використана інтерактивна методика формування кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти сприяла набуттю студентами досвіду кроскультурної взаємодії і спиралася на механізми діалогічності та культурної ідентичності, використання доцільної сукупності методів виховання.

3.5. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Дослідно-експериментальна робота проводилась згідно з програмою і методикою, затвердженими на кафедрі педагогіки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, що передбачала проведення експериментальної роботи у вищих закладах вищої освіти із наданням науково-методичної допомоги студентам, викладачам та кураторам студентських груп.

З метою доведення репрезентативності вибірки ми у своєму дослідженні опиралися на велику кількість оцінок, що дало змогу отримати результати, підпорядковані «закону великих чисел», та перевірити коректність дослідження формулою Монте-Карло:

$$P = \left(1 - \frac{1}{\sqrt{n}}\right) \cdot 100.$$

Відповідно до нашого дослідження маємо:

$$P = \left(1 - \frac{1}{\sqrt{554}}\right) \cdot 100 \Rightarrow P = \left(1 - \frac{1}{23,54}\right) \cdot 100 = (1 - 0,04) \cdot 100 = 95,7\%,$$

де, P – ймовірність або ж коректність того, що при дотриманні висунутих у перебігу експерименту педагогічних умов, впроваджених у виховний процес ВПНЗ, отримуємо такі ж результати, які були виявлені в експериментальних групах; n – загальне число учасників експерименту.

Це свідчить, що при дотриманні всіх тих умов, які були протягом експерименту у 95 випадках зі 100 ми при впровадженні у масову виховну практику ЗВО отримали б такі ж результати, які були представлені у нашому експерименті.

За Д. Томсоном, ефективність досягається за $P = 90\%$, тоді як С. Гончаренко відкорегував P , що, на його думку, має бути в межах 95%. Це дає нам змогу вважати отримані результати як коректні та ефективні.

Загальні матеріали обробки дослідження опиралися на результати математичних обчислень, тому можемо зробити висновок, що ефективність педагогічних умов, які сприяють формуванню кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, статистично обґрунтована.

Заключний етап нашого експерименту підтвердив наші передбачення стосовно того, що процесом виховання ціннісного ставлення до людини можна керувати при створенні відповідних педагогічних умов.

На заключному етапі експериментальної роботи були проведені контрольні зрізи з метою дослідження динаміки рівня сформованості кроскультурних цінностей у студентів контрольних і експериментальних груп. Здійснений кількісний аналіз поряд з якісним дав уявлення про досягнутий позитивний результат завдяки впровадженню визначених нами педагогічних умов, що сприяло інтеріоризації кроскультурних цінностей студентами експериментальних груп.

Дослідження динаміки рівня сформованості кроскультурних цінностей проводилося за допомогою комплексної діагностичної методики з незначним доповненнями, що дозволило одержати об'єктивну картину досліджуваного феномену у перебігу впровадження та апробації на формувальному етапі дослідження. Виміри здійснювалися згідно з визначеними нами критеріями і показниками сформованості кроскультурних цінностей.

З метою виявлення рівнів сформованості кроскультурних цінностей у студентів у виховній діяльності ЗВО були проведені аналогічні анкетування, бесіди, опитування, інтерв'ю, дискусії, педагогічні спостереження, аналіз документації навчального закладу тощо.

В оцінці ефективності сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти опиралися на їхні знання, розуміння, переконання, уявлення про сутність кроскультурних цінностей, їхню стійкість, вмотивованість та зв'язок з поведінкою.

Проведена бесіда зі студентами експериментальних груп була спрямована на з'ясування розуміння сутності понять «кроскультурні цінності» і «кроскультурна взаємодія», що показало зміни в рівнях осмислення студентами експериментальних груп досліджуваних понять. Крім того, що студенти експериментальних груп точно й розгорнуто визначали зміст ціннісних категорій, вони виявили вміння знаходити взаємозв'язок між ними, синтезувати суттєві ознаки пропонованих понять та пояснювати їх. Тоді як у студентів контрольних груп знання за цей період залишилися на рівні загальних уявлень.

Студенти експериментальних груп відмітили, що одержані у ході роботи знання можуть бути корисними для них в особистому і професійному житті (18,2%), оскільки сприяють формуванню своєї етнічної ідентифі-

кації (17,8%), розширюють уявлення про спільне і відмінне з іншими культурами (16,5%), дають змогу усвідомити значущість кроскультурних цінностей у сучасному глобалізаційному світі (14,9%), підвищують адаптивність і сприйнятливність (9,5%), знадобляться у професійній діяльності (7,4%), сприяють кращому порозумінню з дітьми і батьками (5,6%), а також дозволяють позбутись страху через невміння поводитись в іншокультурному середовищі (4,2%), слугують чудовою ідеєю для виховного заходу під час педагогічної практики (2,7%), спонукають до написання курсової роботи (1,8%) та особистого саморозвитку (1,5%).

Результати засвоєння студентами змісту кроскультурних понять подано у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Динаміка рівнів сформованості кроскультурних цінностей за когнітивним компонентом (у %)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	9,5	12,7	9,8	17,5
Середній	29,8	29,1	28,6	44,2
Достатній	35,1	35,7	41,5	29,7
Низький	25,6	22,5	20,1	8,6
Всього:	100	100	100	100

Аналіз отриманих даних уможливив зробити висновок, що етичні бесіди, кураторські години, тренінги, зустрічі у бібліотеці сприяли поглибленню знань та розуміння глобалізаційних процесів та сутності понять «кроскультурні цінності», «кроскультурна взаємодія», а також базових кроскультурних цінностей (рівноправ'я, толерантності, комунікативної культури) та їх місця у життєдіяльності людини дали позитивний результат. Студенти експериментальних груп закладів вищої освіти продемонстрували глибоке розуміння змісту досліджуваних понять, давали розгорнуті, зв'язні й глибокі відповіді, що свідчить про підвищення рівня знань про кроскультурні цінності. Таким чином, в експериментальній групі збільшилась кількість студентів, які належали до високого та середнього рівня, та відповідно зменшилась група студентів з достатнім та низьким рівнем. У контрольній групі спостерігалися несуттєві

зрушення, що можна пояснити розвитком кругозору студентів при вивченні навчальних дисциплін та самостійною роботою у цьому напрямі.

Наступним етапом діагностики стало вивчення емоційно-ціннісного критерію сформованості кроскультурних цінностей у студентів.

Про високий рівень сформованості кроскультурних цінностей можна судити, з'ясувавши, чи є моральна поведінка молодої людини у ситуаціях кроскультурної взаємодії результатом свідомого морального вибору, внутрішніх мотивів, чи обумовлена певною ситуацією, зовнішнім впливом. Результати дослідження динаміки мотивів кроскультурної поведінки студентів контрольних й експериментальних груп представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Результати дослідження динаміки мотивів кроскультурної поведінки (у %)

	Причини							
	Я чиню так, тому що:							
	це моє бажання, переконання, свідомий вибір		так прийнято у суспільстві		це змінить думку про мене на краще, мене похвалять		мушу так діяти, щоб не створити собі проблем	
Групи студентів	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е
Бажання завжди допомогти людині, незалежно від того, якої вона національності	8,9	20,6	33,4	46,1	38,1	23,6	19,6	9,7
Вияв емпатії, співраді та співчуття представникам різних культур	9,1	22,5	31,8	41,2	39,2	27,0	19,9	9,3
Інтерес до рідної та іншої культури	10,4	21,2	29,6	43,5	40,8	28,2	19,2	7,1
Почуття відповідальності за наслідки своїх дій і вчинків у стосунках з людьми іншої національності	8,6	19,4	30,8	42,0	35,8	27,8	24,8	10,8
Повага власної та національної гідності стосовно себе та інших людей	7,1	18,4	31,2	43,8	39,3	28,9	22,4	8,9

Аналіз отриманих даних вказує на те, що сформованість емоційної сфери позначається на мотивах поведінки студентів. Так, зросла кількість студентів експериментальних груп, переконаних у потребі діяти морально за власними переконаннями, і значно зменшилася кількість тих, хто здатний здійснювати моральні вчинки заради заохочення, що свідчить про сформованість мотиваційної сфери студентів.

Розподіл студентів експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості кроскультурних цінностей відповідно до показників емоційно-ціннісного компонента подано у *таблиці 3.3*.

Таблиця 3.3.

Рівні сформованості кроскультурних цінностей у студентів експериментальної і контрольної груп за показниками емоційно-ціннісного компонента (у %)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	9,7	10,9	9,6	18,9
Середній	27,6	25,5	28,2	43,7
Достатній	34,5	36,2	34,7	27,8
Низький	28,2	27,4	27,5	9,6
Всього:	100	100	100	100

Наведені у *таблиці 2.3* дані переконливо свідчать про те, що впровадження нами педагогічних умов позитивно позначилось на емоційній і мотиваційній сфері студентів вищих педагогічних навчальних закладів у формуванні кроскультурних цінностей. У контрольній групі: на високому рівні різниця становила $10,9 - 9,7 = 1,2$, на середньому $25,5 - 27,6 = -2,1$, на достатньому $36,2 - 34,5 = 1,7$, на низькому $27,4 - 28,2 = -0,8$. В експериментальній групі: на високому $18,9 - 9,6 = 9,3$, на середньому $43,7 - 28,2 = 15,5$, на достатньому $-27,8 - 34,7 = -6,9$, на низькому $9,6 - 27,5 = -17,9$.

Хоча в контрольних групах спостерігалось незначне покращення мотивів та інтересу до засвоєння кроскультурних цінностей, з іншого боку, мала місце і негативна мотивація обумовлена військовими діями на сході України, що виявлялася у негативному ставленні до російської культури (7,9%), зорієнтованості на негативні стереотипи (4,2%), протестних настроїв (3,5%), небажанні визнавати досягнення зазначеної

культури (0,5%), негативне сприйняття представників цієї культури (0,1%). Натомість студенти почали більше цікавитись європейською культурою (31,8%), хотіли би бачити Україну у складі ЄС (24,1%), багато хто переглянув своє ставлення до тих країн, які раніше здавались їм упередженими до України (7,8%), оцінили переваги європейської культури з огляду на події, що відбуваються в Україні (6,9%), виявили бажання пройти стажування у європейських вишах (5,7%), здійснити туристичну подорож до Європи (4,1%), більше спілкуватись з однолітками, які живуть у Європі (3,4%).

Отже, зважаючи на виклики часу, є потреба у посиленні виховної діяльності у вишах, спрямованої на продовження формування позитивної мотивації до засвоєння кроскультурних цінностей у студентів.

На думку студентів, толерантність є важливою кроскультурною цінністю, оскільки забезпечує мирне співіснування різних етносів і народів в одній країні (73,8%), взаєморозуміння (70,2%), повагу до людини (68,9%), народу (67,5%), культури (64,4%), дружбу між народами (62,7%), культурний обмін (59,3%), рівноправ'я (58,4%), добросусідські стосунки (54,8%), взаємодію і партнерські стосунки (51,9%), взаємопідтримку (48,7%), визнання цінностей іншого народу чи культури (45,9%), бажання краще пізнати іншу культуру (43,5%), збагачення усіма культурами, які є на теренах України національної культури (40,2%), розширення світогляду усіх громадян (38,4%), ставлення до іншої культури як близької (36,9%), розуміння інших культурних традицій та дотримання їх (35,6%), усвідомлення об'єднуючих чинників між культурами (32,8%), терпиме ставлення до людей інших переконань (27,6%), визнання за іншими людьми права на свободу совісті, вибору конфесії (24,1%), життя у цивілізованому суспільстві (18,6%).

Сформованість толерантності у студентів також перевірялася за допомогою методу незалежних характеристик. Так, студентам пропонувалося назвати п'ять однокласників, які у ставленні до інших виявляють толерантність, розуміння їхніх проблем, терпимість, тактовність тощо. За результатами роботи всі студенти були розподілені на чотири групи.

До першої групи ми віднесли студентів, у яких названі якості виявляються активно і спрямовані на широке коло людей (більше 6 виборів). Кількість таких студентів у контрольній групі становить 7,9%, в експериментальній – 18,8%.

До другої групи увійшли студенти, у яких означені якості виявляються не завжди послідовно або вибірково (5-4 вибори). У контрольній групі таких студентів 26,2 %, в експериментальній – 43,4 %.

Третю групу становлять студенти, в яких оцінювані ознаки виявляються ситуативно чи лише до представників споріднених культур (3-2 вибори). У контрольній групі таких 44,6 %, у експериментальній – 31,2%.

До четвертої групи увійшли студенти з інтолерантною поведінкою, спрямованістю лише на рідну культуру (1 вибір). У контрольній групі таких студентів 21,3 % в експериментальній – 6,6 %.

Подальшим завданням наукового пошуку стало вивчення змін у рівнях сформованості рівноправ'я. Аналіз наведених даних у таблиці 3.4. доводить позитивний вплив визначених нами педагогічних умов на формування означеної якості. Адекватні відповіді на запитання студентів експериментальних груп дозволили дійти висновку, що вони відкриті до діалогу з людьми різних національностей, готові до співпраці і суб'єкт-суб'єктної кроскультурних взаємодії.

Таблиця 3.4.

Динаміка змін сформованості рівнів рівноправ'я (у %)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	8,5	10,6	9,1	20,0
Середній	19,1	20,5	20,4	37,7
Достатній	44,6	39,0	45,4	26,6
Низький	27,8	29,9	26,1	15,7

Дані таблиці доводять ефективність впроваджених педагогічних умов щодо формування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів рівноправ'я як кроскультурної цінності. Якщо у контрольних групах суттєвих змін не відбулося, а незначні позитивні зрушення можна пояснити набуттям загальних знань з філософії, психології, педагогіки та ін. навчальних курсів, специфікою обраної професії тощо, то в експериментальних групах помітні позитивні зрушення: на 10,9% збільшилась група з високим рівнем, на 17,3% – з середнім, натомість, зменшилась група з достатнім рівнем на 18,8% і на 10,4 – з низьким.

Експериментально-дослідна робота позитивно позначилась на сформованості ще однієї кроскультурної цінності – комунікативної ку-

льтури. Студенти відмітили, що кураторські години та комунікативний тренінг допомогли їм усвідомити, що комунікативна культура є надзвичайно важливою у їхньому приватному і професійному житті (25,6%), відіграє значну роль у становленні їхнього етнополітичного мислення (19,9%), сприяє повазі своєї і чужої національної гідності (11,3%), встановленню дружніх стосунків з представниками різних культур (9,4%), умінні налагоджувати стосунки як у студентській групі, так і за межами університету (7,3%), обміні думками і досвідом (6,1%), проведені заняття змінили уявлення про саму комунікацію та її можливості (4,7%), збагатили життєвий досвід (4,1%), сприяли позбавленню негативних стереотипів (3,5%), особистих комплексів (2,7%), спонукали до самовиховання (2,4%), дали відчуття упевненості у собі (1,9%), заохотили до практичного застосування здобутих знань (1,2%).

Під час експерименту проводилась корекційна робота, котра стосувалася виявлених на констатувальному етапі проблем комунікативної культури. Для більшої ефективності студентів об'єднали у п'ять груп, залежно від комунікативних проблем.

До першої групи увійшли студенти, які мали *лінгвістичні* проблеми (погане або недостатнє знання мови, фахової термінології, порозуміння). Як правило, такі проблеми переживали студенти-росіяни зі сходу України та угорці Закарпаття, які недостатньо добре володіли українською мовою. У цьому випадку проводилась робота як з оволодіння мовою, так і зняття бар'єрів порозуміння, що полягала у включення студентів в активне спілкування, заохочення до обміну традиціями, думками, застосування рефлексивно-експліцитного методу.

У другій групі було об'єднано студентів з *етнокультурними* проблемами (повсякденне кроскультурне спілкування, розбіжності і протиріччя в традиціях, віруваннях), як правило, переживали студенти мусульмани з Криму чи азійських країн. Корекційна робота в цій групі проводилась у ході кроскультурного і комунікативного тренінгу і ставила за мету зняття напруги у побутовому спілкуванні, вирішення непорозумінь, що мають тенденцію до зростання і накопичування негативу і можуть призвести до відкритого конфлікту, взаємних звинувачень, ворожості. Студентам важливо було відчутися себе єдиною командою, партнерами, які можуть почути один одного, зробити крок на зустріч, вирішувати спільні завдання однаково вболіваючи за них у волонтерській діяльності тощо. Педагогам важливо було робити акцент на тому, що їх об'єднує, а не роз'єднує, що їх може взаємно духовно збагатити.

До третьої групи увійшли студенти з проблемами відносно *адаптації* (відчуття свободи, що переживається як самотність, психологічний стрес, тривога за майбутнє навчання у виші, туга за батьками, родиною, друзями, рідномовним середовищем), що найчастіше спостерігались у студентів-першокурсників. Викладачі у таких випадках приділяли увагу згуртуванню академічних груп, встановленню дружніх стосунків у колективі, залученню до позааудиторної роботи, інтерактивних форм роботи, спрямованих на формування стійкого інтересу до рідної і чужої культури, самовираження та самореалізацію.

До четвертої групи було залучено студентів з *інформаційними* проблемами (брак знань, різниця в навчальних програмах країн, доступність даних, інформаційне забезпечення). У цьому випадку педагогам важливо було залучити студентів до самостійної пошукової діяльності, роботи у спецкурсах, «зустрічей у бібліотеці», обговорення літературних новинок, використання Інтернет-ресурсів. Для таких студентів створювались індивідуальні програми, які б дозволяли їм подолати проблему негативних стереотипів та стати гідним суб'єктом кроскультурних контактів.

Зокрема ми також вивчали зміни у подоланні негативних стереотипів. Дані, наведені у *таблиці 3.5*, дали змогу простежити динаміку в контрольних та експериментальних групах.

Отримані результати засвідчили, що студенти експериментальних груп краще розуміють природу негативних стереотипів, ніж студенти контрольних груп. Проведена робота сприяла перегляду студентами їхнього ставлення до негативних стереотипів, що сприяло покращенню їхнього ставлення до представників інших культур, повазі національної гідності, бажання глибше ознайомитись з іншими культурами.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що сформованість кроскультурних цінностей виявляється у позитивному ставленні до своєї та іншої культури. Нижчеподані результати у *гістограмах 3.1-3.2* відображають порівняльну характеристику ціннісного ставлення студентів контрольних й експериментальних груп до своєї та іншої культури перед проведенням формувального експерименту і після нього. Де **К-1** – контрольні групи на початку експерименту, **К-2** – контрольні групи в кінці роботи, **Е-1** – експериментальні групи на початку експерименту, **Е-2** – в кінці роботи.

Таблиця 3.5.

Кількісні показники динаміки змін подолання негативних стереотипів (у %)

Назва	Контрольна група		Експериментальна група	
	Початок роботи	Кінець роботи	Початок роботи	Кінець роботи
Негативні стереотипи є наслідком політичних інтриг, геополітичних змагань	6,3	8,5	6,5	17,7
Будь-які стереотипи потребують ретельної перевірки	21,2	25,5	20,2	40,0
Негативні стереотипи ґрунтуються на негативному досвіді окремих людей	36,1	34,6	32,2	31,9
Є результатом нерозуміння національної специфіки іншого народу	24,0	20,9	28,3	5,9
Свідчать про типові проблеми нації чи етносу	12,4	10,5	12,8	4,5
Всього:	100	100	100	100

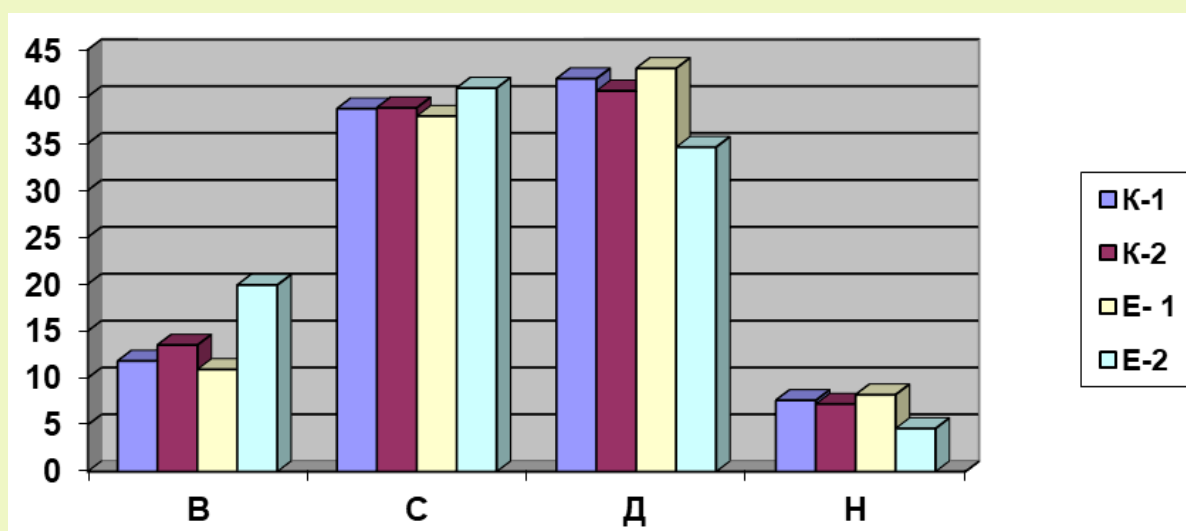

Рис. 3.1. Динаміка сформованості ціннісного ставлення студентів до своєї культури, %

Як видно з гістограми, студенти закладів вищої освіти мають загалом сформоване ціннісне ставлення до рідної культури, мови, тради-

цій, історії, їх добре знання, культурну ідентичність, національну гідність, що на низькому рівні виявляється у почутті меншовартісності, прагненні послуговуватися здобутками іншої культури. Однак проведена робота сприяла зменшенню групи з низьким та достатнім рівнем і зростанню числа студентів з високим рівнем ціннісного ставлення до рідної культури.

Динаміка ціннісного ставлення до іншої культури знайшла своє відображення у *гістограмі 3.2*.

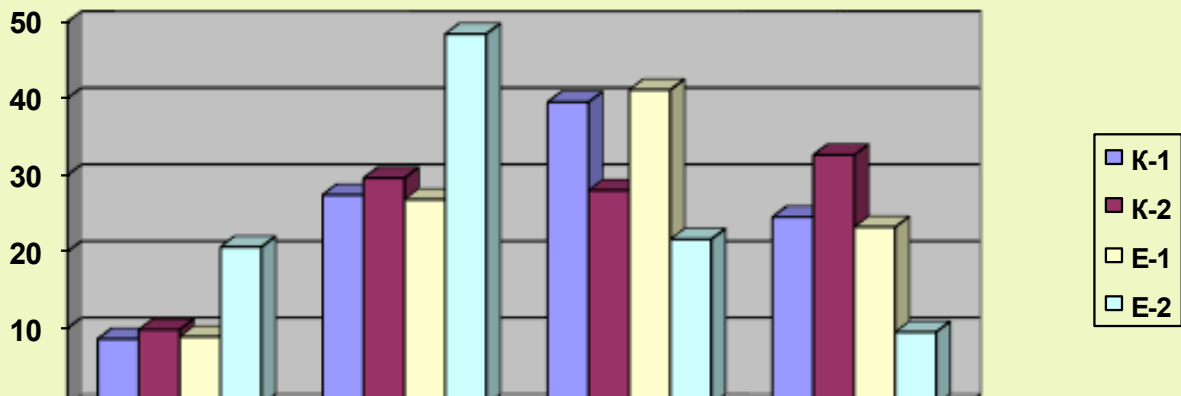

Рис. 3.2. Динаміка сформованості ціннісного ставлення студентів до іншої культури, %

Дані наведеної гістограми свідчать про те, що на початку експериментальної роботи студенти ставились до іншої культури гірше, ніж до рідної. Після закінчення роботи, виявилось, що в контрольних групах незначною мірою зросла кількість студентів з високим та середнім рівнем, що можна пояснити розширенням кругозору завдяки вивченню обов'язкових загальних дисциплін та саморозвитку і самоосвіті. Водночас, у контрольних групах збільшилась група з низьким рівнем ціннісного ставлення до іншої культури, що можна пояснити реакцією на агресивну політику сусідньої держави стосовно України, тоді як, в експериментальній групі, незважаючи на події, зменшилась група студентів з низьким рівнем. Власне, студенти пояснюють це наступним чином: «Війна і неспокій в Україні вигідні лише окремим політикам, самі ж росіяни проти війни, як і ми» (Олег П.), «Хоча чимало росіян підпали під вплив власних ЗМІ, однак, ті, хто мають родичів і друзів в Україні і постійно спілкуються з ними, добре знають, що відбувається та всіляко підтримують нас» (Олена Р.), «Україну підтримує весь світ і навіть ті, хто ще вчора мало про нас знав» (Юлія С.), «Україна переживає важкі

часи, але у своїй боротьбі ми відчуваємо велику підтримку і велику зацікавленість у нашій долі світової спільноти і пересічних людей» (Микита Ч.).

Аналіз результатів дослідження діалогічності і культурної ідентичності студентів засвідчив: студенти експериментальних груп, які мають чітку культурну ідентичність, виявляють повагу до представників різних культур, здатні робити самостійний і відповідальний вибір на користь інших незалежно від національної чи конфесійної приналежності; завжди готові прийти на допомогу іншим; у них глибоко розвинена потреба відчувати гармонію з навколишнім світом, єдність з усім людством, що є основою діалогічності. Такі зміни яскраво демонструють сформованість кроскультурних цінностей та розвиток моральної самосвідомості студентської молоді.

Проведене педагогічне спостереження на контрольному етапі показало, що для дівчат на першому місці – діалогічність, оскільки вони виявляють значну комунікативну активність (18,2%), відкриті до нових контактів (16,4%), цікавляться особливостями інших культур (15,2%), намагаються краще їх зрозуміти (10,6%), знайти спільне і відмінне (9,5%), виявляють високу мобільність (8,9%), легше адаптуються до нових умов (7,3%), заради нових комунікацій готові брати участь у різноманітних програмах (6,8%), вивчають іноземні мови, щоб мати змогу розширити своє коло знайомств, подорожувати чи навчатись в інших країнах (4,7%), готові працювати над собою, щоб показати, якими є українці (1,9%), обізнані з новинками кіно, музики, моди (0,5%). У хлопців на першому місці – культурна ідентичність і їх здебільшого цікавить, як інші народи ставляться до українців (26,4%), як сприймають історію України (16,5%), як оцінюють політичні події, які відбуваються в Україні (13,1%), намагаються довести переваги своєї культури (11,3%), пишаються відомими співвітчизниками (8,4%), хотіли би бути активними суб'єктами у кроскультурних стосунках (7,9%), показують свою дружельність (5,3%), домагаються визнання України і українців у світі (4,1%), цікавляться, яким чином можна налагодити кроскультурну взаємодію (3,9%), хотіли би будувати спільну діяльність з представниками різних культур на засадах взаємовизнання та рівноправ'я (2,5%), обізнані з новинками науки, техніки, спорту (0,7%).

Експериментальна робота ставила за мету формування у студентів готовності до кроскультурної взаємодії. Динаміка сформованості го-

товності студентів закладів вищої освіти до кроскультурної взаємодії наводиться у *гістограмі 3.3*.

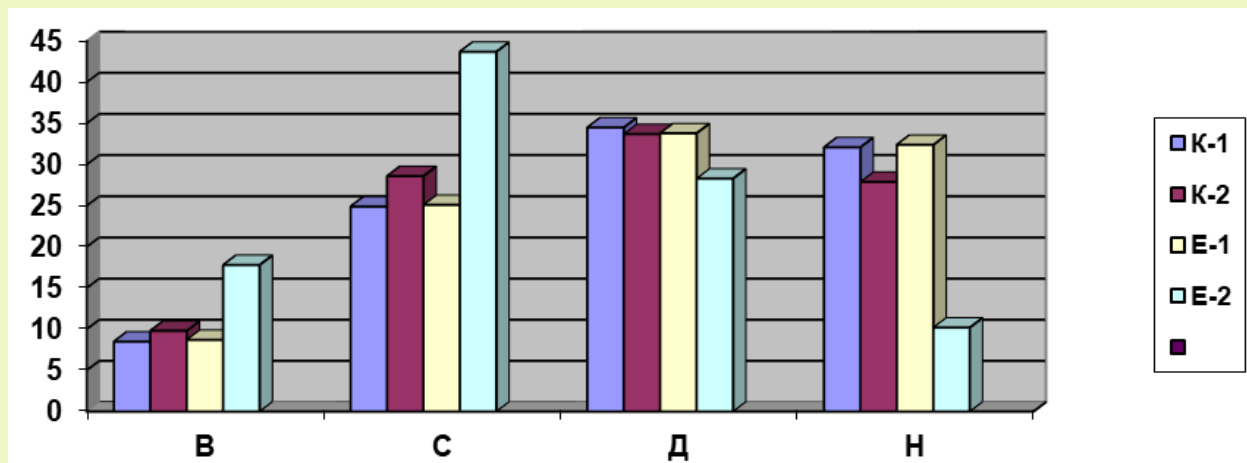

Рис. 3.3. Динаміка сформованості готовності студентів до кроскультурної взаємодії, (у %)

Дані гістограми свідчать про значні зрушення у готовності студентів до кроскультурної взаємодії. Бесіда зі студентами допомогла уточнити, що саме сприяло зростанню рівня готовності до кроскультурної взаємодії. На думку студентів, у першу чергу, це їхнє бажання пізнати світ у його розмаїтті (19,4%), прагнення збагатити свій духовний світ (14,2%), розширити свій світогляд і межі діяльності (13,9%), специфіка обраної професії (12,6%), прагнення бути компетентним у цій галузі (11,4%), можливість впровадження інноваційних технологій у педагогічній діяльності (10,2%), відвідування тренінгів (9,5%), участь в інтерактивному театрі (3,2%), активна волонтерська діяльність (2,5%), визначеність життєвих цілей і пріоритетів (1,9%), участь спецкурсах (1,2%).

Достовірність результатів перевірялася за допомогою критерію однорідності χ^2 . Вибір методики розрахунку достовірності за критерієм однорідності зумовлений тим, що в експериментальній роботі виміри проводились у порядковій шкалі, якою у нашому випадку стала шкала рівнів вихованості з градацією «високий», «середній», «достатній», «низький».

Перевірка результатів за допомогою критерію χ^2 дозволяє підрахувати значення статистики критерію однорідності за такою формулою:

$$\chi^2_{\text{Експ}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^L \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}},$$

де n_1 та n_2 – обсяги двох вибірок із двох сукупностей; $O_{1i(i=1,2...C)}$ – кількість об'єктів першої вибірки; $O_{2i(i=1,2...C)}$ – кількість об'єктів другої вибірки; L – кількість категорій вимірювання шкали.

Перевірка результатів за допомогою критерію однорідності χ^2 полягала у наступному.

Було прийнято рівень значущості $\alpha = 0,5$. (Для педагогічних досліджень загальноприйнятим є п'ятивідсотковий рівень значущості, тобто $\alpha = 0,05$).

Критичні значення χ^2 для рівня значущості 0,05 надані у таблиці.

Критичні значення критерію χ^2 для рівня значущості $\alpha = 0,05$

L-1	1	2	3	4
$\chi^2_{0,05}$	3,84	5,99	7,82	9,49

Для нашого дослідження $\chi^2_{0,05} = 7,82$ ($L - 1 = 3$).

Перевірка нульової гіпотези H_0 (відмінності у результатах вихованості інформаційної культури спричинені випадковістю) здійснювалася шляхом порівняння її з альтернативною гіпотезою H_1 (відмінності у результатах спричинені застосуванням педагогічних умов до виховання інформаційної культури студентів).

Значення $\chi^2_{\text{експ}}$, отримане на підставі експериментальних даних, порівнювалося з критичним значенням статистики $\chi^2_{0,05}$, яке було визначене за таблицею «Критичних значень статистики», що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи L , для рівнів значущості α . При виконанні нерівності $\chi_{\text{експ}} > \chi_{1-\alpha}$ нульова гіпотеза відхиляється на рівні α та застосовується альтернативна.

Для застосування критерію χ^2 необхідне було виконання таких вимог:

1. Обидві вибірки випадкові.
2. Вибірki незалежні.

Шкала вимірювань може бути найпростішою шкалою найменувань з декількома (L) категоріями. Для нашого дослідження $L = 3$ (категорії вимірювання шкали мають градацію «високий», «середній», «низький»).

Ми розрахували емпіричні значень χ^2 за формулою:

$$\chi^2_{\text{експ}} = \frac{1}{259 \cdot 295} \cdot \left(\frac{(259 \cdot 29 - 295 \cdot 53)^2}{29 + 53} + \frac{(259 \cdot 73 - 295 \cdot 129)^2}{73 + 129} + \frac{(259 \cdot 93 - 295 \cdot 84)^2}{93 + 84} + \frac{(259 \cdot 64 - 295 \cdot 28)^2}{64 + 28} \right) =$$

$$= \frac{1}{76405} \cdot (1215054,3 + 45098,85 + 627326,8) = \frac{2674175}{76405} \approx 35,653.$$

$$\chi^2_{\text{експ}} = 35,653; \chi^2_{0,05} = 7,82;$$

$$\chi^2_{\text{експ}} > \chi^2_{\text{експ}};$$

$$35,653 > 7,82.$$

Результати розрахунків свідчать, що $\chi^2_{\text{експ}} > \chi^2_{0,05}$, а це значить, що характеристики вибірових груп, які порівнювалися, співпадають з рівнем значущості 0,05. Отже, нульова гіпотеза H_0 відміняється і приймається альтернативна H_1 , згідно з якою вірогідність відмінностей характеристики ЕГ і КГ після формувального експерименту спричинена впровадженнями у навчально-виховний процес педагогічними умовами і вона становить 95%.

Розподіл студентів експериментальної і контрольної груп за рівнями сформованості кроскультурних цінностей відповідно до показників діяльнісного компонента наводиться у *таблиці 3.6*.

Таблиця 3.6.

Розподіл студентів експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості діяльнісного компонента (у %)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	8,6	9,6	8,9	17,6
Середній	28,5	29,7	27,9	43,5
Достатній	30,5	36,4	33,4	28,4
Низький	32,4	24,3	29,8	10,5
Всього:	100	100	100	100

З *таблиці 3.6* видно, що у студентів експериментальної групи зафіксовано значно вищі показники діяльнісного компонента сформованості кроскультурних цінностей порівняно з контрольною групою. Від-

соткова різниця в контрольних групах (на високому рівні становила $9,6 - 8,6 = 1,0$; середньому $29,7 - 28,5 = 1,2$; достатньому $36,4 - 30,5 = 5,9$; низькому $24,3 - 32,4 = -8,1$) та експериментальних групах (високий рівень $17,6 - 8,9 = 8,7$; середній $43,5 - 27,9 = 15,8$; достатній $28,4 - 33,4 = -5$; низький $10,5 - 29,8 = -19,3$) свідчить про ефективність проведеної виховної роботи зі студентами вищих педагогічних навчальних закладів. Можна також відмітити і певне покращення в контрольній групі, однак відсутність систематичної роботи не дозволяє отримати відчутні результати.

Узагальнення даних щодо рівнів сформованості кроскультурних цінностей студентів (контрольної та експериментальної груп) у виховній діяльності вищих педагогічних навчальних закладів за рівнями сформованості та порівняти отримані дані з початком експериментальної роботи, про що свідчить *таблиця 3.7*.

Таблиця 3.7.

Динаміка рівнів сформованості кроскультурних цінностей у виховній діяльності закладів вищої освіти

Рівні вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків	Контрольна група (259 студенти)				Динаміка	Експериментальна група (295 студентів)				Динаміка
	на початку експерименту		на кінець експерименту			на початку експерименту		на кінець експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Високий	24	9,3	29	11,1	+1,8	28	9,4	53	18,0	+8,6
Середній	74	28,6	73	28,1	-0,5	83	28,3	129	43,8	+15,5
Достатній	87	33,4	93	36,1	+2,7	108	36,5	84	28,6	-7,9
Низький	74	28,7	64	24,7	-4,0	76	25,8	28	9,6	-16,2

Результати формувального експерименту виявили позитивні зміни у формуванні таких цінностей, як толерантність, рівноправ'я, комунікативна культура у студентів експериментальних груп. Так, порівняно з даними констатувального експерименту відсоток студентів у експериментальних групах, які були умовно віднесені до високого рівня сформованості кроскультурних цінностей, збільшився з 9,4% до 18,0%, тоді як у контрольних групах з 9,3% до 11,1%; зменшився відсоток студентів з низьким рівнем сформованості гуманістичних цінностей у експериме-

нтальних групах з 25,8% до 9,6% і з 28,7% до 24,7 % у контрольних групах.

Важливими позитивними результатами експериментальної роботи ми вважаємо збільшення кількості студентів експериментальних груп із середнім рівнем розвитку кроскультурних цінностей із 28,3% до 43,8% і зменшення кількості студентів експериментальних груп із достатнім рівнем сформованості кроскультурних цінностей з 36,5% на початку експериментальної роботи і до 28,6% після експерименту.

Аналіз отриманих даних, порівняння виконання діагностичних завдань студентами контрольних і експериментальних груп до і після формувального експерименту засвідчили прогнозовані результати зростання рівня сформованості кроскультурних цінностей у студентів експериментальних груп внаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу, що дозволяє говорити про ефективність визначених та апробованих педагогічних умов. Студенти експериментальних груп розширили свої знання про кроскультурні цінності, кроскультурну взаємодію, їх прояви, значущість в особистому і професійному житті.

Проведена робота сприяла змінам у стосунках студентів і викладачів. Студенти зазначили зростання довіри до викладачів (16,9%), відкритості стосунків (15,3%), об'єктивності і неупередженості (12,8%), зниження консерватизму (11,1%), спонукання до партнерства (10,2%), можливість висловити незгоду з позицією викладача (9,5%), підтримку студентських ініціатив (7,2%), повагу людської гідності студентів (6,7%), налагодженість діалогу між студентами і викладачами (5,8%), створення умов для розвитку і самореалізації студентів (4,5%).

Отримані результати переконливо доводять, що запропоновані нами педагогічні умови формування кроскультурних цінностей студентів у виховній діяльності закладів вищої освіти включають напрацювання і досягнення у педагогічній науці та практиці й були спрямовані на підготовку викладацько-педагогічного складу, налагодження діалогічної взаємодії, використання інтерактивної, що може бути використано у масовій практиці закладів вищої освіти.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено нове розв'язання актуальної проблеми формування кроскультурних цінностей студентів у виховному процесі закладів вищої освіти, що виявляється в обґрунтуванні педагогічних умов досліджуваного процесу, розробленні відповідних сучасним вимогам змісту, форм і методів виховання означених цінностей.

Результати проведеного дослідження підтвердили ефективність вирішення поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків.

Отже, проблема формування кроскультурних цінностей студентів у виховному процесі закладів вищої освіти є актуальною і недостатньо вивченою. Проведене дослідження засвідчило наявність певних розбіжностей у підходах учених до трактування сутності поняття «кроскультурні цінності», що залежить від виокремлених пріоритетних цінностей, в основі яких лежить кроскультурна взаємодія.

Уточнено зміст поняття «кроскультурні цінності» як складне інтегративне особистісне утворення, в основі якого лежить ціннісне ставлення до своєї та іншої культури, що забезпечує взаємовизнання, взаємодію і взаємозбагачення їхніх суб'єктів у відповідній діяльності та поведінці. Формування кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти визначено як цілеспрямований педагогічний процес, який забезпечує засвоєння й інтеріоризацію кроскультурних цінностей на особистісному рівні через діалогічність та культурну ідентичність і ґрунтується на рівноправ'ї, комунікативній культурі, толерантності як визначальних чинниках діяльності і поведінки індивіда у кроскультурному середовищі.

З'ясовано, що юнацький вік визначається найбільшою проблематичністю, сенситивністю та активністю у засвоєнні кроскультурних цінностей.

Доведено, що найбільш значущими кроскультурними цінностями для студентів ЗВО є рівноправ'я, толерантність, комунікативна культура, а механізмами їх формування – діалогічність і культурна ідентичність.

На основі теоретичного аналізу наукових праць з теми дослідження визначено структурні компоненти кроскультурних цінностей студен-

тів (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний), що розкривають специфіку виховання у юнацькому віці і відображають закономірності особистісного розвитку у виховному процесі закладів вищої освіти.

Схарактеризовано критерії й відповідні показники сформованості кроскультурних цінностей студентів закладів вищої освіти (когнітивний критерій: знання і уявлення про кроскультурні цінності, розмаїття культур, особливості їхньої взаємодії, спільне і відмінне у них, визнання прав і свобод кожної людини незалежно від расової, національної, конфесійної належності, розуміння значущості взаємодії культур в умовах глобалізації, визнання рівності та досягнень інших культур, їхнього внеску у розвиток людства; емоційно-ціннісний критерій: інтерес до наглядів інших культур, їх позитивне сприйняття, бажання розширювати свій світогляд через ознайомлення з особливостями і цінностями інших культур, емоційна відкритість до комунікацій та діалогу, прагнення до рівноправ'я і справедливості, повага до рідної та іншої культури, толерантне сприйняття відмінностей між різними культурами; діяльнісний критерій: розвинені комунікативні навички та уміння підтримувати діалог, рівноправні стосунки, уміння адаптуватися до нових умов, мобільність, толерантне ставлення та повага до представників інших культур у спільній діяльності, протистояння ксенофобії, негативним стереотипам та зневажливому ставленню до рідної чи іншої культури, запобігання конфліктам та вміння цивілізовано їх вирішувати).

На основі зазначеного схарактеризовано рівні сформованості кроскультурних цінностей студентів у виховному процесі закладів вищої освіти: високий, середній, достатній, низький.

З'ясовано, що причиною низького рівня сформованості кроскультурних цінностей у студентів закладів вищої освіти є: відсутність діалогічної взаємодії студентів і викладачів, брак інтерактивних методик, невикористання повною мірою потенціалу позааудиторної діяльності, зорієнтованість викладачів і кураторів груп на авторитарну педагогіку, неефективність змісту, форм і методів виховання.

Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування кроскультурних цінностей студентів у виховному процесі закладів вищої освіти: налагодження діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній роботі, застосування інтерактивної методики формування кроскультурних цінностей у виховній діяльності, під-

готовка викладачів та кураторів академічних груп до формування кроскультурних цінностей.

На основі культурологічного, діалогічного і гуманістичного підходів розкрито зміст формування кроскультурних цінностей у студентів, що ставить за мету виховання ціннісного ставлення до своєї та іншої культури, інтересу до них та актуалізацію етичних знань про повагу особистості і національної гідності. Також метою є виховання толерантності, комунікативної культури, осмислення, самостійне узагальнення та відкриття кроскультурних цінностей, які є результатом взаємодії і взаємопроникнення культур, формування відповідних почуттів та потреби чинити морально, закріплення набутих знань у практичній діяльності.

Апробування у виховній практиці закладів вищої освіти різних форм роботи (зокрема спецкурсу «Кроскультурні цінності сучасного педагога», проблемних груп, клубу «Студентський меридіан», зустрічей в бібліотеці) і методів виховання (етичні бесіди, обговорення, етичний діалог, дискусія, рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, кроскультурний інтегратор А. Солодкої, аналіз проблемних ситуацій, ділові ігри, сюжетні ігри, вправи, творчі завдання, метод незакінчених речень тощо) забезпечило ефективність діалогічної взаємодії студентів і викладачів у позааудиторній діяльності.

Виявлено, що кроскультурні цінності студентів закладів вищої освіти ефективно формуються за умови використання інтерактивної методики (етичний, комунікативний тренінг, інтерактивний театр, ток-шоу), що дає змогу поглибити відповідний вплив на самосвідомість, почуття та поведінку студентів.

Доведено, що результативність формування кроскультурних цінностей у студентів значною мірою залежить від підготовленості викладачів і кураторів, визначених ними завдань і підходів до виховання студентської молоді. Підготовка викладачів і кураторів академічних груп до формування кроскультурних цінностей студентів здійснювалася через їхню участь у лекціях, бесідах, семінарах, психолого-педагогічних консилиумах, організацію самостійної роботи. Це сприяло підвищенню фахового рівня, збагаченню педагогічної майстерності та забезпечило ефективність проведеної виховної діяльності.

Результативність експериментальної роботи засвідчено кількісно-якісними змінами показників сформованості кроскультурних цінностей

студентів експериментальної та контрольної груп на початку і наприкінці формувальних впливів.

Вірогідність дослідження засвідчена за допомогою статистичного методу Монте-Карло. Оскільки показник P було зафіксовано в межах 95,7 %, отримані результати можна вважати коректними й ефективними. Вірогідність дослідження також підтверджена за допомогою критерію Пірсона, відповідно до якого встановлено, що відмінності у рівнях сформованості кроскультурних цінностей студентів експериментальної і контрольної груп не випадкові, а є наслідком впровадження обґрунтованих педагогічних умов.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми формування кроскультурних цінностей студентів у виховному процесі закладів вищої освіти. *Перспективним* вважаємо вивчення питання формування кроскультурних цінностей студентів в різних соціальних інститутах, у школярів різних вікових груп.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано* запровадити у зміст позааудиторної діяльності закладів вищої освіти спецкурс «Кроскультурні цінності сучасного педагога», етичний тренінг «Я-культура – Ти-культура», комунікативний тренінг «Ми різні, але ми рівні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврелий А. Исповедь. История моих бедствий пер. с латин. Москва : Республика, 1992. 335 с.
2. Авшенюк Н. М. Міжкультурний вимір розвитку навчального плану педагогічної освіти в Європі // Педагогіка і психологія. 2011. № 1 (70). С. 96-104.
3. Алієва С. Р. Формування кроскультурних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в школах АР Крим : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2011. 296 с.
4. Алтухова Г. Моделі «емігрантської» педагогіки та їх реалізація в грецькому освітньому просторі // Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2009. № 3. С. 154-160.
5. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України, 2004. 804 с.
6. Андрущенко В. П. Методологічні орієнтири сучасної філософії освіти // Філософія і методологія вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол.: В. Андрущенко, М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.]. Київ : Педагогічна думка, 2011. С. 6-20.
7. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості її реалізації у системі освіти України // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. 2010. № 4 (39). С. 5-16.
8. Анциферова Л. И. Психология развития и формирования личности // Психология личности в трудах отечественных психологов : хрестоматия. Санкт-Петербург : Питер, 2002. С. 207-212.
9. Баженова І. В. До проблеми змісту іншомовної освіти на сучасному етапі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2009. Вип. 44. С. 84-87.
10. Балл Г. А. Психология в рациогуманистической перспективе. Избранные работы. Киев : Изд-во «Основа», 2006. 408 с.
11. Баткин Л. М. Итальянский гуманистический диалог XV века // Из истории культуры средних веков и Возрождения. Москва : Наука, 1976. С. 175-221.
12. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: монографія. Рівне : РДГУ, Видавець Олег Зень, 2009. 470 с.
13. Безкоровайна О. В. Формування миролюбної позиції підлітка в системі роботи учнівських об'єднань : методичний посібник. Рівне : РДГУ, 2005. 186 с.
14. Бекірова Л. С. Регулятивно-креативна функція традиції в етнокulturі (на матеріалі досвіду кримськотатарського народу) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія культури». Сімферополь, 2004. 20 с.

15. Бекон Ф. Сочинения: В 2 т.: Т.1: «О достоинстве и приумножении наук»; [пер., сост. А. Л. Субботина]. Москва : Мысль, 1972. 590 с.
16. Бекон Ф. О путешествиях / [пер., сост. А. Л. Субботина // Сочинения в 2 т.: Т.2: «О путешествиях. Об искусстве властвовать». Москва : Мысль, 1972. 582 с. (Серия «Философское наследие»).
17. Белик А. А. Изменение состояния сознания как междисциплинарная область исследований // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / под ред. А. А. Белика. Москва : Смысл, 2001. С. 523-545.
18. Бергсон А. Два источника морали и религии / [пер. с фр., примеч. А. Б. Гофмана]. Москва : Канон, 1994. 384 с.
19. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн.: Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
20. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн.: Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 2003. 344 с.
21. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
22. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності : наук. видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
23. Бех І. Д. Виховання у дітей вміння жити в мирі та злагоді // Освіта України. 1999. № 33-34. С. 5-6.
24. Бех І. Д. Міжкультурна взаємодія в особистісному розвитку вихованця // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Міжкультурний діалог у сучасній освіті»], (м. Київ, 11 листопада 2008 р.). Київ : Видавець СПД Цудзинович, 2009. Т. 1. 96 с.
25. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
26. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2000. 97 с.
27. Бех І. Д. Сучасне виховання: інноваційні горизонти // Завуч. 2008. № 22 (352). С. 4-33.
28. Библер В. С. Замыслы. Москва : РГГУ, 2002. 1184 с.
29. Библер В. С. Культура. Диалог культур // Вопросы философии. 1989. № 6. С. 31-43.
30. Библер В. С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. 440 с.
31. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность. Москва : Знание, 1990. 62 с.
32. Библер В. С. От наукознания – к логике культуры. Два философских введения в XXI век. Москва : Политическое издательство, 1990. 413 с.
33. Библер В. С. Философско-психологические предположения школы диалога культур. Москва : Прогресс, 1998. 312 с.
34. Бицилли П. М. Салимбене: Очерки итальянской жизни XIII века. Одесса : Техник, 1916. 389 с.

35. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності» / Рада Європи; Міністерство культури і туризму України. Київ : Оранта, 2010. 72 с.
36. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2008. 20 с.
37. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія. Київ : ІЗМН, 1997. 192 с.
38. Блаженный А. Лаврентию о вере, надежде и любви. Творения / [Еремеев С. И. (сост. и подг. текста)]. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. Т. 2. С. 5-76.
39. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
40. Болтівець С. І. Культурно-етнічні виміри соціальної психогієни // Матеріали науково-практичної конференції [«Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування»], (12 травня 2005 р., Черкаси) / [ред. кол.: В. В. Москаленко, Н. І. Кривоконь, Н. М. Дембицька]. Київ : Фенікс, 2005. С. 18-26.
41. Бромлей Ю. Этносы и этнические процессы как предмет исследования // Этнические процессы в современном мире. Москва : Наука, 1987. С. 3-15.
42. Буркало Н. І. Адаптація та акультурація мігрантів до нових умов життя // Актуальні проблеми психології. Київ : Главник, 2008. Ч.5. С. 63-72.
43. Буркут І. Г. Динаміка міжетнічних відносин в Чернівецькій області на сучасному етапі (за матеріалами соціологічних опитувань та періодичної преси 2002-2003 років) // Буковинський журнал. 2004. № 1. С. 87-95.
44. Буркут І. Регіональні традиції міжетнічного спілкування і перспективи подолання негативних етностереотипів // Матеріали Міжнародної наукової конференції [«Етнічні взаємини на території Єврорегіону «Верхній Прут»], (м. Чернівці, 8-9 червня 2001 р.) / Буковинський політологічний центр та Карінтійський інститут національних меншин; [під ред. А. Круглашова, К. Андервальда, Г. Валентина]. Чернівці : Букрек, 2004. С. 333-344.
45. Бьюдженталь Д. Искусство психотерапевта. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 304 с.
46. Ващенко Г. Твори в 5 т. Т.5: Хвороби в галузі національної пам'яті / упор. А. Погрібний. Київ : Школяр, 2003. 335 с.
47. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1977. Кн. 2. 192 с.
48. Вершиловский С. Г. Ценностные ориентации советских и американских учителей // Педагогика. 1991. № 3-4. С. 102-106.
49. Виховання у школярів міжнаціональної толерантності в позаурочній діяльності / [К. О. Журба, О. М. Доукуїна, І. М. Шкільна] // Класний керівник. 2012. № 3-4 (111-112). 47 с.
50. Виховуємо громадян-патріотів України : науково-методичний посібник / авт. кол.; за заг. ред. К. І. Чорної. Черкаси : Вид-во ЧОІПОПП, 2011. 272 с.

51. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження: аналітичний звіт / Міжнародний Благодійний Фонд «Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики»; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. Київ : Таксон, 2012. 54 с.

52. Гайсина Л. Ф. Формирование готовности студентов вуза к общению в мультикультурной среде : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». Оренбург, 2003. 20 с.

53. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне : Волинські обереги, 2012. 192 с.

54. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2008. 20 с.

55. Гулинская Е. А. Ценности индивидуализма и коллективизма в организационной культуре современной России : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 22.00.06 – «Социология культуры, духовной жизни». Ставрополь, 2009. 171 с.

56. Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего средневековья и начала нового времени : сб. науч. трудов / под ред. К. И. Салимовой, Б. Г. Безролгова. Москва : Изд-во АПН СССР, 1990. 220 с.

57. Гуревич П. С. Культурология: учебное пособие. Москва : Омега-Л, 2010. 427 с.

58. Гущина О. В. Кроскультурні аспекти гендерних особливостей емоційних реакцій особистості у стресогенних ситуаціях (українська проблематика) // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С. Д. Максименка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. Вип. 7. С. 147-155.

59. Данилюк І. В. Етичні відмінності й культура // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / [за ред. С. Д. Максименка., М.-Л. А. Чени]. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. Т. IX. Ч. 3. С. 69-78.

60. Данильчук Л. О. Толерантність як складова сучасних глобалізаційних процесів // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції [«Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя»], (15-16 травня 2008 р.) / редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа та ін. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. С. 38-40.

61. Декларация принципов толерантности. URL: http://www.conventions.ru/view_base.ph?id=633

62. Державний комітет статистики України. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур'єр. 2002. № 244. 28 груд. С. 11-12.

63. Диалог культур в воспитании толерантности учащихся : сб. научных трудов / [сост. Д. В. Польш, Т. Г. Мельник, А. В. Фоменко]. Москва : ИХО РАО, 2010. 206 с.

64. Дильтей В. Категории жизни // Вопросы философии. 1995. № 10. С. 129-143.

65. Дильтей В. Описательная психология / пер. с нем. Е. Д. Зайцевой; под ред. Г. Г. Шпета. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 160 с.
66. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: книга для вчителя / за ред. В. В. Андрієвської, Г. О. Балла, А. Г. Волинця та ін. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.
67. Драгоманов М. Вибрані праці: [у 3 т, 4 кн.] / ред. В. П. Андрущенко та ін. Київ : Знання України. Т. 1, Кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія / упор. В. Ф. Погребенника. 2007. 272 с.
68. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку / за заг. ред. В. П. Андрущенко. Київ : Педагогічна преса, 2006. 208 с.
69. Ефремов А. А. Педагогические условия влияния культурной среды вуза на формирование нравственных ценностей студентов: В контексте мультикультурного образования : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2006. 239 с.
70. Євтух В. До проблеми визначення поняття «етнічна меншина» // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. Київ : ІНТЕЛ, 1994. С. 14-29.
71. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти : наук.-метод. вид.; Нац. техн. ун-т України «КПІ». Київ : Політехніка, 2003. 195 с.
72. Журба К. О. Виховання дітей в юнацькому віці // Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 89-90.
73. Журба М. А. Підготовка вчителів історії в Україні: виклики та перспективи // Історія України. 2009. № 35 (627). С. 9-15.
74. Захаренко О. А. Слово до нащадків. Київ : СПД Богданова А. М., 2006. 216 с.
75. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України : навч.-метод. вид. / Нац. техн. ун-т України «КПІ». Київ : НТУУ КПІ, 2006. 543 с.
76. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии (Париж, 1991). Москва : Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. 224 с.
77. Зязюн І. А. Аксиологічні критерії вікової психології // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. праць. Київ-Полтава : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. Вип. 5. С. 21-42.
78. Иванова Н. Л. Межкультурная адаптация студентов // Вопросы психологии. 2006. № 5. С. 90-100.
79. Илюшин Л. С. Методология и методика кросс-культурного исследования образовательной мотивации современных школьников : дисс. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». Санкт-Петербург, 2004. 368 с.
80. История социологии в Западной Европе и США / под. ред. Г. В. Осипова. Москва : Норма, 2001. 576 с.
81. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 2002. 656 с.

82. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2004. 720 с.
83. Кабатченко М. В. Педагогика мира: постановка проблемы, ее обоснование // Советская педагогика. 1989. № 1. С. 132-137.
84. Калисецкая И. В. Кросс-культурные аспекты гуманизации в образовании // Кримські педагогічні читання : матеріали Міжнар. наук. конф. 12-17 вересня 2001 р. / за ред. С. О. Сисоєвої, О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», 2001. С. 168-172.
85. Кальной И. И. Философия : учебник. Симферополь : Бизнес-Информ, 2004. 448 с.
86. Кант И. Метафизика нравов. Немецкая классическая философия : в 2 т.: Т.1: Право и свобода. Москва : Эксмо-Пресс; Харків : Фолио, 2000. 784 с. (Серия «Антология мысли»).
87. Катаока Х. Художня модифікація культу предків в українському та японському фольклорі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Київ, 2006. 166 с.
88. Кауненко И. И. Психологические особенности межэтнического восприятия подростками друг друга (из опыта национально-смешанных семей) // Этническая мобилизация и межэтническая интеграция / сост. и отв. ред. М. Н. Губогло. Москва : ЦИМО, 1999. С. 130-135.
89. Квицаридзе М. Пособие для начинающих тренеров. Тбилиси : ООО «Сиеста», 2004. 34 с.
90. Кейда Ф. Ф. Відображення національно-визвольничих змагань українського народу у фольклорі про Гайдамаччину : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика». Київ, 1996. 25 с.
91. Киричок В. А. Гуманне ставлення до дитини : методичний посібник для вчителів. Київ : ТОВ «Інфодрук», 2004. 132 с.
92. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України. Київ, 2003. 338 с.
93. Козелецкий Ю. Человек многомерный: психологическое эссе. Київ : Либідь, 1991. 288 с.
94. Колесин И. Д. Моделирование регуляции межэтнического восприятия // Психологический журнал. 1997. Т. 18. № 4. С. 118-122.
95. Колосовская Т. А. Формирование кросс-культурной компетентности будущих учителей : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования». Челябинск, 2006. 195 с.
96. Колток Л. Використання інтерактивних методів в управлінській діяльності // Сучасні шкільні технології. Ч. 2 / упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. [2-е вид., стереотипне]. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 10-19.
97. Комолов С. Б. Современные процессы развития американской партийной системы // США: Экономика, политика, идеология. 1990. № 3. С. 13-20.
98. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1980. 192 с.

99. Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. Москва : Академия, 1988. 335 с.
100. Конвенція ООН про права дитини. Київ : ТМ Прінт Ікс Прес, 1999. 32 с.
101. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.
102. Конт О. Дух позитивной философии. Санкт-Петербург : С.-Петербур. философское общество, 2001. 162 с.
103. Концепція національного виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7-13.
104. Крейбер А. Ј. Избранное: Природа культуры. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 1008 с. (Серия «Культурология. XX век»).
105. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 186 с.
106. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Т-во «Знання» України, 2010. 520 с.
107. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с.
108. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації // День. 2011. № 42-43. С. 6.
109. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації // Політичний менеджмент. 2003. № 3. С. 43-55.
110. Кривицька О. Чинники національної толерантності та ідентичності: регіональна специфікація // Наукові записки : зб. наук. праць. Вип. 33. Київ : ІПіЕНД, 2007. С. 65-75.
111. Крисаченко В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри : монографія. Київ : НІСД, 2005. 368 с.
112. Крылова Н. Б. Культурология образования. Москва : Народное образование, 2000. 272 с.
113. Крюков В. В. Феномен ценностей в культуре // Философия и ее место в культуре : сб. науч. тр. / АН СССР, Сиб. отд., Ин-т ист., филолог., философ.; [отв. ред. О. А. Донских, А. Н. Кочергин]. Новосибирск: Наука, 1990. С. 34-42.
114. Кудрявцев В. Т. На путях к вершинно-глубинной психологии // Вопросы психологии. 2006. № 5. С. 113-125.
115. Курбанклычев Т. Социально-политические и нравственно-эстетические взгляды Довлетмамеда Азади / АН ТССР, Отд. философии и права. Ашхабад : Ылым, 1989. 96 с.
116. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. для поглибл. вивч. студентами проблем політології / М-во освіти і науки України, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 274 с.
117. Кучерявий О. Г. Професійне самовиховання у вищій школі : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2010. 200 с.

118. Кцоева Г. У. Этнические стереотипы в системе межэтнических отношений: автореф. дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.05 – «Социальная психология». Москва, 1985. 24 с.
119. Ладиченко Т. Базова підготовка вчителів історії до роботи в полікультурному середовищі // Історія України. 2009. № 35 (627). С. 1-8.
120. Лебедева Н. М. Новая русская диаспора: социально-психологический анализ. Москва : Изд-во РАН, 1997. 333 с.
121. Лебедева Н. М. Социально-психологические факторы этнической толерантности и стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России // Психологический журнал. 2003. Т. 24. № 5. С. 31-44.
122. Липпман У. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчуновой. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
123. Локк Дж. Послание о веротерпимости. Сочинения : в 3 т.: Т.3. Москва : Госполитиздат, 1988. С. 91-134.
124. Лотце Р. Г. Микрокосм: мысли о естественной и бытовой истории человечества. Опыт антропологии / пер. Е. Корша. Москва : Солдатенков, 1866. 509 с.
125. Майерс Д. Социальная психология; пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 752 с.
126. Максименко С. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект // Педагогічні інновації у фаховій освіті : зб. наукових праць / ред. М. І. Кляпп, С. Г. Борзенко, Є. А. Іванченко та ін. Вип.3. Ужгород : ЗабДУ, 2012. С. 8-19.
127. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2004. 384 с.
128. Манолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 736 с.
129. Маслоу А. Мотивация и личность; пер. с англ. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
130. Мацик К. В. Крос-культурна комунікація в освітньому сегменті інформаційного суспільства : дис. ... канд. наук: спец. 09.00.10 – «Філософія освіти». Київ, 2007. 191 с.
131. Мацумото Д. Психология и культура. Санкт-Петербург : Прайм-Евронек, 2002. 416 с. (Серия «Психологическая энциклопедия»).
132. Ментальные характеристики современной студенческой молодежи / [Ситаров В., Шутенко А., Шутенко Е.] // Alma Mater. 2007. № 7. С. 13-18.
133. Мёрдок Дж. П. Общий знаменатель культур // Культурология. 2005. № 1. С. 34-202.
134. Мёрдок Дж. П. Фундаментальные характеристики культуры // Антология исследований культуры: Т.1. Интерпретация культуры. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. С. 49-57. (Серия «Культурология. XX век»).
135. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта школярів у Великій Британії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. С. 29-31.
136. Мошняга В. Молдово-румыно-украинские еврорегионы: реальность и ожидания // Матеріали Міжнародної наукової конференції [«Регіони Східної Євро-

пи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки»], (Чернівці, 18-19 вересня 2000). Чернівці : Букрек, 2000. С. 155-168.

137. Мясищев В. Н. Психология отношений. Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. 356 с.

138. Надолішній П. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. (Теоретико-методологічний аналіз) : монографія. Київ, Одеса : Вид-во УАДУ; Астропрінт, 1999. 304 с.

139. Новые технологии воспитательного процесса / [Н. Е. Щуркова, В. Ю. Питюков, А. П. Савченко, Е. А. Осипова]. Москва : Новая школа, 1994. 112 с.

140. Огнев'юк. В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спеціальність: 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії», Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 48 с.

141. Олинець Т. В. Диагностика сформированности кросскультурных ценностей у студентов высших педагогических учебных заведений // Socialne posolstvo Jana Pavla II pre dnešny svet «Univerzita ako miesto dialogy»: Zbornik z medzinarodney vedeckej konferencie, 29-30 aprila 2014 v Poprade / red. A. Lisnik, V. Porada. Ružomberok : Verbum, 2014. S. 667-674.

142. Олинець Т. В. Виховання кросскультурних цінностей у молоді // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2011. Вип. 7. С. 85-89.

143. Олинець Т. В. Зміст, форми і методи формування кросскультурних цінностей у виховній роботі вищих педагогічних навчальних закладів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / за ред. І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, Ж. В. Петрочко та ін. Кіровоград : ІМЕКС-ЛТД. 2014. Вип.18. Кн. 2. С. 61-68.

144. Олинець Т. В. Підготовка викладачів та кураторів студентських груп до реалізації процесу формування кросскультурних цінностей у студентів у виховній діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Кіровоград : ІМЕКС-ЛТД. 2013. Вип.17. Кн. 2. С. 53-62.

145. Олинець Т. В. Теоретичні основи виховання кросскультурних цінностей у молоді // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / за ред. В. К. Буряка. Кривий Ріг, 2011. Вип. 32. С. 436-444.

146. Олинець Т. В. Формування кросскультурних цінностей у молоді як наукова проблема // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. Вип.14. Кн. 2. С. 77-87.

147. Олинець Т. В. Формування кросскультурних цінностей у молоді як педагогічна проблема // Традиції та новації сучасної освіти в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 квітня 2013 р.). Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. С. 190-194.

148. Палаткина Г. В. Этнопедагогические факторы мультикультурного образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. – «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2003. 37 с.

149. Патраш Е. Вопрос защиты прав национальных меньшинств во взаимоотношениях Украины, Румынии и Республики Молдова // Матеріали міжнародної наукової конференції [«Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин»], (м. Чернівці, 16-17 травня 2001 р.). Чернівці : Букрек, 2002. С. 318-333.

150. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Львів : Кальварія, 2001. 128 с.

151. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.

152. Попова Д. А. Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації в сучасних умовах : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 – «Теорія і методика виховання». Рівне, 2001. 214 с.

153. Психологический словарь «ПЛАНЕЯ». URL: http://planey.ru/dic/c/c_98.htm

154. Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. 319 с.

155. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навчальний посібник / за ред. П. Кендзьора, О. Кісь, П. Вербицької та ін. Львів : ЗУКЦ, 2012. 332 с.

156. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». 66 сесія. Пункт 13, 27 липня 2013 р. URL: <http://daces-dds-ny.org/doc/ UNDOC/ CEN/ № 11/ 476/ 12/ PDF/ № 1147>

157. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / за ред. Джона Кіста; пер. з англ. Юхимович Н., Дитина Т. Львів : ЗУКЦ, 2008. 160 с.

158. Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди / пер. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. Київ : Основи, 1993. 319 с.

159. Роцупкин В. Г. Формирование кросс-культурной грамотности студентов в процессе обучения в педагогическом университете : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Самара, 2002. 218 с.

160. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. Кн.4 / за заг. ред. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. Чернівці : КП Вид-во «Чернігівські обереги», 2009. 328 с.

161. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ : СПД «Цудзинович», 2007. Т. I. 204 с.

162. Саксе М. Викладання історії у мультикультурному контексті: нові методи і підходи // Історія України. 2009. № 35 (627). С. 19-23.

163. Сисоєва С. О. Культурологічні концепти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. Т. 1: Загальна педагогіка та філософія освіти. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 78-94.

164. Сисоєва С. О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. Київ : Тов. Видавниче підприємство «Едельвейс», 2014. 400 с.

165. Сковорода Г. С. Твори : у 2-х т. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / ред.: Н. Ішина, О. Прицак, О. Мішанич та ін. Київ : АТ «Обереги», 1994. 528 с. (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства).

166. Сковорода Г. С. Твори : у 2-х т. Т.2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / ред.: Н. Ішина, О. Прицак, О. Мішанич та ін. Київ : АТ «Обереги», 1994. 480 с. (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства).

167. Смит А. Теория моральных чувств или Опыт исследования о законах, управляющих суждениями. Санкт-Петербург : И. И. Глазунов, 1895. 351 с.

168. Соколов А. В. Интеллектуально-нравственная дифференциация современного студенчества // Социологические исследования. 2005. № 9. С. 91-97.

169. Соколов А. В. Методы изучения ценностных ориентаций студенчества // Библиосфера. 2006. № 1. С. 40-42.

170. Солодка А. К. Кроскультурний інтегратор : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2014. 36 с.

171. Солодка А. К. Фасилітація кроскультурної взаємодії : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2014. 228 с.

172. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения. URL: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/25714/25793/>

173. Стефаненко Т. Г. Этнические стереотипы функции и свойства. URL: <http://psyfactor.org/lib/stereotype8.htm>

174. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. Москва : Институт психологии РАН, «Академический проект», 2003. 320 с.

175. Сухомлинська О. В. Про ідеї та підходи до виховання моральності: український погляд // Шкільний світ. 2015. № 4 (708). С. 4-20.

176. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Київ : Радянська школа. Т.1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості, Духовний світ школяра, Методика виховання колективу, 1976. 654 с.

177. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Київ : Рад. школа, 1988. 272 с.

178. Творчість та освіта в інтелектуальних пошуках та практиках сучасності: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (17-18 травня 2007 р., м. Київ) / уклад.: Б. В. Новіков, І. І. Федорова. Київ : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2007. 232 с.

179. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 1996. 185 с.

180. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників: соціально-комунікативний аспект : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2009. 308 с.

181. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза / [Коржуев А. В., Кудзиева Н. О., Попков В. А.] // Педагогика. 2003. № 5. С. 44-49.

182. Толстоухов А. Людська особистість за доби глобалізації: імперативи і перспективи // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць : в 5 т.

Т. 2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 278-289.

183. Томчук М. І. Проблеми формування професіоналізму та моральності молоді у сучасних умовах // Нові технології навчання. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції [«Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах»], (Київ–Вінниця, 30-31 жовтня 2009 р.). Спецвипуск № 58, Ч. 1. Київ–Вінниця : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 2009. С. 46-50.

184. Тузлукова В. И. Международная педагогическая терминология: Теория, практика, перспективы : дисс. ... докт. филологических наук : спец. 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Ростов-на-Дону, 2002. 323 с.

185. Україна на шляху до Європи / упоряд.: Володимир Шкляр, Андрій Юричко. Київ : Етнос, 2006. 494 с.

186. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. / заг. ред. В. Столетов. Київ : Радянська школа, 1983. Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки / упор. Е. Д. Дніпров; ред. О. І. Пискунов. 488 с.

187. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. / заг. ред. В. Столетов. Київ : Радянська школа, 1983. Т.2: Проблеми російської школи. / упор. Е. Д. Дніпров; ред. О. І. Пискунова. 359 с.

188. Філіпчук Г. Г. Націєтворчість освіти : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2014. 400 с.

189. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 224 с.

190. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : АСТ-Москва, 2009. 300 с.

191. Фромм Э. Психологический анализ и этика. Москва : Республика, 1993. 415 с.

192. Хаймер Дж. Як підготувати вчителів до роботи в мультикультурному класі // Історія України. 2009. № 35 (627). С. 16-18.

193. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 208 с. (Серія «Альма-матер»).

194. Чайка І. Ю. Інформаційна єдність світової спільноти: соціально-філософський аналіз // Гілея: Науковий вісник : [зб. наук. праць / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Українська Академія Наук]. Київ : ВІР УАН, 2010. Вип. 39. С. 208-214.

195. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.

196. Школа життєтворчості особистості : науково-методичний збірник / [ред. кол. : В. М. Доній, Г. М. Несен, І. Г. Єрмаков та ін.]. Київ : ІСДО, 1995. 480 с.

197. Шпенглер О. Закат Европы в 2-х т. Москва : Мысль. Т. 1. Образ и действительность. 671 с.

198. Шпенглер О. Закат Европы в 2-х т. Москва : Мысль, 1998. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. 609 с.

199. Шулындін Б. П. Российский менталитет в сценариях перемен // СОЦИС. 1999. № 12. С. 24-34.

200. Шустова Ю. И. Цикл часов общения «Развитие навыков анализа у старшеклассников» // Классный руководитель. 2006. № 2. С. 32-57.

201. Эфендиев А. Г. Московское студенчество 1995-2000 гг.: социальная ситуация, тенденции; перспективы // Мир России. 2004. Т. XIII. № 1. С. 146-182.

202. Эфендиев А. Г. Московское студенчество в период реформирования российского общества // Социологические исследования. 1997. № 9. С. 41-56.

203. Эфендиев Д. И. Некоторые этнопсихологические особенности отношений к родителям (Опыт кросскультурного исследования) : дисс. ... канд. псих. наук : спец.: 19.00.01 – «Общая психология, история психологии». Санкт-Петербург, 1996. 140 с.

204. Юнг К. Г. О современных мифах. Москва : Изд-во АСТ, 1994. 384 с.

205. Юрас І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 64 с.

206. Юркевич П. Д. Идеи и факты из истории педагогики. По поводу сочинения Л. Н. Модзалевского. Очерки истории воспитания и обучения // Журнал Министерства народного просвещения. 1870. № 9. С. 1-41.

207. Юркевич П. Д. Сердце и его значение въ духовной жизни челоуѣка, по учению Слова Божія // Труды Киевской Духовной Академіи. 1860. № I. С. 63-113.

208. Юркевич П. Д. Чтения о воспитании. Москва : Изд-во Н. Чепелевского, 1865. 272 с.

209. Ягупов В. В. Студент как субъект учебной деятельности // Нові технології навчання. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції [«Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах»], (Київ–Вінниця, 30-31 жовтня 2009 р.). Спецвипуск № 58, Ч.1. Київ–Вінниця : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 2009. С. 32-39.

210. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Recomandarea 1201 (1993) privind un protocol adițional la Convenția europeană a drepturilor omului, privind drepturile minorităților naționale // Patraș E. Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova: statutul juridic. Cernăuți : Ed. Alexandru cel Bun, 1999. P. 256-260.

211. Banks J. Multicultural education: issues and perspectives / 3rd ed. Boston : Allyn & Bacon, 1997. 446 p.

212. Baudry P. French and Americans, The Other Shore / Translation by Jean-Louis Morhange. French : Les Frenchies Inc. Berkeley, 2005. 277 p.

213. Bennett C. Comprehensive multicultural education: theory and practice / ed. by Christine Bennett. 4th ed. MA : Allyn & Bacon, 1999. 440 p.

214. Berry J. W. Immigration, acculturation and adaptation // Applied psychology: An international review. 1997. Vol. 46 (1). P. 5-68.

215. Camilleri C. Interculturality. URL: http://www.geoeco.ulg.ac.be/lmg/articles/intercult_en.html

216. Concetta S. Conflicts of Culture and Diversity of Norms. URL: <http://www.unifr.ch/ipg/sitecrt/ARIC/XeCongres/auteurs/Concetta.html>

217. Cross-cultural psychology: Research and applications / [Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R.]. Cambridge etc. Cambridge University Press, 1992. 248 p.

218. Cross-cultural training across the individualism and collectivism divide / [H. C. Triandis, R. W. Brislin, C. H. Hui] // International Journal of Intercultural Relations. 1988. № 12. P. 269-289.

219. Davidman L. Teaching with a multicultural perspective: a practical guide / N.Y. : Longman, 1997. 268 p.

220. Dorfmann P. W. Dimensions of national culture and effective leadership patterns: Hofstede revisited // Advances in international comparative management. 1988. Vol. 3. P. 127-150.

221. Edukacja dla interkulturowości / pod. red. S. Kaczor i T. Sarleja. Warszawa : Radom, 2009. 226 s.

222. Galton M. Handbook of Primary Education. The Council of Europe / University of Liverpool : David Fulton Publishers. Strassbourg, 1998. 529 p.

223. Giroux H. A. Border Pedagogy and the Politics of Postmodernism // Social Text. 1991. № 28. P. 51-67.

224. Gofron A., Struktura metodologiczna pedagogiki kultury // Pedagogika kultury / red. Gajda J. Lublin : UMCS 1998. S. 285-293.

225. Headley J. M. The problem with multiculturalism: The uniqueness and universality of Western civilization. New Brunswick : Transaction Publishers, 2012. 342 p.

226. Heckmann F. Etnische Minderheiten, Volk und Nation. Sociologie inter-ethnischer Beziehungen. Stuttgart, 1992. S. 53-67.

227. Heller T. Modernity, membership, and multiculturalism // Stanford Humanities Review. Vol. 5.2. 1997. P. 2-69.

228. Honigman J. Culture and Personality. New York : Harper and Brothers Publishers, 1959. 250 p.

229. Joint Master in Teacher Education Curriculum Framework 2009 / 2010 / J. F. (Jan Folkert) Deinum (ed.); European Commission. Barcelona : JoMITE Group, 2009. 43 p.

230. Kroeber A. L. Culture: A Critical Review of Concept and Definition. New York : Random House, 1954. 268 p.

231. Multicultural Education: issues, policies and practices / ed. by F. Salili, R. Hoosain. Greenwich : Information Age Publishing Inc., 2001. 326 p.

232. Multicultural Education: The Interminable Debate / ed. by S. Modgil, G. Verma, K. Mallick, C. Modgil. Philadelphia : The Falmer Press, 1996. 338 p.

233. Murdock G. P. Standard Cross-Cultural Sample // Ethnology. 1969. Vol. 8. P. 329-369.

234. Nikitorowicz J. Młodeż pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości. Białostok : TRANS HUMANA, 2000. 206 s.

235. Olynets T. State of formation of cross-cultural values of youth in higher educational institutions // KELM: scientific issues of knowledge, education, law and man-

agement / Fundacja Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO. № 1 (5). 2014. P. 151-162.

236. Radcliffe-Brown A. R. Structure and function in primitive society: Essays and addresses. London : Free Press, 1965. 354 p.

237. Rochefort H. W. French Toast: An American in Paris Celebrates the Mad-denying Mysteries of the French. New York : St. Martin's Griffin, 2010. 224 p.

238. Sautet M. Un Café pour Socrate. Paris : Robert Laffont, 1995. 324 p.

239. Tatum B. Talking about race, learning about racism: The application of racial identity development theory in the classroom // Harvard Education Review. 1992. № 62 (1). P. 1-24.

240. The International Basis for Intercultural Education Including Anti-Racist and Human Rights Education / P. Batelaan, F. Coomans. 2-nd Edition. International Association for Intercultural Education (IAIE) in cooperation with UNESCO International Bureau of Education (IBE) and the Council of Europe, 1999. 39 p.

241. The wording and translation of research instruments / [Brislin R. W., Lonner W. J., Berry J. W. (Eds.)] // Field methods in cross-cultural research. Beverly Hills, CA : Sage, 1986. S. 137-164.

242. Triandis H. C. Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-in-group relationship // J. Pers. And Soc. Psychol. 1988. № 54. P. 323-380.

243. Triandis H. C. The many dimensions of culture // Academy of Management Executive. 2004. Vol. 18(1). P. 88-93.

244. Walzer M. On Tolerance. New Haven and London : Yale University Press, 1997. 185 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОГРАМА СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА РЕАЛЬНИМИ ПРОЯВАМИ ВИХОВАНOSTІ КРОСКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

I. Спостереження за динамікою **ставлення** до:

- ✓ **рідної культури, історії та рідної мови** – чи любить і цікавиться історією, культурою та традиціями, шанує рідну мову, чи намагається збагатити коло знань та власний світогляд у цьому напрямі, з якою культурою себе ідентифікує, чи виявляє ціннісне ставлення до своєї культури (самостійно чи за рекомендаціями викладача, куратора групи);
- ✓ **культурних** особливостей інших етносів, що входять до складу української нації: стійкий інтерес до культурних особливостей інших народів, бажання поглибити свої знання про традиції, життя, вірування, мову, історію. Чи виявляє ціннісне ставлення до іншої культури (постійне, ситуативне, відсутнє; самостійно виявляє бажання чи робить це за дорученням викладача);
- ✓ поглиблення знань про основи **кроскультурних** відносин в Україні (постійний інтерес, ситуативний, відсутній).

II. Спостереження за динамікою розвитку **вмінь і навичок взаємодії** студентів у кроскультурному середовищі:

- ✓ навичок **діалогічності** (чи вміє слухати і чути, чи вміє чітко висловлювати свої думки, відкрито виражати свої почуття без звинувачень на адресу інших; чи адекватно реагує на оцінки інших людей; чи вміє просити про послугу або допомогу; чи вміє розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей та ставити себе на їхнє місце, чи вміє висловити це розуміння та зважати на почуття інших людей, допомагати і підтримувати у незнайомому культурному середовищі);

- ✓ навичок **комунікативної культури** (чи вміє адекватно сприймати себе, дотримуватися оптимальної дистанції у стосунках з іншими людьми; чи вміє визначати межі припустимої поведінки, уникати негуманних її форм; чи намагається попереджувати ситуації, які викликають емоційну напруженість у відносинах представників різних етносів; чи вміє розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів; чи вміє розв'язувати конфлікти поглядів на основі толерантності; чи намагається розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою переговорів; чи вживає шанобливі слова у спілкуванні з представниками своєї і чужої культури);
- ✓ навичок **рівноправ'я** (чи ставиться до інших як рівноправних партнерів, чи вміє налагоджувати активну взаємодію, організовувати спільну діяльність з однолітками; чи визнає право партнерів на власну позицію, чи підтримує, допомагає їм; чи адекватно оцінює свої здібності та свій внесок у спільну діяльність);
- ✓ навичок **саморегуляції** поведінки та контролю за власними вчинками у контексті гуманних відносин (проявляються постійно – ситуативно – не проявляються).

III. Спостереження за динамікою проявів **толерантності** особистості студента у сфері кроскультурної взаємодії (проявляються постійно – ситуативно – не проявляються):

- ✓ визнання, сприйняття, повага і розуміння багатого розмаїття культур поліетнічного суспільства, форм самовираження та самовиявлення людської особистості;
- ✓ здатність взяти на себе вину за можливі наслідки власних дій у сфері кроскультурних відносин;
- ✓ вміння не тільки осмислити наслідки своїх дій, а й емоційно на них реагувати;
- ✓ готовність керувати своїми діями, свідомо регулювати свою поведінку у міжетнічних відносинах з позиції гуманізму та загальнолюдських цінностей;
- ✓ дружби і товариськості як взаємної симпатії, прихильності один до одного, що базуються на взаємній довірі, відданості, спільності інтересів, ідей, мети;
- ✓ тактовності як почуття міри, яке підказує правильний підхід до представників іншої етнокультури, делікатність у ставленні до інших лю-

дей, вміння вибрати правильний підхід до людини, знайти міру вимог до неї, міру прощення, уваги.

- ✓ щирого переживання емоційного стану іншого, здатності розділити його почуття і настрій, вміння поставити себе на місце іншого.
- ✓ прояв негативних якостей в аспекті кроскультурної взаємодії: агресивності, нетерпимості, зверхності, меншовартісності, що проявляються часто – епізодично – не проявляються.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ КРОСКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейського вищої освіти та можливості її реалізації у системі освіти України // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. 2010. №4 (39). С. 5-16.
2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України, 2004. 804 с.
3. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2000. 97 с.
4. Бромлей Ю. Этнос и этнические процессы как предмет исследования // Этнические процессы в современном мире. Москва : Наука, 1987. С. 3-15.
5. Буркут І. Г. Динаміка міжетнічних відносин в Чернівецькій області на сучасному етапі (за матеріалами соціологічних опитувань та періодичної преси 2002-2003 років) // Буковинський журнал. 2004. № 1. С. 87-95.
6. Виховання у школярів міжнаціональної толерантності в позаурочній діяльності / [К. О. Журба, О. М. Докукіна, І. М. Шкільна] // Класний керівник. 2012. № 3-4 (111-112). 47 с.
7. Диалог культур в воспитании толерантности учащихся : сб. научных трудов / [сост. Д. В. Польш, Т. Г. Мельник, А. В. Фоменко]. Москва : ИХО РАО, 2010. 206 с.
8. Євтух В. До проблеми визначення поняття «етнічна меншина» // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. Київ : ІНТЕЛ, 1994. С. 14-29.
9. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 186 с.
10. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації // Політичний менеджмент. 2003. № 3. С. 43-55.
11. Кучерявий О. Г. Професійне самовиховання у вищій школі : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2010. 200 с.
12. Манолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 736 с.
13. Мацумото Д. Психология и культура. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2002. 416 с. (Серия «Психологическая энциклопедия»).

14. Мёрдок Дж. П. Фундаментальные характеристики культуры // Антология исследований культуры. Т.1: Интерпретация культуры. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. С. 49-57. (Серия «Культурология. XX век»).
15. Надолішній П. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. Теоретико-методологічний аналіз) : монографія. Київ, Одеса : Вид-во УАДУ; Астропрінт, 1999. 304 с.
16. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Львів : Кальварія, 2001. 128 с.
17. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навчальний посібник / за ред. П. Кендзьора, О. Кісь, П. Вербицької та ін. Львів : ЗУКЦ, 2012. 332 с.
18. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. Москва : Институт психологии РАН, «Академический проект», 2003. 320 с.
19. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : АСТ-Москва, 2009. 300 с.
20. Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва : Республика, 1993. 415 с.
21. Хаймер Дж. Як підготувати вчителів до роботи в мультикультурному класі // Історія України. 2009. № 35 (627). С. 16-18.
22. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник. Київ : Академ-видав, 2012. 208 с. (Серія «Альма-матер»).
23. Юнг К. Г. О современных мифах. Москва : Изд-во АСТ, 1994. 384 с.

**СПИСОК ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ,
У ЯКИХ ПОРУШУЄТЬСЯ ПРОБЛЕМА КРОСКУЛЬТУРНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ**

1. Бичер-Стоу Г. Хижина дяди Тома. Київ : Веселка, 1983. 367 с.
2. Кіплінг Р. Мауглі. 3 Книги Джунглів : повість-казка / упор. Є. Федорів. Львів : Червона Калина, 2007. 240 с.
3. Корчак Я. Король Матіуш Перший: повість-казка для сер. шк. віку. Київ : Національний книжковий проект, 2010. 479 с. (Серія «Дитячий світовий бестселер»).
4. Назарук О. Роксоляна : історична повість. Київ : Школа, 2008. 386 с. (Серія «Україна крізь віки»)
5. Сент-Екзюпері А. Маленький принц / пер. Л. Кононовича. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. 96 с.
6. Теру П. По рельсам поперек континентов. Все четыре стороны. Москва : Pulsen, 2008. 240 с.
7. Ханлайн Р. Чужая в чужой стране : фантастический роман. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 604 с.
8. Шрайбер М. Принцы в изгнании / пер. с англ. О. Мяотс. Москва : О.Т.Н., 2002. 323 с.
9. Baudry P. French and Americans. The Other Shore / Translation by Jean-Louis Morhange. French: Les Frenchies Inc., Berkeley, 2005. 277 p.
10. Rochefort H. W. French Toast: An American in Paris Celebrates the Maddening Mysteries of the French. New York : St. Martin's Griffin, 2010. 224 p.

ХУДОЖНІ ФІЛЬМИ З КРОСКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

1. Біле перо (Режисер: Михайло Ільєнко, 2012).
2. Боги мабуть зійшли з розуму (Режисер: Джеймі Ейс, 1980).
3. В диких умовах (Режисер: Шон Пенн, 2007).
4. Вверх по східцях, що ведуть вниз (Режисер: Роберт Маллігон, 1967).
5. Велика космічна подорож (Режисер: Валентин Селіванов, 1979).
6. Ганді (Режисер: Річард Аттенборо, 1982).
7. Зустрічі на Краю світу (Режисер: Вернер Херцог, 2013).
8. Індіана Джонс (Режисер: Стівен Спілберг, 1984-1989).
9. Іноземець (Режисер: Майкл Обловитц, 2003).
10. Кавказька полонянка (Режисер: Леонід Гайдай, 1966).
11. Лоуренс Аравійський (Режисер: Девід Лін, 1952).
12. Мистецтво мандрувати (Режисер: Томас Вилон, 2008).
13. Римські канікули (Режисер: Вільям Вайнер, 1954).
14. Сім років у Тибеті (Режисер: Жан Жак Ано, 1997).
15. Че Гевара: Щоденник мотоцикліста (Режисер: Вальтер Соллер, 2005).
16. Чужі в Америці (Режисер: Фред Севідж, Майкл Фреско, Лінда Мендоза, 2007-2008).
17. Штучний розум (Режисер: Стівен Спілберг, 2001).
18. 127 годин (Режисер: Денні Бойл, 2010).
19. A Map for Saturday (Режисер: Брук Сілва-Брейсі, 2008).
20. Welcome to India (Режисер: Том Бірд, 2012).

ЗМІСТ СПЕЦКУРСУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ «КРОСКУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Мета спецкурсу: формувати у студентів уявлення про діяльність вчителя у кроскультурному середовищі та знання про кроскультурні цінності, розвивати уміння і навички інноваційної педагогічної діяльності.

Завданнями спецкурсу є:

- визначити місце кроскультурних цінностей у педагогічній інноваційній діяльності;
- ознайомити студентів з передовим педагогічним досвідом і практикою кроскультурного виховання у школі;
- проаналізувати і охарактеризувати проблеми кроскультурного виховання школярів.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	НАЗВИ ЗАНЯТЬ	Аудиторні години		
		Всього	Лекції	Семінарські заняття
1.	Сучасний стан освіти в Україні та процеси її трансформації до Європейського простору	2	2	-
2.	Система освіти і виховання в Україні та інструменти європейського порівняння	2	2	-
3.	Програма міжнародної мобільності студентів	2	2	-
4.	Європейські стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні	2	2	-
5.	Кроскультурні цінності студентської молоді: чинники та мотиви	2	2	-
6.	Діяльність сучасного педагога у кроскультурному середовищі	2	2	-
7.	Сучасні методики і технології виховання кроскультурних цінностей у школярів	4	2	2
8.	Основні проблеми і помилки педагогів у вихованні кроскультурних цінностей	4	2	2
Всього:		20	16	4

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження : аналітичний звіт / Міжнародний Благодійний Фонд «Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики»; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. Київ : Таксон, 2012. 54 с.
2. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти : наук.-метод. вид.; Нац. техн. ун-т України «КПІ». Київ : Політехніка, 2003. 195 с.
3. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. нац. акад. наук України. Київ : [б. в.], 2003. 338 с.
4. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації // День. № 42-43. 2011. С. 6.
5. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта: посібник для школи / пер. з англ. Юхимович Н., Дитина Т. Львів : ЗУКЦ, 2008. 160 с.

Додаткова

6. Декларація принципів толерантності. URL: http://www.conventions.ru/view_base.ph?id=633
7. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. (За даними Держкомстату України).

Допоміжна

8. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / за ред. В. В. Андрієвської, Г. О. Балла, А. Г. Волинця та ін. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.
9. Диалог культур в воспитании толерантности учащихся : сборник научных трудов / сост. Д. В. Польш, Т. Г. Мельник, А. В. Фоменко. Москва : ИХО РАО, 2010. 206 с.
10. Иванова Н. Л. Межкультурная адаптация студентов // Вопросы психологии. 2006. № 5. С. 90-100.
11. Стефаненко Т. Г. Етнопсихология. Москва : Институт психологии РАН, «Академический проект», 2003. 320 с.
12. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навчальний посібник / за ред. П. Кендзьора, О. Кісь, П. Вербицької та ін. Львів : ЗУКЦ, 2012. 332 с.

БУКЛЕТ «КРОСКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ»

Кроскультурна комунікація в сучасних умовах є інструментом підвищення рівня особистісної культури, фахового рівня, конкурентоздатності української освіти.

Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка є тим навчальним закладом, де студенти активно оволодівають навичками взаємодії у кроскультурному середовищі.

Для чого потрібна кроскультурна комунікація?

- Кроскультурна комунікація є умовою існування у сучасному глобалізаційному світі.
- Для обміну інформацією, науковими і культурними здобутками.
- Сприяє подоланню бар'єрів і стереотипів, поступовому зникненню кордонів.
- Допомагає міжкультурній взаємодії.
- Формує планетарне глобальне мислення.

Що потрібно для успішної кроскультурної комунікації?

- Знання рідної мови і культури. Любов до України та всього українського.
- Інтерес до мови, культури, традицій інших народів.
- Занурення в культуру, вивчення її особливостей.
- Повага особистісної, людської, національної гідності представників інших культур.
- Дотримання законодавства, етикетних правил та норм.

Як готуються студенти до здійснення кроскультурної комунікації?

- Студенти ЗВО мають змогу ґрунтовно вивчати культуру країн ЄС (мову, історію, науку, культуру, мистецтво, фольклор) у навчальних курсах.
- Долучаються до дослідницької і пошукової роботи.
- Беруть участь у міжнародних проектах та студентських конференціях.

ПРИКЛАД КРОСКУЛЬТУРНОГО ІНТЕГРАТОРА

Батьки Олесі давно працюють у Варшаві. То й не дивно, що дівчина вирішила провести свої літні канікули у Польщі. Її вабила перспектива попрацювати у літній час, удосконалити польську мову, знайти нових друзів, побачити старовинний Краків, Лодзь, відкрити для себе світ польської культури. Тож дівчина з радістю занурилася у нове життя. Дівчина ретельно виконувала свою роботу, намагаючись зробити навіть більше, ніж від неї вимагали, а у вільний час із задоволенням спілкувалася з новими друзями. Читали А. Міцкевича, І. Франка, обговорювали проблеми спільного життя українців і поляків у складі різних країн та імперій. Однак дівчину образило те, що попри все, її нові друзі, які виявили інтерес до неї, назвали її русинкою.

Що може бути причиною такого ставлення до неї?

А. Олеся і справді працьовита дівчина і польські знайомі розцінили це як конкуренцію для себе, адже дівчині не важливо, яка в неї платня.

Б. Олеся нічим не завинила перед своїми новими знайомими. Можливо вони мають свій негативний досвід спілкування з українцями чи з якихось інших причин так сказали, щоб зробити боляче.

В. У Польщі своїх найближчих сусідів – українців ще з часів Київської Русі називали русинами, що знайшло відображення у творах А. Міцкевича, І. Франка, та ін.

Г. Польські друзі ототожнюють українців з росіянами або відносять Україну до російських сателітів.

Інтерпретація відповідей

Ви обрали варіант А.

Відповідь неправильна. У Польщі цінують чужу працю. І Олеся, незважаючи на молодість, показала, що вміє і бажає працювати, що викликало до неї повагу.

Ви обрали варіант Б.

Відповідь неправильна. У ситуації про це не має жодної інформації. Окрім того, поляки мають уявлення про культурну специфіку українців і росіян.

Ви обрали варіант В.

Це правильна відповідь. Для поляків українці – найближчі сусіди, на долю з якими їм випало чимало випробувань. З часів Київської Русі і до нинішнього часу поляки називають українців русинами, що має підтвердження у документах, літературних творах українських і польських митців.

Ви обрали варіант Г.

Відповідь неправильна. Хоча поляки відносять Україну до країн пострадянського простору, однак не ототожнюють українців і росіян, не вважають ці дві культури ідентичними.

ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ «БУДЬМО ТОЛЕРАНТНИМИ»

Мета: виховання терпимого ставлення та поваги до представників різних культур, розвитку навичок порівняння співставлення; формування потреби у гуманному ставленні до представників інших культур.

Категорія учасників: студенти закладів вищої освіти різних спеціальностей.

Кількість учасників: 20-25 осіб.

Обґрунтованість: запропонований тренінг є актуальним для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, слухачів відділень довузівської підготовки; його також може бути рекомендовано для широкого кола населення.

Програма тренінгу забезпечує формування уявлень про особливості поняття «толерантність»; *формує* навички терпимості, налагодження і підвищення ефективності; міжособистісного діалогу, що є вкрай необхідним у сучасних умовах втрати міжособистісного розуміння, наявності конфронтації в усіх сферах суспільного життя, на всіх рівнях буття сучасної людини.

У ході тренінгу:

✓ *звертається* увага учасників на проблему толерантності та прояви інтолерантності у сучасному суспільстві; *визначається* власне розуміння толерантності, здійснюються пошуки виходу з конфліктних ситуацій;

✓ *розвиваються* комунікативні навички у міжособистісному спілкуванні як умова порозуміння;

✓ *формується* відповідальний, критичний вибір власної позиції в морально-етичних ситуаціях сучасного життя.

✓ Методи тренінгу:

✓ *методи, орієнтовані на акумулювання ідей:* «мозковий штурм», складання списку пріоритетів;

✓ *методи, орієнтовані на роботу за визначеною тематикою:* робота в групах, дискусія, анкетування і тестування;

- ✓ *методи, що допомагають розпочати дебати:* аналіз конкретного випадку, «круглий стіл»;
- ✓ *рефлексивні методи:* прес-діалогу, рефлексивно-експліцитний метод.

Очікувані результати тренінгу:

- ✓ *ознайомлення* з поняттями «толерантність», «інтолерантність», «дискримінація», «рівність», «стереотип» у процесі проведення міні-лекцій, «мозкового штурму», групових дискусій та ін.;
- ✓ *оволодіння* навичками толерантного співіснування в умовах різних культур та формування позитивного діалогу на діловому та особистісному рівнях;
- ✓ *практичне застосування* – активний захист прав людини, висловлення протесту проти будь-яких форм дискримінації, активна протидія їх поширенню у професійній практиці та в побутовому житті.

Необхідне забезпечення тренінгу: фліпчарт, фломастери, приміщення на 25-30 осіб, для кожного учасника – ручка, блокнот, роздаткові матеріали (анкети, тести).

Хід тренінгу

*Людина є мірою усіх речей.
(Протагор)*

Презентація тренінгової сесії

Мета: ознайомлення з проблематикою і метою тренінгу; наведення етичних правил групової роботи, що сприятимуть комфортній і безпечній атмосфері в групі, ефективній діяльності.

Необхідний час: 10 хв.

Процедура проведення. Слово тренера, вироблення разом з групою базових правил роботи на тренінгу.

Базові правила групової роботи:

- брати участь за принципом добровільності;
- поважати думки, почуття і переконання кожного;
- не критикувати і бути позитивними;
- зберігати почуття гумору;
- не запізнюватися.

«Криголам»: «Будьмо знайомі»

Мета: знайомство учасників тренінгу між собою; створення невимушеної робочої атмосфери; швидке формування групи за принципами дружності.

Процедура проведення. Моє ім'я Я люблю Я не люблю

Зразок виконання. Мене звати Олена. Я люблю троянди і бузок. Я не люблю дощову погоду.

Довідник тренера. Запам'ятовування імен партнерів та психологічна адаптація – перший етап роботи для групи незнайомих один з одним людей. В цьому випадку практична вправа, орієнтована на знайомство, не лише має бути позитивною і знімати загальну напруженість в аудиторії, а й ставити акцент на визнанні унікальних якостей кожної особистості в цьому світі.

Вправа 1. Навіщо нам толерантність?

Мета: надати інформацію до роздумів: чому люди мають бути толерантними, до чого може призвести відсутність толерантності; навести приклади нетолерантної (інтолерантної) поведінки.

Довідник тренера. Колись через відсутність толерантності палали багаття інквізиції, тривали хрестові походи, відбувалися єврейські погроми, люди горіли в печах концтаборів лише за те, що не були арійцями.... На жаль, на нашій планеті вже відбулося дуже багато зла через відсутність толерантного мислення людей. Сьогодні це може призвести до явищ, небезпечних для існування людства взагалі. Це безкінечні війни і конфлікти, що набувають все більш жорстких і безкомпромісних форм; вже визнаний «чумою XXI століття тероризм; поширення у суспільстві усіх можливих фобій; схильність свідомості кожного окремого індивідууму до негативних стереотипів щодо різних культур.

Рефлексія. Якби взагалі не існувало толерантності як універсальної норми співіснування різних форм еволюційного розвитку, то хвилі агресії, конфліктів, нетерпимості, фанатизму, геноциду давно б стерли будь-які прояви індивідуальності й різноманітності на Землі.

Вправа 2. Чим ми з Вами схожі?

Мета: формування позитивного ставлення до себе і своєї групи; підготовка до безпосередньої роботи за темою «толерантність».

Процедура проведення: учасники по колу порівнюють себе з людиною, що сидить поруч.

Зразок. Я схожа на Людмилу, тому що у нас однаковий колір волосся.

Рефлексія. Тим чи іншим чином ми схожі один на одного. Людина може легко знайти спільні риси з іншими. Але при цьому, не слід забувати, що кожна Людина – індивідуальна, не подібна на інших і тим найцінніша. Всі ми – унікальні особистості. Кожен – це цілий світ зі своєю радістю й тугою, сподіваннями та розчаруваннями, думками і почуттями.

Вправа 3. Я – індивідуальність, ти – індивідуальність

Мета: виховання ціннісного ставлення до іншої людини; розвиток толерантності стосовно іншого.

Процедура проведення: учасники заповнюють анкету «Я – індивідуальність!»

- ✓ В цьому житті мені подобається
- ✓ Мені не подобається
- ✓ У вільний час люблю займатись
- ✓ Хочу подарувати....
- ✓ Можу допомогти

Після заповнення учасники порівнюють свої картки і, якщо відповіді співпадають, то розписуються в анкеті один у одного на тій відповіді, що співпала.

Презентація анкет за принципом добровільності.

Рефлексія. Отже, як демонструє виконання вправи, деякі відповіді з відповідями одних осіб співпали, а інших – ні. Але для всіх нас, щоб бути Людиною, необхідним є вміння шанувати особистість як найвищу цінність – власну та ближнього – і бути толерантними.

Вправа 4. Дивимось у корінь

Мета: дати можливість учасникам сформулювати визначення толерантності; продемонструвати багатоаспектність поняття «толерантність».

Процедура проведення. Робота в групах по 3-4 людини за методом «мозкового штурму». Кожна група має подати своє визначення толерантності і включити в це визначення те найголовніше, що, на думку членів групи, є сутністю толерантності. Визначення має бути стислим і містким.

Обговорення в групі після представлення різних формулювань (метод «групової дискусії»):

- Чим відрізняється кожне визначення?
- Чи є щось, що об'єднує визначення?
- Чи можна дати одне визначення поняттю «толерантність»?

Рефлексія.

- Поняття «толерантність» має багато аспектів.
- Кожне з визначень виявило певну грань толерантності.

Учасникам на замітку!

Толерантність – це:

- співробітництво, дух партнерства;
- готовність визнавати іншу думку;
- повага людської гідності;
- повага прав і свобод іншої людини;
- повага права бути іншим;
- сприйняття іншого таким, який він є;
- здатність поставити себе на місце іншого;
- визнання рівності інших;
- терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки;
- відмова від завдання шкоди і насильства.

Вправа 5. Згадати все

Мета: повторення й узагальнення пройденого матеріалу.

Процедура проведення: слово тренера, практичне виконання.

Довідник тренера. Толерантність, як було вже зазначено, найбільш актуальне завдання для розвитку сучасної людини і її виховання. Адже, як відмітив філософ Ю. Шрейдер, «найстрашніша з катастроф, що нам загрожують, це не стільки атомна, теплова і тому подібні варіанти фізичного знищення людства (а, можливо, і всього живого) на Зем-

лі, скільки антропологічна – знищення людського в людині». Перед усіма нами, мешканцями планети Земля, гостро постала проблема – як залишитися людиною не лише розумною, але і свідомою, совісною.

Практичне виконання. Учасники передають один одному ляльку («толерантну особистість»), називаючи якості й особливості поведінки, що притаманні, на їхню думку, толерантній особистості. Тренер зазначає, що під час виконання слід намагатись не повторювати вже названі ознаки.

Вправа 6. Де ж тут межа?

Мета: акцентувати увагу на різниці між толерантністю і терпимістю; виявити межі толерантності; показати прояви байдужості і толерантності, формувати у студентів активну толерантність.

Процедура проведення: слово тренера, репліки й зауваження учасників, активне обговорення за методом «групової дискусії».

Довідник тренера. Толерантність є і має бути необхідною якістю поведінки індивіда початку ХХІ століття, бо включає в себе водночас і терпимість до несхожості Іншого, і готовність сприйняти його як рівного серед Своїх і Чужих. В соціальному контексті, контексті нашої повсякденності толерантність може трактуватися як готовність людини дозволити іншим людям обирати собі стиль життя і поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насилля і хуліганські вчинки. І якщо слово «терпимість» часто асоціюється з пасивним прийняттям навколишньої реальності, неспротиву, здатністю «підставити ліву щоку», то установки на толерантність, навпаки, проявляють себе активною життєвою позицією, що передбачає захист прав будь-якої людини і ставлення до проявів нетерпимості як до неприпустимих у цивілізованому суспільстві. Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Це не пасивність, не байдужість до будь-яких поглядів і дій. Адже аморально і злочинно миритись з насильством, расизмом, приниженням гідності, обмеженням інтересів і прав людини. В цьому контексті значним є питання про межі толерантності. (Короткий огляд прикладів з історії і реального життя. Обговорення в групі).

Вправа 7. Ми критикуємо, ми заперечуємо!

Мета: виявити широту проявів нетерпимості у світовій спільноті; зрозуміти наслідки нетерпимості для суспільства; оцінити прояви нетерпимості як порушення прав людини.

Процедура проведення: команди за визначений термін (10 хв.) розкривають діапазон результатів нетерпимості у світі. Та команда, яка першою набрала найбільшу кількість проявів нетерпимості, оголошується лідером.

Довідник тренера. Прояви нетерпимості: насмішки, образи, вираження зневаги; ігнорування (відмова у бесіді, у визнанні); негативні стереотипи (упередженість і забобони) – вироблення узагальненої думки про людину, яка належить до іншої культури, раси, етнічної групи, статі, як правило, на ґрунті негативних характеристик; етноцентризм (розуміння й оцінка життєвих явищ крізь призму цінностей і традицій власної групи як еталонної і кращої у порівнянні з іншими групами); пошук ворога (перенесення відповідальності за нещастя, неблагополуччя і соціальні проблеми на ту чи іншу групу); переслідування, залякування, погрози; дискримінація за ознакою фізичного стану здоров'я, статі, орієнтації та інше (ізоляція у суспільстві, позбавлення соціальних благ, позбавлення прав людини тощо); експлуатація (використання чужого часу і праці без справедливої винагороди); вигнання (офіційне або насильницьке); репресії (насильницьке позбавлення можливості реалізації прав людини), знищення і геноцид (фізичні розправи, напади і вбивства).

Рефлексія. Позитивне розуміння толерантності, а відтак виховання її в собі самому, досягається також через з'ясування проявів її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. Нетерпимість ґрунтується на впевненості, що «моя система поглядів, мій спосіб життя, просто власне Я – вищі за інших». Це несприйняття Іншого за те, що він почувається інакше, виглядає інакше, думає інакше, поводить себе інакше, реагує інакше, а іноді тільки за те, що цей Інший взагалі існує. Нетерпимість представляє нам свої прояви в дуже широкому діапазоні – від звичайної нечемності або роздратування чи грубості до навмисного катування та свідомого знищення людей. Необхідно усвідомлювати: між «найневиннішими» проявами нетерпимості й тими, що є ганьбою людства, лежить не така вже глибока безодня, адже, як відомо, все почина-

ється з малого. Людське суспільство (від рівня офісу, дому чи вулиці до рівня держави і світу) має випрацьовувати, ретельно виховувати в собі Людяність, аби мати право на назву «людське».

Вправа 8. Коло зворотнього зв'язку

Мета: отримання зворотнього зв'язку від групи; повторення й узагальнення пройденого матеріалу.

Процедура проведення. Тренер пропонує учасникам по черзі висловити свої думки щодо таких тем:

- Що нового Ви дізнались про поняття «толерантність»?
- Які аспекти толерантності найбільшою мірою стануть Вам у пригоді у Вашій професійній практиці?
- Чому проблема інтолерантної поведінки особливо актуальна в наш час?
- Чим саме проблема усунення дискримінації цікава особисто Вам?
- Які питання, що стосуються теми «толерантність / інтолерантність», у майбутньому було б цікаво винести на обговорення в подібному циклі?
- Як Ви збираєтесь використовувати те, чому навчились у групі?

Рефлексія. Світ одвічно був і залишається недосконалим. Але проблема толерантного ставлення людини до навколишнього у наш час стала особливо злободенною. Методів, до яких вдається Людина, аби принизити Іншого, несхожого на неї, Чужого й Небезпечного для неї, відкинути сам факт його існування в одному з нею соціумі, наша сучасність пропонує безліч, як і незмірною є кількість причин, що призводять до цього негативного, суто антигуманного явища. Види дискримінації, передусім дискримінації представників інших культур, в українському суспільстві були і є абсолютно реальними. Таким чином, толерантність – це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Це, перш за все, наша з вами активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини.